

પ્રકાશક :

શંભુલાલ જગશીભાઈ શાહ

ગુજરાત ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય

ગાંધી રસ્તો અમદાવાદ

આવૃત્તિ પહેલી ૧૯૨૫

આવૃત્તિ બીજી : ૧૯૨૮

આવૃત્તિ ત્રીજી ૧૯૪૧

આવૃત્તિ ચોથી ૧૯૪૪

આવૃત્તિ પાંચમી : ૧૯૪૮

આવૃત્તિ છઠ્ઠી • ૧૯૫૨

દ્વિમત્ર : ત્રણ રૂપિયા

મુદ્રક :

ગોવિંદલાલ જગશીભાઈ શાહ

શા ર દા મુ દ્ર લુ લ ય,

પાનકોર નાકા • અમદાવાદ

મુદ્રાનુતી મુસડેલીઓ ન નિવારણ તેની હોવાથી છેલ્લા એક વર્ષથી આ ખીજ આશ્રિતની છપાઈ દેવાગે જતી હતી અને વાચકોની ઉત્સુકતાને ધક્કા મારવા પડતા હતા જેવડે અત્યારે શેલી અને સામ-ગ્રીનું બન્યું તેટલું શુદ્ધિકરણ કરીને મહેર પ્રગ્ન સન્મુખ આ નવી આશ્રિત ધરી રાગઈ છે.

આટલો આદર મળ્યાની પ્રતીતિ ગયા પછી પણ હું આ સંમદની તુટીઓ વિશે પણ કરીને તો ઝગમગમાં નથી જ પડી ગયો. કેટલીએક રાત્રી સુતેલી તેમજ કેટલીએક ટીકાકારોએ મુશ્કેલી તુટીઓનું નિરાગળ મને જોટલું જરૂરી વાગ્યું તેટલું હું કરતો જ આવું છું. તેમ હવે પછી પણ વિનાશરમે કરતો જ રહીશ. મારા આસેખનની તેમ જ વિવેચનની અદર નથી અને નૂતની યુગદષ્ટિને અચકાઅચકીનું વ્યાં વ્યાં મને લાગે ચતું ગય છે ત્યાં ત્યાં જે રાખદરચનાને નિર્દોષ બનાવવાની સાવધાની વાપરી છે ધૂળમાંથી જોદી થયામતિ સાફ કરેલી આ ધાતુ રાખના વિવેચકોના વિવેકની બટ્ટીમાં તવાઈને શુદ્ધ કેંચન બને તે જ મારા કોડ છે મારું મોઢેલું હોવાને કારણે-એ સોનું જેનું મે રાખ્યું તેનું મેનું જ મહેલું મોઈએ-એવા અલબાવમાંથી બચવા હું સતત પ્રયત્નશીલ છું.

‘ દિવાનર સરદાર ’વાળો મારો પ્રવેશક આજથી ત્રણ વર્ષ પૂર્વે લખાયો છે, અને એ લાગો હોવા છતાંયે અપૂર્ણ જ છે. કેવળ આ કથાઓમાંથી જ નહિ, પણ રાસ, બજતો, ત્રતો, મર્મભાષિતો, રીત-રિવાજો, કલાકારીગરી ઈત્યાદિ સાહિત્ય તેમ જ હવેનાં તમામ અંગેની જગ્યાવટમાંથી જ સોરઠી સરૂતિના ગુણદોષનું નવનીત વલોની રાકાય. આવો એક પ્રયાસ કરવાનો મનોરથ મનમાં ધોળાય છે. પરંતુ અત્યારે તો મારા જુદા જુદા સમયોની અંદર જુદા

આના પ્રયાસરૂપે મે ‘લોકસાહિત્ય’ ધનીનું ‘ધાતલ’ એ નામના મારા પ્રવેશકો તેમજ ઈતર લેખોના બે ખંડો પ્રકટ કરેલ છે

-૩-

9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34-35-36-37-38-39-40-41-42-43-44-45-46-47-48-49-50-51-52-53-54-55-56-57-58-59-60-61-62-63-64-65-66-67-68-69-70-71-72-73-74-75-76-77-78-79-80-81-82-83-84-85-86-87-88-89-90-91-92-93-94-95-96-97-98-99-100-101-102-103-104-105-106-107-108-109-110-111-112-113-114-115-116-117-118-119-120-121-122-123-124-125-126-127-128-129-130-131-132-133-134-135-136-137-138-139-140-141-142-143-144-145-146-147-148-149-150-151-152-153-154-155-156-157-158-159-160-161-162-163-164-165-166-167-168-169-170-171-172-173-174-175-176-177-178-179-180-181-182-183-184-185-186-187-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200-201-202-203-204-205-206-207-208-209-210-211-212-213-214-215-216-217-218-219-220-221-222-223-224-225-226-227-228-229-230-231-232-233-234-235-236-237-238-239-240-241-242-243-244-245-246-247-248-249-250-251-252-253-254-255-256-257-258-259-260-261-262-263-264-265-266-267-268-269-270-271-272-273-274-275-276-277-278-279-280-281-282-283-284-285-286-287-288-289-290-291-292-293-294-295-296-297-298-299-300-301-302-303-304-305-306-307-308-309-310-311-312-313-314-315-316-317-318-319-320-321-322-323-324-325-326-327-328-329-330-331-332-333-334-335-336-337-338-339-340-341-342-343-344-345-346-347-348-349-350-351-352-353-354-355-356-357-358-359-360-361-362-363-364-365-366-367-368-369-370-371-372-373-374-375-376-377-378-379-380-381-382-383-384-385-386-387-388-389-390-391-392-393-394-395-396-397-398-399-400-401-402-403-404-405-406-407-408-409-410-411-412-413-414-415-416-417-418-419-420-421-422-423-424-425-426-427-428-429-430-431-432-433-434-435-436-437-438-439-440-441-442-443-444-445-446-447-448-449-450-451-452-453-454-455-456-457-458-459-460-461-462-463-464-465-466-467-468-469-470-471-472-473-474-475-476-477-478-479-480-481-482-483-484-485-486-487-488-489-490-491-492-493-494-495-496-497-498-499-500-501-502-503-504-505-506-507-508-509-510-511-512-513-514-515-516-517-518-519-520-521-522-523-524-525-526-527-528-529-530-531-532-533-534-535-536-537-538-539-540-541-542-543-544-545-546-547-548-549-550-551-552-553-554-555-556-557-558-559-560-561-562-563-564-565-566-567-568-569-570-571-572-573-574-575-576-577-578-579-580-581-582-583-584-585-586-587-588-589-590-591-592-593-594-595-596-597-598-599-600-601-602-603-604-605-606-607-608-609-610-611-612-613-614-615-616-617-618-619-620-621-622-623-624-625-626-627-628-629-630-631-632-633-634-635-636-637-638-639-640-641-642-643-644-645-646-647-648-649-650-651-652-653-654-655-656-657-658-659-660-661-662-663-664-665-666-667-668-669-670-671-672-673-674-675-676-677-678-679-680-681-682-683-684-685-686-687-688-689-690-691-692-693-694-695-696-697-698-699-700-701-702-703-704-705-706-707-708-709-710-711-712-713-714-715-716-717-718-719-720-721-722-723-724-725-726-727-728-729-730-731-732-733-734-735-736-737-738-739-740-741-742-743-744-745-746-747-748-749-750-751-752-753-754-755-756-757-758-759-760-761-762-763-764-765-766-767-768-769-770-771-772-773-774-775-776-777-778-779-780-781-782-783-784-785-786-787-788-789-790-791-792-793-794-795-796-797-798-799-800-801-802-803-804-805-806-807-808-809-810-811-812-813-814-815-816-817-818-819-820-821-822-823-824-825-826-827-828-829-830-831-832-833-834-835-836-837-838-839-840-841-842-843-844-845-846-847-848-849-850-851-852-853-854-855-856-857-858-859-860-861-862-863-864-865-866-867-868-869-870-871-872-873-874-875-876-877-878-879-880-881-882-883-884-885-886-887-888-889-890-891-892-893-894-895-896-897-898-899-900-901-902-903-904-905-906-907-908-909-910-911-912-913-914-915-916-917-918-919-920-921-922-923-924-925-926-927-928-929-930-931-932-933-934-935-936-937-938-939-940-941-942-943-944-945-946-947-948-949-950-951-952-953-954-955-956-957-958-959-960-961-962-963-964-965-966-967-968-969-970-971-972-973-974-975-976-977-978-979-980-981-982-983-984-985-986-987-988-989-990-991-992-993-994-995-996-997-998-999-1000-1001-1002-1003-1004-1005-1006-1007-1008-1009-1010-1011-1012-1013-1014-1015-1016-1017-1018-1019-1020-1021-1022-1023-1024-1025-1026-1027-1028-1029-1030-1031-1032-1033-1034-1035-1036-1037-1038-1039-1040-1041-1042-1043-10

[illegible]

14 11 11

החל מיום זה יחולו הכללים הבאים:

[illegible]

4. 4.

ଶିଳ୍ପ ଆୟତନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ

આ આગતિમાં પણ ૧૧ પુનઃપ્રવેશ કરવાનું ચાલુ રહે છે.
દરેક વાતાને ફરી તપાસી શકાય છે. આથી તેમ જ વિદ્યાર્થી
અભિયાનના દરેક ફેઝ પ્રોગ્રામમાંથી પણ આગતિના મુદ્દા
કેટલાક ફેઝ આજ ક્યો છે.

સનાળીવાળા આગળ જોડી ત્રી મનુષ્યોને મેં સદાને માટે
 સુમાર્યા છે. પણ આમાની કટતીય વાતોએ ફરી તપામતા એમનું
 સ્મરણ ફરી લીધું જમ થાય છે.

५. ३

બીજી આવૃત્તિનું નિવેદન

રસધારના સમગ્ર સાહિત્ય માટે જે આદર જનમ્યો છે, તેમાં આ ત્રીજી ધારાને ભાગે સર્વથી અધિક લોકાદર જમા થયાની વાતનો સ્વીકાર કરતાં અત કંઈ વાચક જનતા પ્રતિ આભારજીનું બને છે.

મુદ્રણની મુસ્કેલીઓ ન નિવારાય તેવી હોવાથી છેલ્લા એક વર્ષથી આ ખીજ આવૃત્તિની છપાઈ ડેલાયે જતી હતી અને વાચકોની ઉત્સુકતાને ધક્કા મારવા પડતા હતા. છેવટે અત્યારે શૈલી અને સામગ્રીનું અન્યુ તેટલું શુદ્ધિકરણ કરીને ગાહેર પ્રગ્ન સન્મુખ આ નવી આવૃત્તિ ધરી શકાઈ છે.

આટલો આદર મળ્યાની પ્રતીતિ થયા પછી પણ હું આ સમ્રાટની તુટીઓ વિશે ધણુ કરીને તો ભ્રમણામા નથી જ પડી રહ્યો. કેટલીએક સ્વત સૂઝેલી તેમજ કેટલીએક ટીકાકારોએ સૂચવેલી તુટીઓનું નિવારણ મને જેટલું જરૂરી લાગ્યું તેટલું હું કરતો જ આવું છું. તેમ હવે પછી પણ ત્રિનાશરમે કરતો જ રહીશ મારા આલેખનની તેમ જ વિવેચનની અંદર નવી અને જૂની યુગદષ્ટિને અધડાઅથડીનું જ્યાં જ્યાં મને જ્ઞાન થતું જાય છે ત્યાં ત્યાં મેં શબ્દરચનાને નિર્દોષ બનાવવાની સાવધાની વાપરી છે ધૂળમાંથી ખોદી યથામતિ સાફ કરેલી આ ધાતુ શાણા વિવેચકોના વિવેકની ભઠ્ઠીમાં તવાઈને શુદ્ધ કચન બને તે જ મારા કોડ છે મારું શોધેલું હોવાને કારણે-એ સોનું જેવું મેં રાખ્યું તેવું મેં જ રહેવું જોઈએ-એવા અહભાવમાંથી બચવા હું સતત પ્રયત્નશીલ છું.

‘દિલાવર સરકાર’વાળો મારો પ્રવેશક આજથી ત્રણ વર્ષ પૂર્વે લખાયો છે, અને એ લાંબો હોવા છતાંયે અપૂર્ણ જ છે: કેવળ આ કથાઓમાંથી જ નહિ, પણ રાસ, ભજનો, ત્રતો, મર્મભાષિતો, રીત-રિવાજો, કલાકારીગરી ઈત્યાદિ સાહિત્ય તેમ જ જીવનના તમામ અંગોની જણાવટમાંથી જ સોરકી સસ્કૃતિના ગુણદોષનું નવનીત વલોવી શકાય આવો એક પ્રયાસ કરવાનો મનોરથ મનમાં ધોળાય છે*. પરંતુ અત્યારે તો મારા જુદા જુદા સમ્રાટોની અદર જુદા

*આવા પ્રયાસરૂપે મેં ‘લોકસાહિત્ય, ધરતીનું ધારણ’ એ નામના મારા પ્રવેશકો તેમજ ઈતર લેખોના બે ખંડો પ્રકટ કરેલ છે

-અ.

જુદા જ પ્રવેશકો મૂકી શક્યો છું, અને તેમા પણ મુખ્ય દેર
ભાવના જગૃત કરવાનો રહે છે એ રીતે આ પુસ્તકો માહેજા પ્રવેશ-
કની પરિમિતતા ટાળવા ખાતર પાકેકો મારા અન્ય પ્રવેશકો પણ
તપારી જાય એટલું માગું છું સમગ્રતાની દૃષ્ટિ પકડવા માટે આટલું
આવશ્યક ગણ્યું છું.

32.

○

પહેલી આવૃત્તિનું નિવેદન

ଆମେ

[illegible]

ખીજું નામ હાથળા દરબારશ્રી વાગ્મશ્રવાણા સાહેબના આશ્રિત
મદની શ્રી જ્ઞાનાર્થનું છે. પોતાની કાવકી અને અવકાર શુદ્ધિ વડે
એમણે કાંઈ દેવતાદિ કોનોના રીતરિવાજ, ખાનપાન, વસ્ત્રાભૂષણ
વગેરેની સમજ પાડી મોરડને વધુ ઓળખાવ્યો છે.

રસધારની શૈલી

પ્રથમ જાગમાં કોઈ ચોક્કસ જાવાતોડી નહોતી રીકારી. ખીજા
જાગમાં સોરડી પરિસ્થાપ તથા વાક્યરચના કાવવાની સરૂઆત થઈ.
ત્રીજા જાગમાં એ અસતી જાવાતોડીને જરા વધુ જોર આપાયું છે.
જોતી હવનકથાઓ આલેખાય છે તેઓની જ જાવા યોગ્યતા જોઈએ,
નહિ તો જાવો માયાં જમ્ય છે ને અસતી હવનની જોગદાર છાપ
ગ્રહતી નથી. અને જાવા તો હવનની તરીકે છે, માનવ-ઈતિહાસની
જિજ્ઞા છે એને ન ઓળખીએ તો હવનની ગામ્ની ઓળખાણ કયાંથી !
આજનો માનની સ્વાભાવિક હવનથી દૂર ચાલ્યો ગયો છે, તેટલે
દરજગે અસતી જાવાનું જોર એ હારી ગેરો છે. કૃતિમતાના લોચા
વાળની આપણી હમ અને નિવેનન વર્ણસંકરી વાણીને ટેવાયલા
આપણા કાન અવશ્ય પુગણી ગુદ્ધ જાવાને જલદી ઝીતી નહિ રહે.
તથાપિ અસતી વીર-હવનના સાચા પડખા ઝીલવા હોય તો થોડી
મહેનત હઈ એ નૂતની જાવામાં પ્રવેશ કરવો, પણ આ યુગમાં એ
સહુને મારે સહેલ નથી. રાખ્ત-કાપ વગેરે સાધનો વાટે આપણે
પરસ્પર મહેનત કરી રહી

અવેશ્વર મેઘાણી

— ક્રમ —

૧	ઘોડી અને ઘોડેસવાર	૩
૨	કતોચ લુણસરીઓ	૧૪
૩	વેર	૨૪
૪	પાદપૂર્તિ	૩૩
૫	હમ્મર વર્ષ પૂર્વે	૩૮
૬	ઘોડાની પરીક્ષા	૫૬
૭	કાડિયાણીની કટારી	૬૪
૮	આલોક કરપડો	૭૨
૯	દુશ્મન	૮૧
૧૦	ગડોડ ધાધત	૯૧
૧૧	આઈ	૧૧૦
૧૨	મહેમાની	૧૨૧
૧૩	ધણીની નિન્દા	૧૨૫
૧૪	દનુઆઈ	૧૩૦
૧૫	ભાઈ	૧૪૧
૧૬	ઢાલીઓ ઢાપડા	૧૪૭
૧૭	અમારો ખોલ	૧૬૬
૧૮	દુશ્મની ઓડી	૧૭૨
૧૯	અમારા ઓડીઓ	૧૮૨
૨૦	દેવ અમારા	૧૮૩
૨૧	દેવ-દેવ	૧૮૭
૨૨	દેવ-દેવ	૨૦૧
૨૩	દેવ-દેવ	૨૧૪

૨૧૪

૨૧૫

૨૧૬

૨૧૭

૨૧૮

૨૧૯

૨૨૦

૨૨૧

૨૨૨

૨૨૩

૨૨૪

૨૨૫

૨૨૬

૨૨૭

૨૨૮

૨૨૯

૨૩૦

૨૩૧

૨૩૨

૨૩૩

૨૩૪

૨૩૫

૨૩૬

૨૩૭

૨૩૮

૨૩૯

૨૪૦

૨૪૧

૨૪૨

૨૪૩

૨૪૪

૨૪૫

૨૪૬

૨૪૭

૨૪૮

૨૪૯

૨૫૦

૨૫૧

૨૫૨

૨૫૩

૨૫૪

૨૫૫

૨૫૬

૨૫૭

૨૫૮

૨૫૯

૨૬૦

૨૬૧

૨૬૨

૨૬૩

૨૬૪

૨૬૫

૨૬૬

૨૬૭

૨૬૮

૨૬૯

૨૭૦

૨૭૧

૨૭૨

૨૭૩

૨૭૪

૨૭૫

૨૭૬

૨૭૭

૨૭૮

૨૭૯

૨૮૦

૨૮૧

૨૮૨

૨૮૩

૨૮૪

૨૮૫

૨૮૬

૨૮૭

૨૮૮

૨૮૯

૨૯૦

૨૯૧

૨૯૨

૨૯૩

૨૯૪

૨૯૫

૨૯૬

૨૯૭

૨૯૮

૨૯૯

૩૦૦

૧. ઘોડી ને ઘોડેસવાર

ભાં બીની, ઘોડા ભાસા, ડગા ઉપડિયા

[કાં] મરઘાનેણી માણવા, [કાં] ખગ વાવા ખડિયા.

(એક સખી બીજી સખીને પૂછે છે કે આવી મેઘશીની મુશ્કેલ ભોમને માથે આના ભણા ઘોડા પર ચઢીને ઠપરતે રાખને આ અસવાર ક્યાં જતા હશે? જવાબ નહે છે કે બીજે ક્યાં જાય? બેમાંથી એક માર્ગે : કા પોતાની મૃગનયની ત્રીને મળવા, ને જાં સગામમાં ખડગ વીજવા : કાં પ્રેમપથે ને કાં સૌર્યપથે.)

કોઈ ઘોડો, કોઈ પરખડો, કોઈ સતરાંગી નાર;
સરજનહારે સરજ્યા, તીનું રતન સંસાર!

(પ્રભુએ ત્રણ રત્નો સસારમાં સરજ્યાં છે કોઈ તેજ ઘોડો, કોઈ શ્રવણ પુરુષ ને કોઈ એને ગોભાવનારી મુવત્તણી નારી : ત્રણેનો મેળ પ્રભુ જ મેળવી શકે છે.)

ભક્ત ઘોડા, વક્ત વક્ત, હક્ત ખાંધવા હાથયાર,
ઝાઝા ઘોડામાં ઝીંકવા; મરતુ એક જ વાર.

(ભક્ત ઘોડા સવારી કરનાના હોય, રાજા પર વાકડિયા વાળ હોય, ને અંગે ખાવવાને હથિયાર હોય; પછી બહોળા શત્રુ-ઘોડેસવારો પર ત્રાટકવાનું હોય. તો પછી ભલે મોત આવે મરતું તો એક વાર છે જ ને.)

*

મેઘણી ગામને ચોરે એક દિવસ સાંજે કાઠિયાવાડનાં ઘોડાંની વાતો મંડાણી હતી. કોઈ માણુકીના વખાણુ કરતુ હતુ, તો કોઈ તાજણુના પગક્રમ કહેતુ હતુ. એમ બેરી, ફૂલમાળ, રેશમ, વાંદ્ય, વગેરેની વાતો નીંટણી. એક જગે ફૂરાની ઘૂટ લેતા લેતા કહ્યું :
‘એ બાપ ! જે વડીએ જાતવત ઘોડાંને માથે એવા જ જાતવત અસવાર ચડે, તે ઘડીએ જાતા આજનેય ટેકા ઘ, હો !’

એક ચારણ બેડો હતો, એના હોઠ મરડતા હતા.

‘કાં બા હસો કાં ? મોટા અસ્વાર દેખાઓ છો !’

‘અસ્વાર હું તો નથી, પણ એવો એક અસ્વાર અને એવી જ નોડીદાર ઘોડી મેં જોયેલ છે !’

‘ત્યારે બા, કહોને એ વાત ! પણ વાતમાં મોણ ન ધાવજો ! જોયું હોય એવું જ કહી દેખાડજો.’

ખોંખારો ભારીને ચારણે પોતાનું ગળું ઠીક કરી લીધું. પછી એણે ડાયરાને કહ્યું : ‘બા, જોયું છે એવું જ કહીશ મોણ વાહું તો જોગમાયા પહોંચશે. પણ ચારણનો દીકરો છું, એટલે શરવીરાઈને લાડ લડાવ્યા વગર તો નહિ રહેવાય.’

હોકાની ઘૂટ લઈને એણે વાત માંડી :

“વધુ નહિ, પચીસેક વરસ વીત્યા હશે. સોરઠમાં ઈતરીઆ ગામે સૂથો ધાધલ નામનો એક કાડી રહેતો હતો. પચીસેક વરસની અવસ્થા, ઘરનો સુખી આદમી; એટલે અગને રૂંવાડે રૂંવાડે જુવાની જાણે હિલોળા ત્યે છે પરણ્યા એકાદ બે વરસ થયા હશે. કાડિયાણીનો ખોળો ભરીને પિયરિયામાં સુવાવડ કરવા લઈ ગયાં છે દીકરો અવતર્યો. બે મહિના સુવાવડ પહેલાના, અને બે મહિના સુવાવડ પછીના, એમ ચાર ચાર મહિનાનો વિજ્ઞેગ થયો. એની વેદના તો આપા મૂશાના અતરંગની વિના ખીજી કોણ સમજી શકે ?

એમ વાતા ચાતા તો આજમાં અપાઠી ખીજ દેખાણી. ઈંદ્ર મદારાજ ગેડીંડે રમવા મડ્યા હોય એમ અપાઠ ધડૂકવા માડ્યો. ટુગગને માથે સળાના કગતી ત્રીજળી આમજમીનના વારણા લેવા માડી સાત સાત વર બાંધીને કાળા વોર વાદળાં આમમાનમાં મગઈ ગયા.

પછી તો વાદળાના હેથામાં વિજ્ઞેગની કાળી બજતગ સળગતી ટોચ તેલી ત્રીજળી આમજમના કગાળ ચીરી ચીરીને બડમડાટ

નીકળવા લાગી કાણ જાણે કેટલાયે આયેગ સાગને કાંડે દિલડાના સગી ખેડા દગે, તેને સભારી સભારી વિજેગી વાદળાઓ મનમાં ધીરું ધીરું રોવા મૂક્યા પોતાની સાડળ (ડોક) ના ત્રણ ત્રણ કટકા કરીને મોઝા દેહડ ! દેહડ ! રાખે ગેહેકાટ કગવા મડ્યા. ટેનડીઓ ટેહડ ! ટેહડ ! કમ્પી રવાગીનાથને વીટળાવા ડાગી વેલડીઓ ડાડને અથ ભરી ભરી ઊંચે ચડવા મડી. આપા મૂઠાએ આમમાં નીરખ્યા જ કયું એનો ડ્રવ અહુ ઉઠાસ થઈ ગયો. એક રાત તો પયારીમાં આજોડી આજોડીને કાટી સવાગ પડ્યુ ત્યાં એની ધીરજની અવધિ આવી રહી પોતાની માણુડી ઘોડી ઉપર અસવાર ઘઈને આપો સૂથો સાસગને ગામ મેકડે રવાના થયા.

મેકડે પહોચીને તરત જ આપાએ ઉતાવળ કરવા માડી, પણ સાસગિયામાં જમાઈગજ મહેમાન થાય એ તો પાજરામાં પોપટ પુરાયા જેવું ઢહેવાય ! એ પોપટનો છુટકારો એકદમ તો શી રીતે થાય ? એમાં ય વળી વરસાદ આપાનો વેરી જગ્યો દિવસ અને રાત આમ ઈંદ્રાધાર વરસવા લાગ્યો હાથીની મૂઠો જેવા પરનાળા ખોરડાના નેવાંમાવી મંડાઈ ગયા. એ પાણીની ધારો નહોતી વરસતી, પણ આપાને મન તો ઈંદ્ર મહાગજની ખરછીઓ વરસતી હતી. સાસરાના વાસમાં પોતાની કાડિયાણીના પગની પાની તો શું, પણ ઓઢણાનો છેડોયે નજરે ન પડે ! એમ ત્રણ દિવસ થયા. આપાનો મિગ્ગજ ગયો એણે જાહેર કરી દીધું કે ‘ મારે તો આજે જ તેડીને જવું છે ’

સાસુ કહે, ‘ અરે બાપ ! આ અનારાધાર મે મડાણો છે, એમાં ક્યા જરો ? ’

‘ ગમે ત્યા, દરિયામાં ! મારે તો તમારા ધરનું પાણી અત્યારથી હરામ છે. મારે વાવણી ખોટી થાય છે ’

આપાની વાવણી ખોટી થાતી હતી-ઢૈયાની વાવણી. ગામનો

૧૦૧ - આપણે જાણે છે કે આપણા તમને આપણે જાણે
 ૧૦૨ - આપણે જાણે છે કે આપણા તમને આપણે જાણે
 ૧૦૩ - આપણે જાણે છે કે આપણા તમને આપણે જાણે
 ૧૦૪ - આપણે જાણે છે કે આપણા તમને આપણે જાણે

ત્રાપામાં બેસીને નદી ઊતરવી પડે.

ગાડું અને માણુકીનો અસવાર શેત્રુંછને કડિ આવીને ઊભાં રવાં માતેવી શેતલ (શેત્રુંછ) ધૂંધવાટા કરતી કરતી બે કાઠે ચાલી ગય છે. આજ એને આ જોખનભર્યાં કાડી જુગવની દયા નહોતી. નદીને બેય કાઠે પાણી ઊતરવાની વાટ જોતાં વટેમાર્ગીઓની કતાર બંધાઈને બેડી હતી. હુંય તે દી શેતલને કાઠે બેડો હતો, ને મેં આ બધું નગ્નરોનગ્નર જોયું. ત્રાપાવાળાઓ ત્રાપા બાંધીને ચલમ ફૂંકતા હતા. બધાય વટેમાર્ગી આ કાડી-કાઠિયાણીની સામે જોઈ રહ્યા જાણે આરસની પૂતળી સામે જોઈ રહ્યા હોય ! જોગમાયાના સમ. શું એ રૂપ ! નદીને જો આંખ્યુ હોત તો એ નમણાઈ દેખીને પૂર ઉતારી નાખત.

આપા સૂઝાએ ત્રાપાવાળાઓને પૂછ્યું. ‘સામે કડિ લઈ જશો ?’

કાળીઓ બોલ્યા : ‘દરબાર, આમાં ઊતરાય એમ નથી. જુઓને, બેય કડિ આટલા માણુસો બેડો છે !’

‘પાણી ક્યારે ઊતરશે ?’

‘કાંઈ કહેવાય નહિ.’

ગાડાવાળા પટેલે આપાને કહ્યું. ‘આપા, હવે ખાતરી થઈ ! હજુય માની જાય તો ગાડું પાછુ વાળું.’

‘હવે પાછા વળીએ તો કુઈ (સાસુ) તણ તણ બરીને નાક કાપી લે ! પાછા તો હવે વળી રિયા, પટેલ !’

આપાની રાંગમા માણુકી થનગનાટ કરી રહી હતી. હમણાં જાણે પાખો ફડકાવીને સામે કડિ પહોચી જઈ, એવા ઉઠાળા એ મારી રહી હતી. નદીના મસ્ત ધૂંધવાટાની સામે માણુકી પણ હણહણાટી દેવા લાગી. ઘડીક વિચાર કરીને ઘોડેસવાર ત્રાપાવાળા તરફ ફર્યો. ‘કાંઈ રીતે સામે પાર ઉતારશો ?’

‘આપા, ગજબ કર્યો!’ માણસો એકઠાં જોડી ઉઠ્યા. આપા તો એક ધ્યાન ખેંચી રહ્યા છે. એણે જોયું કે નાગે ફેણ સંકેતી મો ફેરવ્યું, રાંઢવા ઉપર આખું શરીર લાંબું કરીને એ ચાલ્યો. આપાએ જૂમ પાડી.

‘એ જીવાનો! સામા કાંઠા સુધી રાંઢવું ન છોડતો હો! સો રૂપિયા આપીશ’

ત્રાપાવાળાને કાને શબ્દો પડ્યા. આ શી તાજજીવી! સો રૂપિયા ખીજા! પાછું ફરીને જુએ ત્યાં તો કાળને અને એના હાથને એક વેતવું છેટું! ‘વેાય આપા!’ ચીસ નાખીને એમણે હાથમાંથી રાંઢવું મૂકી દીધું. ઢબ ઢબ! ઢબાક! ઢબતા ઢબતા એ ખેંચ જતા કાંઠે ગયા.

રાંઢવું છૂટ્યું અને ત્રાપો ફર્યો. મધ વહેણુમા ધૂમરી ખાધી ધરરર! ધરરર ત્રાપો તણાયો. ‘એ ગયો, એ ગયો, કેર કર્યો, આપા! કેર કર્યો.’ એવી રીડિયારમણ ખેંચ કાંઠે થઈ રહી. રાંઢવે ચડેલો નાગ પાણીમાં ડૂબકી ખાઈને પાછો ત્રાપા ઉપર આવ્યો. ખાઈની સામે મંડાણો. ખાઈની નજરના તાર તો ખીજે કચાય નથી, એના બાળક ઉપર છે અને એના અતરના તાર લાગ્યા છે માતાજીની સાથે. ત્રાપો જોમે વહેણે ઘરેરાટ તણાતો જાય છે. ‘જે જગદમ્યા’નો મૃત્યુ-ગપ જપાતો જાય છે

આપો જુએ છે કે કાંઈયાણી ચાલી! એક પલકમા તો એણે અન્ની વિનાનો સંસાર કહી લીધો, અને—

ડુંગર ઉપર દવ ખળે, ખન ખન ઝરે અંગાર,
ઝાઝી હેડી હાલ ગર્જ, વાઝા ખૂરા હવાલ.
અને

ઝયા પડેલી કામની, સાંચા! મ માયે
રાવનુ સીતા લે ગયો, વે દિન સાંભાયે!

એવા એવા ધ્રાસદા પડી ગયા. પણ વિચારવાની વેળુ ક્યા હતી ?

કાડીએ માણુકીની વાધ ઉતારીને કાડાની મુડકી સાથે ભરાવી. મોરડોય ઉતારી લીધો. ઉગટાને તાણીને માણુકીને ત્રાજવે તોળે તેમ તોળી લીધી ઉપર ચડ્યો નદીને ઊભે કડિ હેડવાસ માણુકીને વહેતી મૂકી મણીકા મણીકા જેવડા માટીના પિડ ઉડાડની માણુકી એક ખેતરવા ઉપર પલકવારમા પહોચી આ બધુ વીજળીને વેગે બન્યું.

‘જાપ માણુકી ! મારી લાજ ગખજો !’ કહીને, ઘોડીના પડખામાં એડી લગાવી. શેત્રુજના ઊંચા જોયા ભેડા ઉપરથી આપાએ માણુકીને પાણીમા ઝીકી. ધુન્માગ ! દેતી દસ હાથ ઉપર માણુકી જઈ પડી. ચારે પગ જામા કરીને એ પાણીમા શેત્રારો દેવા લાગી પાણીની સપાટી ઉપર ફક્ત માણુકીનું મોઢું અને ઘોડેસવારની છાતી એટલો જ ભાગ દેખાતો હતો માણુકી ગઈ. જરાજર મધ વહેણુમાં ત્રાપા આડી ફરી. ત્રાપો સરી જવામા પલક વાર હતી, આપાના હાથમા ઉવાડી તલવાર હતી. જરાજર ત્રાપો પાસે આવતા જ આપાએ તલવાર વાઈ. ‘હુફ’ દઈને નાગનું ડોકું નદીમા જઈ પડ્યું. પલકવારમા આપાએ ગંઢવું હાથમા લઈ લીધું.

‘રંગ આપા ! વાહ આપા’ નદીને ખેય કાઠેથી લોકાએ બલકારા દીધા. મસ્તીખોર નદીએ પણ જાણે સાબાશી દીધી હોય તેમ ખેય ભેડામાંથી પડછદા જોલ્યા

ચારે દિશામા રાક્ષસ જેવા લોઢ જીછળી રહ્યા છે. કાઠિયાણી અને બાળક પાણીમાં તરખોળ છે મા દીકરાના મોમાં પણ પાણી જઈ રહ્યું છે. આપો ઉપરવાસ નજર કરે ત્યા તો આરો અરધો ગાઉ આધો ગયેલો. સામે પાણીએ ઘોડી ચાલી શકશે નહિ. સન્મુખ નજર કરે ત્યા નદીના ભેડા માથોડુ માથોડુ ઊંચા ! કેવી રીતે બહાર નીકળવું ?

‘જાપ માણુકી ! ખેટા માણુકી !’ કરીને આપાએ ઘોડીની પીડ થાબડી. ઘોડી ચાલી.

૨. કલોજી લૂણસરીઓ

ગોંડળના કોઠા ઉપર ધુસાંગ ! ધુસાંગ ! ધુસાંગ ! એવે અવાજે તરધાગે ઢોલ વાગવા લાગ્યો અને ઘોડા ! ઘોડા ! ઘોડા ! પોકારતો પોકારતો ચોપદાર પ્રજાતને પહોરે રજપૂતોની ડેલીએ ડેલીએ ધૂમવા લાગ્યો. એટલામા એક ડેલીમાંથી એક જુવાન બહાર દોડ્યો આવે છે અને ચોપદારને પૂછે છે ‘ભાઈ ? શું છે ? શેનો ઢોલ વગડે છે ?’

‘કલોજીભાઈ !’ ચોપદાર ચાલતો ચાલતો કહેતો ગયો. ‘કુડ્ડાના હાદા ખુમાણે આપણો માલ વાળ્યો’ છે. પણ તમે ચડશો મા.’

‘કા ?’

‘ખાપુએ ના પાડી છે. હજી તમારી ચાકરી નોંધાણી નથી.’

‘એમ તે કાંઈ હોય ! રજપૂતના દીકરા ભગવાનને ચોપડે ચાકરી નોંધાવીને પછી જ આવતરે છે.’

એટલું કહીને કલોજી નામના અસવારે હથિયાર હાથ કરી ઘોડી છોડી

લૂણસર નામે વાકાનેરનું એક બાયાતી ગામ છે. ત્યાનો ગરાસિયો કલોજી પોતાના ભાઈઓને લઈને ગોંડળ બા’કુબાની પામે નોકરી કરવા આવ્યો હતો. ત્રીસ વરસની અવસ્થા હતી. આજ સવાળી એની ચાકરી નોંધાવાની હતી. પણ મળસગમ જ હાદો ખુમાણ નામે કુડ્ડાનો કાઠી પોતાના દોઢમે ઘોડા લઈને ગોંડળની સીમમાં તાટક્યો, અને એણે પહરમાંથી પરમારા દોર વાળ્યા

કલોત હુલુસરીઓ

મા' કુભાનો પગાર ખાનારા બીજા રજપૂત બહાર નીકળે ન નીકળે. ત્યાં તે કલોત પોતાના બે રજપૂતોની સાથે ચડી નીકળ્યો. દોઢ મો કાકીઓએ પોતાની પાછળ રાખેલા ગામતા સાંભળ્યા. પણ પાછળ નગર કરતા ત્રણ જ અસવારો દેખ્યા. ઠંડોલીઆને પાદર વસાણએ ઘોડા ભેગા કરી દીધાં. આપાઓ એકબીજાને કહેતા મંડયા કે 'એ બા, ઈ તો બાએ વણિ કરવા આવતા મે, વણિ કરવા.' ડુંગે વિચારસ ભેટો ત્યાં તો રજપૂતો આંખી ગયા.

'આપાઓ ! આમાં દોઢો ખુમાણ કેને કહીએ ?'

'એ બાએ મોટા આમળ હાથ્યા જવ, મોટા આમળ એ જોડ્યા ખાવળા ઘોડાનો અસવાર : માથે મોનેરી હેડનો મેકર ખાધો : મોનાની ડાહ્યો જાણે અને મોનાને ડુંગે હાલ . ઈ જ આપો હાલો બાએ બા, મારગ છો, માન્ય ! રજપૂતના દીકરા વણિ કરવા આવતા સે, મારગ છો.'

જોડાઓ જોડાઓ ઘોડા નો માં પડી ગયા. વચ્ચે ચક્રને નહે રજપૂતો આમળ વધ્યા

જે પડીએ આ નહે મોટેસવાર હાલ ખુમાણની નડક ગયા, તે પડીએ હાલ ખુમાણે ખુમાણની આખ પાગળી. એ ખામમા વણિ નડાળી, જે હવે હાલ ખુમાણે ઘોડા દાખ્યો કલોત વાન થયો. પ ! જોત આમ નહિ એણે પોતાની મોટી તરીનમા જગડી બગાડા. મોટી બગડી ચક્ર. હાલ ખુમાણની સાથે જેડમેટા કનસ દીધા, કસાણએ તરવાર હિરાડી કરી પામકમાં જંગા વળતે એણે તરવાર ઝીટી. હાલો ખુમાણ નો ઘોડાના પેડ નોંચે નથી ગયા. પ ! તરવારે ઘોડાની ઉપરનો કોરણ, કોરણ અને કાંતોના પાદાં, એ ખુમાણને ઘોડાના બે કડક કડક નાખ્યા. તાખતોખા બેકડક ! હાલો ખુમાણ કડકે આપો મોનો લસ નગર કરે તો પોતા ના મુકાત મો દીકા, પ ! કસાણની આખનાં મેન નોંચે બહાર

તો જેટલાં મીરાંનાં મનમાં આવી જાય તો તેને જોઈને
માનસમાં બેસતો તે જ મનમાં જોઈને જાય, તે જ જોઈને
મીરાંને મનમાં.

જો મીરાં જોઈને મીરાંનાં મનમાં.

કોઈ કહે, 'મીરાં, મીરાંનાં મનમાં.'

'મીરાંનાં મનમાં મીરાંનાં મનમાં.' કહેને મનમાં જોઈને
કીડતું કાઢીને મીરાંનાં મનમાં જોઈને મીરાંનાં મનમાં
જોઈને મનમાં.

'દાદા, એમ ન જોઈય, જોઈ જામ ન જોઈય,' એમ જોઈને
કલાજીએ કહેનાં મનમાં જોઈને મીરાંનાં મનમાં. દાદાને માથે જોઈને
ધા કહે. દાદા પડ્યો.

મીરાં એના અસવારોને કહે કે, 'જાઈયુ ! કલાજીના હાથ તે
જોયાને ? હવે એનું હિંદુ મનમાં જોઈય તો દાદા, જાગી નીડજો.'

અસવારોને લઈને મીરાં જાગ્યો.

કલાજીએ વિચાર્યું. 'હાથ હાથ, એનો સગો જાઈ એને મૂકીને
જાગ્યો ! પણ દાદા ! ફિકર નહિ. હવે તારો જાઈ છું.' એમ કહી,
દાદાને ઘોડો પર નાખી રજપૂત પોતાને ઘેર લઈ ગયો. માને કહ્યું કે,
'માડી, પેટનો દીકરો માનીને આ દાદાની ચાકરી કરજો.'

જે મહિના દાદાને પડે નાખીને મુચાણ થયા પછી કલાજી
ધધૂકે મૂકી આવ્યો.

મીરાં કહે, 'કાં દાદા, કલાજીને જોઈય ?'

દાદો દાત બીસીને જોઈયો 'જોઈયો ! પણ એક વાર એના હાથ
સરને માથે ગયેડાનાં હાથ હાકીને મીરાં વવરાવુ તો જ હું દાદો !'

૩

અમાસની અધારી ઘેર અધરાત બાંગી ગઈ હતી મોટું જગતું થવા આવ્યું હતું. તે વખતે ગોળને દરવાજે બાંધે આવીને સાં પાડ્યો કે ‘ભાઈ દરવાણી! ઝટ દરવાજો ઉઘાડ.’

‘દરવાજો અત્યારે ન ઝાડે. ફૂંચિયું કસાઈભાઈને ગેરે રહે છે.’ દરવાજો જવાબ દીધો.

‘મારે કસાઈભાઈનું જ કામ છે. અને માથે આફત તોળાઈ રહી છે. ભાઈ દરવાણી! મારા ધન્યને ઝટ ખુલ્લું દ.’

કસાઈને ઘેરથી દરવાજાની ફૂંચીઓ આવી બાંધવાને કસાઈની પાસે ઘઈ ગયા બોળખીને કસોઈ જોડી ઝેડ્યો; ‘ઓહો ગામેદ! તમે અટાણે કયાથી! લૂનસરમાં સડું ખુશીમાં છે?’

‘બાપુ, કાલ સવારે લૂનસર હમે કે નહિ હોય. આજ બપોરે અહીંથી ત્રીસ ગાઉ ઉપર મને એક ઝટક બેટયું. આમગીવી દાદો ખુમાણ અને ધંધૂકથી મીરા દાદો સાથે સાડા ગણમાં ઘોડેસવાર : કધું કે, ‘લૂનસર ઉપર કાલે સવારે મીરા વાનચું.’ સંભળીને મેં ગોળજતો રસ્તો લીધો. તમારે પુછ્યું જ માગ પગમાં જોર આવ્યું. આવી વહેલું તો પહોંચાય તેમ નહોતું. મરતો મરતો પહોંચ્યો છું.’

આકાશમાં મીટ માંટીને કસોઈ વખત માપવા મંડ્યો. સવાર આઠો ઝાઝો વખત નહોતો રહ્યો. લૂનસર ત્રીસ ગાઉ આધે હતું. સવાર પડ્યે ત્યાં પોતાની જનમભોમડા ઉપર ચાં ચાં વીતકો વીતશે! મે રજપૂતાણીઓ અને માર વગસની નાની દીકરીની કેવી દયા થઈ હશે! વિચાર કરીને કસોઈ ધૂણ ઝેડ્યો

પોતાના બાણેજને બોલાવીને એણે બનામણ કરી. ‘બાપ, આજ સવારે જા’ કુંબાને કમળાનાં નોતનં દીધા છે. પણ હું સવાર સુધી રહું તો મારે કમળાને સાટે ઝેરની તાસળી પીની પડે.

તુ જાગને જુઓ પાનિ પાનિ નહી નીચાજે મા' ફાંફો
મારી વાન કહેજે કરી નાખો તે પાનિ નહી, નીચા ૩.૫
ગમગમ ૨.

એટલું કીને નોંધ એકો પોડી ઉપર નહી પોડીનો
ગરબ ઉપર હાથ ચાલડીને કા 'ચાપ તાજગી! આજ હું
મારી આજ તે જ ગણી છે, માર આજ છે. હીમે ના
મોત જગાડતી નહિ હો! આજ ૧૫મર પૂરત છે, એટલું.'

લુગમગના સીમાડા ઉપર મૂજ મહાગજનો જગાડગાટ કરેલો
મુગટ દેખાયો, તે વખતે જ્યાં મોઢા જઈને વસતીના લોકો પાડના
ભેમા હતા વીસ વીસ વગસના કેટલાક જુવાનો નાવડ થઈને પડ્યા
પડ્યા ડંડતા હતા પડખે લોકોનાં પાટોડા ખસા હતાં.

થોડાકે લોકોએ એક આમટી ચીસ પાડી 'એ એ કલોજ
બાપુ આવે.'

કોઈ કહે, 'અરે મોઢા ચાઓ મા! કયા મોઢા, ને કયા
લુણસર! અત્યારે કલોજ બાપુ દેવા?'

'અરે ન હોય શું? આ એનો જ કાલો ઝંડકે. આ તાજણ
ખીખતી ન હોય. નક્કી કલોજ બાપુના કંદિરામા દૂત કહી આવ્યા.'

'અરરર! કલોજ બાપુને મોટું શું ગતાવનું?' એમ બોલીને
ધાયક પડેલા જુવાનો પડખુ ફર્યા અને સદાને માટે આખો મીચી ગયા

કલોજ આવ્યો જાણે સીમાડેથી સૂરજ આવ્યો. આખી ગતના
ઉજગરાથી આખો રાતીવૂમ થયેલી : મોઢાના દેવાગી નૂર ઉપર હાવારની
માટીના થર જમી ગયેલા : થોડીના મોમાથી શીશુ ચાલ્યા જાય છે

'બાપુ, જરાક જ મોડું થયું.' માણસો બોલ્યાં. કલોજના
મોમાથી નિસાસો નીકળ્યો. જાણે એનો હવ નીકળ્યો.

'પણ બાપુ! કોઈ લૂટાણું નથી હો.' કોઈએ દિવાસો દીધો.

‘સાચું બાપ ! કંઈ નથી લૂંટાણું ! ફક્ત આખર ! દરબાર-
ખંડમાં કંઈ જવતું છે ?’

‘એક પખીડું પણ નથી બાક્યું.’

‘શી રીતે ?’

‘દાદો તો ગઢના લખાયા વીંખવા આવ્યો, પણ એના મોટેરા
માઈ મીંગણાએ કહ્યું : ‘ખબરદાર ! કલાણની ધરવાળિયું મારી બોન્યું’
છે. આજ કલોલ ગામતરે હોય ને જો એના ઝોરડા ચૂંધાય, તો
તે પહેલાં મીંગને માથે માથું ન રહે’ એમ કહીને એણે પોતાનાં
દોઢસો ઘોડા નોખા તારવ્યા અને દરબારગઢ ફરતા ઉઘાડી તરવારે
ચીટી દીધા હતાં, બાપુ !’

‘એક જ માના બે દીકરા ! વાહ મીરાંજી ! બલે બાગ્યું લૂણસર
તને ઝાળખ્યો’ કલોલ બોલી ઝેક્યો.

કલોલ ઝોરડે ગયો. લોકોએ માન્ય કે બાપુના મનની વેદના
હેડી બેસી ગઈ. ઝોરડાની ઝોસરીની કોર પર રજપૂત બેસી ગયો.
બાર વરસની નમણી અને કાલી કાલી બોલી બોલતી દીકરી બહાર
આવીને બાપુને નીરખતી નીરખતી બેબી રહી. પોતાની ઘોડીના હના-
મંથી કંસાની તાંસળી કાઢીને કલાણએ દીકરીને કહ્યું :

‘બેટા, આ તાંસળીમાં ગોરસ લાવજો.’

દહીં આવ્યું. અદર મૂઠી ભરીને સાકર નાખી સાકર ને દહીં
ધોળીને કલોલ પોતે પી ગયો. બીજી તાંસળી કાઢી. એમાં અશીણુ
વાવ્યું, દીકરીની પાસે રોટલો માગ્યો. રોટલાનાં બટકામાં અશીણુ
ભરી ભરીને તાજણુને ખવરાવ્યું. બે બાર અશીણુનું અમલ તાજણુના
પેટમાં ગયું એટલે થાકેલી તાજણુ પાછી થનગનાટ કરવા લાગી.
બાપુના પેટમાં કડક થઈ. પછી એણે દીકરીને કહ્યું :

‘લે બેટા ! હવે મારાં દુઃખણાં લઈ લે, બાપ.’

હોજી લૂણસરીઓ

જાણે! લૂણસર લાંગનારા માટી થાળે! 'ઝેવી ગર્જના થઈ.
ગોડળની વહાર ધરતીને ઘણુઘણાવતી આવી પહોંચી 'ભાગો! ભણે!
ભાગો!' કહેતા કાઠીઓ ભાગ્યા. ભાગતા ભાગતા ગોડળની ફેજના
ઝેક મોવડીને ઘા કરીને પાડતા ગયા. કલોજી અને ઝેનો ભાણેજ
પડ્યા રહ્યા. જેમ વંદોળિયો જ્ય તેમ જેમ કટક ગયા—આગળ
દુશ્મનો ને પાછળ ગોડળીઓ.

પત્રીસ વરસની અવસ્થાએ કસાજીએ સંકંપ કર્યો હતો કે
ચાલીસ વરસે શ કરને માથે કમળપૂમ ખાવી આજ મોતની ઘડીએ
કલાને એ પ્રતિજ્ઞા સાંભરી. આજ ઝેને પાંત્રીસ વરસ થયા છે. હજુ
પાંચ વરસની વાર છે. મનમાં વિચાર જીપડ્યો કે કમળપૂમની હોશ
પામાં રહી જશે તો અસદ્ગતિ પામીશ.

જેભા થવાની તો તાકાત નહોતી, એટલે થોડીનું પેઢકુ ઝાલ્યું.
ઝાલીને ટિંગાણે. ટિંગાઈને જીએ થયો કાઠાની મુકી સાથે બબલી
ખાંધી હતી બબલીમાંથી પાણી ભોંય ઉપર ઢોળ્યું. પાછો નીચે
પછડાણે. હાથ લબાવીને ધૂળ પાણી ભેગા ચોળ્યા ગારો કરીને
ઝેમાંથી શિવલિંગનો આકાર બનાવ્યો. હાથમાં તરવાર લીધી પીછી
જમીનમાં ભરાવી મૂકે હાથમાં ઝાલી ને ધાર ઉપર ગળાને
ધસરકો દીધો. આખું માથું જિતરી ગયું ત્યાં સુધી બીસ દીધી.
ગારાના શંકર ઉપર પોતાનું ગળું રાખ્યું એટલે લોહીની જાણે
જળાધારી વહેવા લાગી પૂમ મહાદેવને માથે પહોંચી ગઈ પાંચ
વરસ વહેતી પહોંચી.

જેઠો જે વીસાં તણી, જડધર વાટ્યુ જોય,
(પણ) કલીઓ વેધુ કોય, પાંત્રિસે પોગાડિયુ.

[શ કર તો જે વીસુ (ચાલીસ) વરસ પૂરાં થવાની વાટ જોઈને
જેઠો હતો પણ કલોજી ચાડીલો આઝહી હતો. ઝેણે તો પાંત્રીસ
વરસે જ માથું મહાદેવને પહોંચાડી દીધું.]

૩. વેર

કુંડલાના યડમા અરડીલા* ગામ છે, તેમા સોનરા બાટી નામનો એક ચારણ રહે અને કાકચ ગામમા વેસૂર ગેલવો નામે સોનરા બાટીનો સાળો રહે બન્નેને સારો ગરાસ હતો. સાળા-મનેવીને હેતપ્રીત પણ રૂડી હતી.

એક વાર સોનરા બાટીએ પોતાના સાળાને ગોડ કરવા બોલાવ્યો. વેસૂર ગેલવાને ચાર વરસનો એક દીકરો હતો. નામ પીઠાશ પીઠાશે બાપુની સાથે કુંઈને ઘેર જવા હડ લીધી, બાપે પીઠાશને સાથે લીધો નાના પીઠાશે પોતાના પાળેલા સસલાનેય સાથે લીધો. કારણકે સસલે પણ પોતાની મૂગી બાપામા હડ લીધી કે, ‘હુયે આપુ!’ બાપને મન પણ સસલો તો બીજા દીકરા જેવો જ હતો ગળે બાંધેલી ઘૂંચરીઓના મીઠા રણકાર કરતો કરતો સસલો ગોઠમા ચાલ્યો.

કોઈ બગીચામા ગોડ થતી હતી સસલો ફૂલો ફૂલો તરણ ચરતો ખેલતો હતો. નાનો પીઠાશ અને એનો બાપ કયાઈક આગમ્યવળા થયા હશે, એટલે પીઠાશના ડુઆની જમમા એ સસલો જોઈને એવું પાણી ફટકુ કે એને હલાલ કરાવેને મસાલા-દાર રાડ તૈયાર કરાવી નાખ્યું. બધા જમ્યા. સાજરે જુદા પડવાનો સમય યોગ્ય. તે વખતે નાના પીઠાશને એનો સસલો સામર્યો એ કહે, ‘માપુ, બાઈ ડ્યા!’ બાપુએ બાઈને ગોલ્યો પણ બાઈ તો

*આજે ત્યાં ગામ નથી, પણ માત્ર ઉત્તર દીવો છે.

‘તમે મુખી નેત્રને દરખના જાનુ જાવજા, બાપ.’

‘ના, માડી આ જામ દરખના નથી જાનુ જોતો.’

‘પસ બાપ, બી ગયો ? સુખ જાં બુલાવી દે છે.’

‘ગુ !’

‘તાગ બાપનું વેર.’

રામુની પામેથી જે રજપૂત વર્તને પીકારા કાઢિવાયાડ આઓ. અરકીલા ગામને માથે બગાવ અધગત, ત્રણ ઓઢણે કાયા દાંડીને કોઈ ગોરી ગોરી વિધવા બેઠી હોય, તેમ બેઠી હતી એના વનોવાતા અતર સરીખુ વાઙળા જાણે જીડી ગેડી વેદનાને બારે બાંગી પડતુ હોય તેવું લાગતુ અને ઓલવાની અનેક આરાઓ જેવા તાગઓ ચમક ચમક થાતા હતા.

સોનરા બારીના ઘરમાં પીકારા એડલો જ ગયો. બુઢો કુઓ અને બુઢાં કુઈ એક જ ઓરડામાં સૂતેલાં પીકારાને મનમાં યધુ : આમ જ મારીને ચાલ્યોજઈશ તો કોણ જાણે ? અગૂકો દાખીને જેણે કુઈને જગાડ્યાં. ચારણીએ બત્રીબત્રે જોયો હાથમાં ખડગ જોયું; ઓળખ્યો.

‘આવી પહોંચ્યો બાપ !’ જાણે આટલા દિવસ વાટ જોતી હોય એવે સ્વરે બોલી. ત્રીજો કાન સાંભળી ન શકે તેવું ધીમેથી બોલી. ચારણ ચકિત થઈ ગયો.

‘લે હવે વાટ કોની છે ? લગાવ એ જ તારા બાપનો મારતલ છે.’ ચારણીએ આગળી ચીવી

‘કુઈ ! તમારો ..’

‘મારો ચૂડલો ? ચિતા નહિ, બાપ.’

એક જ ઘાએ પીકારો પતાવ્યુ.

‘હવે ? તને ખબર છે બાપ કે એરે મારો મારો બેઠો છે ?’

વેર

હમીર અને નાગાજીએ મારા બે સાવજી ! એના બાપનું લોહી
બાળશે એટલી જ વાર છે માટે લાગવા માંડ.'

પીકાશ ગયો. ચારણીએ લેકર ઝોરકાર્માં, દીવાને ઝાંખે
અજવાળે, ધણીનું લોહી-તરબોળ ધડ માથુ નેતી નેતી બળકડા
સુધી અબોલ બેઠી રહી. હવે પીકાશ ધણી નીકળી ગયો હશે એમ
ખાતરી થઈ, એ વખતે મો દાકયુ, રોવા લાગી ચારણીનું રોવું
તો ઝાડવાનેય રોવારવે સાંભળીને આખો પાકાશ જગ્યો ગાયો બાબરી
ફતરા વિલાપ કરવા મઝ્યાં રોવું સામળતા તો પડ્યેના ઝોરકાર્માં
સુતેલા બેય દીકરા, હમીર અને નાગાજીએ બોલ્યો. 'લે માડી, હવે સમ-
થીજ ગયેલું લોહી નેઈને નાગાજીએ બોલ્યો. 'લે માડી, હવે સમ-
જાણો કામો કરનારો નક્કી પીકાશ અને બાપને માડીએ જ ઉપર
રહીને મરાવ્યો લાગે છે. પીકાશને લાગવ.તો વખત એની કુઈ વિના
ખીંજી કાલુ આપે ? રગ છે મા !'

માએ જવાબ દીધો : 'દીકરા, એક દી એનો ય બાપ આ
લો'તો હો ! ત્રણ વરસનો એનો બાળકો તે દી ઉજ્જડ વગ
માપના મઝા ઉપર પડ્યો પડ્યો ગાય વન્યાના વાઝડુની ન
વલવલનો હતો એ જૂઠી ગયા, મારા પેટ ! બાપ તો સહના સર-
અને હવે બળ હોય તો ચિતોડ ક્યાં આધુ છે, મારા બાપ ?'

૩

રાવળનો વેશ કાઢીને હમીર-નાગાજી ચિતોડમાં આ
સાથે છે વશાવળીના ચોપડા, અને ખીંજી રવાજ. પીકાશના
જ વડીવન્યા બનીને આવ્યા છે. પીકાશની ડેલીએ જ ઉ
રોજ ગઢમાંથી બે ભરચક ચાળીઓ આવે છે 'ભલ્યે ૩
બલ્યે અન્નદાતા !' કરતા કરતા દુરમનો મિશાનો જમે છે.

એમ કહના તો ત્યાં લાગ્યા મતા જાતે નામ મહારાજ, એમ કાન જાત કરના પીડાય પોતાના આ પોતાને રહી મળતા દત્તો દેવો રોકાય છે, પણ ગોપડાના નામ નોતાના માટે નહિ તે જાણતા લાગ ગોતના એ જાગ નથી મળતો પીડાય મદતમાયી જ્યારે જ્યારમાં જાય છે. અને જ્યારમાયી પાછો તે આતે તે ત્યારે સાથે આરખોની જોખ લેાય છે એકદો ક્યાય મળતો નથી

એક દિવસ એવો આતી ગયો. રાતનો બીજો પહેલો જામનો આવે છે નેરાધારી ગવજો કેલીએ જેવો જોડા રવાજ ઉપર મૂ જમાવી રહ્યા છે આતડ, ખેડના, જેયરાજી નજેરે જોગણીઓના છંદો રવાજના સૂની સાથે માર નાદ લાકારી રવા છે બીજી બાજુ ઝરખામાં પીડાશ અને એની જોખનમરી ચારણીની વચ્ચે મીડી મીડી મસ્તી જામની આવે છે સુખી વર-વડુ સામસામાં સુખ કિચોય કરી રહ્યા છે એ જેવડીના જગતમા અત્યારે જાણે ત્રીજી કોઈ માનવી છવતું જ ન હોય એવી બાદશાહી જામી છે ઝરખો ધણધણે છે. ચારણ પોતાની બધી કવિતા ને બધા અલકારો ધરની નારી ઉપર ઢોળી રહ્યો છે, સુખ જાણે કે સમાતુ નથી !

ત્યાં તડ તડ કરતી ચારણીના હાથની ચૂડલી નંદવાણી. મસ્તી થંબી ગઈ. બને હાથમાં ફક્ત અકકેક જ ચૂડી રાતીયોળ ચૂડી; તે ફૂટી ચારણી યડકતે હૈયે જોડી ‘મારો હાથ અડવો નહિ રાખું’. અત્યારે જ ચૂડી લાવી આપો.’

ચારણ હાસીમાં જોલ્યો. ‘અત્યારે મધરાતે ચૂડવી ક્યાંથી મંગાવું ! એક રાત હાથ અડવો રહેશે તો મને કાઈ કાઈ મારી નહિ નાખે !’

‘ચારણ ! ચૂડવીની ઠેકડી ન હોય. લાવી આપો.’

‘લ્યો, માણસ મોકલુ.’

‘ના, માણસને મણિયારા હોંકારો ન આપે. તમે પોતે જ લઈ આવો.’

પથારી પાનંગ તણે, જે છીનકું ચડાય,
[એને] જય તો ઘડીયું જય, [પણ] પોર નો જય પીકવા!

(હે પીકારા, સર્પની પથારી ઉપર જે દેડકું ચડે, એને પછી મરતા બહુ તો એકાદ જે ઘડીની વાર લાગે : પછી કાઈ એક પહોર સુધી એને જીવવાનું ન હોય)

પીકારા સમજ્યો કે આ સાદ તો કાળનો. ત્યાં ચોથો દુહો ચાલ્યો,

સખ પાત્રવ, કુંજું સરસ, વેદ્યુ રથ ને વાજ
રેઠાં મેલીને રાજ, [તારો] પાણું જલું પીકવા!
છ છીનકું ચારાય, પાત્ર પાથારી તણાં
જય તો ઘડીયું જય, પોર નો જય પીકવા.

(ખાટડીલોત્રો બકરાને પાદડાની પથારી કરી આપે છે એ પાંદડા ચરનારા બકરાને બહુ તો વડી જે ઘડી જીવવાનું હોય, પહોર સુધી એના પ્રાણ ન રહે.)

(હે પીકારા. આ સસારનાં સુખ, વસ્ત્રાભૂષણ જાગજગીયા, ગાડીઓ અને ઘોડાઓ, અંરે આપું રાજ, આ જગતને સૂના મેલીને તારે પગે ચાનતા નીકળવું પડશે.)

ચોડીને પીકારા બોલ્યો : ‘તમે કાણ ?’

બનાવડી દાઢી ઉતારીને જે ભાઈઓ બોલ્યા કે, ‘ભેરુ !’

પીકારે જોળખ્યા હેતને સ્વરે પૂછ્યું ‘પહોચ્યા તમે !’

એય જણાએ કટારો કાઢી. પીકારાને તો કાઈ કરવાનું રહ્યું નથી. એ તો ચિયર ઝોમો રહ્યો રૂક્ષ એટલું જ બોલ્યો ‘ભાઈ, ચગવ્યા ચડીની વાટ ગ્નેતી બેસરો ઝૂરી ઝૂરીને પ્રાણ દેગે બરોરે પડતો મૈય તો ચૂડી દઈને ચાલ્યો આવું.’

હનીર નાગાજલની સામે નજર નોંધી નાગાજલ ડંકે હને રામ રામ ! અને તને જાગખીએ છીએ ,

હમીર બોલ્યો ‘ના ના, નાગાજી, તું પીકાશને નથી જાળખતો,
દે’

‘અરે! હવે જનવા દઈએ? અને ગયો પીકાશ પાછો આવે?’

‘હા, હા, પાછો આવે જનવા દે.’

‘ભાઈ, ચીથરીઆ મહાદેવ પાસે તમે ઊઠા રહેજો. ત્યાં
પંકાત છે. આહી તમે પંકાઈ જશો જનઓ, હું હમણા જ પહોંચું
કે.’ એમ બોલીને પીકાશ ઝપાટાબેર ઘેર ગયો. ચારણીના હાથમાં
ચૂડી મૂકીને મો મલકાવતો બોલ્યો ‘લે આ ચૂડી, સવાર સુધી જ
તારે પહેરવી પડશે.’

‘કેમ?’

‘ભાઈજી પહોંચી ગયા છે. એ રાવળ નથી, હમીર અને
નાગાજી છે તને મળવા જોડેલી રંગ લઈને જ આવ્યો છું’, લ્યો
રામ રામ, જોલ્યે અવતાર મળશુ!’

પીકાશ ચાલ્યો કે તરત ચારણી નીચે ઊતરી. ઘોડાહારમાંથી બે
પાણીપથા ઘોડા ઉપર સામાન માંડ્યો. બે હાથમાં ઘોડાં દોરીને
પીકાશની પાછળ ચાલી. ચીથરીઆ મહાદેવ ઉપર વાટ જોવાની હતી,
આધેથી પીકાશ દેખાયો હમીરે જ્યું, ‘નાગજી, પીકાશ આવ્યો.
મરદના વચન!’

નાગાજી હસીને કહ્યું: ‘પણ જરા આધેરા તો ને! પીકાશ
મરખો નથી તે એકલો આવે, બીજો આદમી અને બે ઘોડા! હવે
હમણા તારા ને મારા કટકા.’

પીકાશને ખમ્મર નથી કે પછવાડે કોણ ચાલ્યું આવે છે, આવીને
(એણે તો કહ્યું કે, ‘લો ભાઈ, હવે સુખેથી કામ પતાવી લ્યો’,
‘પીકાશ! વિશ્વાસઘાતી? આ પછવાડે કોણ?’ હમીર બોલ્યો.

ત્યા તે નાગી પોતા પાતે પડેલી પોતા પગમાં ને
દગ મરેને જોતી મે હ

‘ચાલ્યા, આ મુ મર્યા’

ચાલ્યા મર્યા મર્યા મુખે જોતી ‘ચાલ્યા, આનું નામ ક-
વેઠ કહેવાય’ સાથે જે નાનકું નું જોના પાતે માગ્યા મર્યા ત્યારે
જોના તણ તણ નોડાં દતા, અને ફળ તને ભાગ્યા કીનોતો, ને
આંકી ! આ માપડ તાગ પાગ્ય હાં ન ફેટોડ માયને / હમણા ખસ
પડતાં જ ચાલ્યાની સાંદર ૨૨ને દુરમનને આમ કમોતે મર્યા તવી
દેવા તને ભાગ્યાનો સમો મળ્યો દતા તેમ જોનેય મળ્યો જોઈએ,
માટે આ જે નોડાં આપ્યા જે જો આપ, કામ પનાઈને ચડી મળ્યો,
વીજળી જેવી ચિતોડની સાંદરુનેય આ નોડા નહીં આગ્યા દે’

પીકાર, હમીર અને નાગાજળ ત્રણે પટગરના પૂતળાં જેવા
સજ્જડ બની ગયા જોડવાની સંકિત ન રહો મું જોડે ! આની
ભોગમાયાની પાસે રું જોડે ? અધરાતનાં ચાદગડના અજવાળા
ચારણીના મુખને પખાળી રલા છે સંદેહ સ્વર્ગમા વિચરવાની મળે
કે એને વેળા થઈ છે.

જેય જણ કટાર મૂકીને ચારણીના ચરણમાં પડી ગયા પીકારને
આથમા ધાકીને છાનીએ બીર્યો

રાગ્નજી ઊઠા થયા અડડડ ! આખી કચેરી ઊઠી થઈ જોનાજી
ઔરડાના અધઆગળાં પર ટકોરા દઈને રાગ્નજી ખોલ્યા, ‘જોનાજી
આવા તે વેન હોય ? ગાડા થાઓ મા. એ સ્વપ્નાની વાત.’

અંદરથી જવાબ આપ્યો:

‘આપુ ! રજપૂતનો દીકરો તું સ્વપ્નામાયે મોતથી બડકીને
માગે ? એને વળી સ્વપ્નુ તું ? અને સસાર તું ? નક્કી મા !
માતરમા કાઈક ફેર પડ્યો હશે ! હાય ! હાય ! હુ બાપ્યો’

આખો ડાંગરો દસી પડ્યો. રાગ્નજીએ જાહેર કયું, ‘જોનાજી
ન આવ ત્યા તુંની મારે ય અન્નમજા હરામ છે.’

રાગ્નજી મુઠાયા, આખોનો પાળનાર મરે તો જોનાને કડી
હવા પાને ! નિમાએ નાખીને એણે સમજાવ્યું. ‘એક રીતે પ્રા
તે કંઈક જાણના એ જ દાગીને ગાડા કીને બગાડમા દૂડી વી
કે નક્કી જાલી મામ તું. એમાલી છતુ તો દેડ મણુ’

ગીન જ નિમ નક્કી થયો. નગરના નગ્નાગીઓ ગમી નવ
કાલ નક્કી થયા, દાગી મન્ન મલીને દૂડી ન
નગરના નગ્નાગીઓ એ જાણ કરી એક નરીમ માનવનું નામ
નગરના નગ્નાગીઓ એ જાણ કરી એક નરીમ માનવનું નામ
નગરના નગ્નાગીઓ એ જાણ કરી એક નરીમ માનવનું નામ
નગરના નગ્નાગીઓ એ જાણ કરી એક નરીમ માનવનું નામ

ખીચું ચણી રાત્રી રૂંધે અપૂરો ! અપૂરો ! પોતે ચણવી રૂંધા
કરતા રાત્રીની રૂંધે રાત્રીની રૂંધે

‘કુભાગળ વાઈ રસી, જોગારી જમકર !’

એ ઉચ્ચાર સમી ગયો. સામગ્રને સામે ડિનારે અગાઉને
જાણે પાણે વળ્યો, આગળના જમકારની જાણે પડે પડે
આખી મેદની ચીરીને રાત્રીની રૂંધે રૂંધે

‘જાણુ અપાઢી ખીજળી, કાળે વાદળ કટ્ટ !’

(અપાઢી ખીજળી જાણે જાણે પાણને પીતીને નીકળી.)

‘શાઆશ !’ રાત્રીએ ચણી ઝીંધુ. ‘ફરી વાગ, ફરી
એક વાર.’ અવાજ જાણે ધગતીના પડ મેદીને ફરીવાર આવ્યો

‘જાણુ અપાઢી ખીજળી, કાળે વાદળ કટ્ટ !’

‘ફરી એક વાગ, ફરી એક વાગ,’ આદેશ ફટકા ત્રીજી
એ ગુપ્ત સ્વર ગાળ્યો.

‘જાણુ અપાઢી ખીજળી, કાળે વાદળ કટ્ટ !’

‘શાઆશ ! શાઆશ !’ એમ ભઠકાર દેતા દેતા રાત્રી
ઊતર્યા. એ બોલનારું કાંડુ ઝાલ્યું. ‘બોલ બચ્યા, તું ટોણ ?’

‘બાપુ, જોગાજનો નોકર છું.’

‘નહિ. તું રજૂ પૂત નહિ. તું સાચું બોલ. હું તને માફ કરું
સરખાવ આપીશ.’

‘બાપુ, ચારણ છું.’

‘તું ચારણ ! મારા સીમાડામા ચારણ જાત જીવી શકે નહિ
તું કયાથી ?’

‘દારી !’ જોગાજ બોલ્યા ‘દેવીના દીકરાઓને બાળણે’

૫. હજાર વર્ષ પૂર્વે

એક હજાર વર્ષ પૂર્વે, એક દિવસ સાંજે, પાટણ નગરીના સરોવરને કંઠે જે બાવાઓએ આવીને પોતાના ખભા ઉપરથી ગળા જળની કાવડ ઉતારી, વિસામો ખાવા બેઠા. હાથીની સહ જેમ જબરદસ્ત એના ભુજ-દંડ હતા. લોહના થભ જેવી બળવાન કાયાઓ હતી. વેત વેતના કપાળ ઝગારા કરતા હતાં. એકની આંખોમાં તોજના ભાલા ફૂટતાં હતાં. બીજાની આંખો અધ હતી અધ વેગની માથે ને મોઢે ઘોળા રેશમ જેવી સુવાળી લટો ચમકતી હતી અને પ્રેરનાન કરવા લાગ્યા.

નજીકમાં એક ઘોડેસવાર પોતાની ઘોડીને પાણી ઘેરતો હતો. ત્રો! ત્રો! આપ્યો! આપ્યો! એવા નોખનોખા દોર કાઢીને ઘોડેમાથે ઘોડીને પાણી પીવા લગાવતો હતો.

ઘોડીએ જે પહાડ જેવા બાવાઓના ભગવાં પૂરાં ને ચમકવા લાગી, કેમેય માની નહિ. ઘોડેસવારે પીડ વાગડી ન વાગડી ત્યાં પોત્રી ટાડી ન પડી એટલે એણે કહ્યું: રડ રડ! એમ નવું કમચીના ના ઘોડીના અંગ ઉપર ઘોડી પીડ

‘અરુણ’ આર આસના મોમાયી અરેનડી નીડળી ના
‘નડા’ આર ઘોડેસવાર! આર ઘોડી ને માગી કાલ, તે :
‘નડા’ નડા નડા

‘હેમ, મોઢાસાઈ !’ નાનાએ પૂછ્યું.

‘આ સમર ધોડીના પેટમાં કેવો રહેો પચડ્યાબ્દી વહેશે છા ! આ નાનાએ ચાલુક મારીને એ રહેનાની કાળી આંખ ફેડી નાખી. બહુ ફરી !’

ખાવાએની વાતો સાંભળીને ધોડીનો ખાસદાર યંબી મળો. ધોડીને દારીને એ નવરમા મળો. જઈને એણે રાગછત્રે સરોવરને કડિ ખેડે તા એ ચમત્કારી અધ ખાવાની વાત કરી.

નવરાત્ર આવડના વંચનો ઉડેનો દોવો તે વખતે અમૃતિસપુર પાટખૂના સિંહાસન ઉપર ઝાંખો ઝાંખો બગતો હતો, એવું નામ સામનસિદ્ધત્વ ચારણો. સરોવરની પાવેથી એણે ખાવાએને દરમારમાં ખોવાયા. પૂરમાં આનું કે રી દરીકત બની.

‘રાગ, તમારા ખાસદારે તમારી સમર ધોડીના પેટ પર ચાલુક મારીને મારી બેઠેલા પચડ્યાબ્દી વહેગની રતન સરખી કાળી આંખ ફેડી નાખી. આખો જાવ એ વહેશે ખાડો રહેશે.’

‘ગા રીને જાણ્યું !’

‘વિવાની.’

‘ખાટું પડે તો !’

‘મારી વિવાની આજરને સાટે મારું માયું જ હું હમેશાં હોડમાં મૂકું છું. વિવા ખોડી પડે તો છવતરમા શુ ઝુલું !’

‘માયું વાદી લઈય હો ?’

‘ચંદ્રપૂત અને સાધુ માર્યા હાયમાં લઈને જ રહે છે, અને સ્વહરતે પણ વધેરી આપે છે.’

‘આંકી’ તમારે રહેવું પડશે આઠ દિવસમા ધોડી કાણ દેવાની છે.’

‘કહો કે પગ લાગે પડે ના’

‘તો અન્ન મજબૂત અને મારી મદદ આપું.’

આડમે ત્રિમે પોડીએ રાજ પાડી - માળી જેડી જોડા મળી
અડમે આજમ ટાળીને જેડી જાલી. ત્યાં તો મામમા મળતર ગેડો કે
જોડીનાં પેગ સાચા પડતાં ! ગાળા પડવા !

મગ્નએ પૂછ્યું, ‘મદુગર જોડાં ત્રિકાળજાની છે ?’

‘ના આપ,’ અધ આપે કડે, ‘મદુગર નથી ને ત્રિકાળજાનીયે
નથી ત્રિકાળજોન પ્રગ મળ્યો છું આજો નથી એટલે અજાન
ઉકેલુ છું. ફડકો જોડ્યો હતો તેનો અજાન પારખીને ઘોડીના
પેટની વાત વાચી.’

રાણીવાસમાંથી કચેરીમાં કડેગ આવ્યા કે સેનાખાએ એવા
અધળા ને છુટ્ટા જોગીની સાથે પરાગવાની ના પાડી છે. તે વખતે
જોગી પ્રગટ થયા, હુંકટોડા રાજના ઘણી જે સોળાંકીભાઈઓ
નામે બીજ અને રાજ. ગોત્રહત્યા લાગેલી તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા
ગંગાજળની કાવડ ઉપાડી દારકા રણજોડરાયજીને નવરાવવા ગતા
હતા, સોલંકી જેવું જિયું કુંગ મળવાથી સેનાખાએ કખૂન કયું” પણ
મોટાભાઈ બીજકુમાર જોડ્યા. ‘હું તો અધ છું. મારે માથે હવે
પળિયાં આવ્યાં, હું નથી પરણ્યો, પરણવુંયે નથી. મરજી હોય તો
મારા નાનેરા ભાઈને જમાઈ કરો.’

રાજની સાથે સેનાખાનો હથેલાજો થયો, સેનાખાને આધાન રહ્યું,
નવ મહિને દીકરો આવ્યો. પ્રસવ થાય તે વખતે જન્મદાક્ષર લેવા
જોશીને જોસાડેલા. પ્રસવ થયો તેની બરાબર ઘડી લેવા માટે બહાર
જોડેલા જોશી પાસે આરડામાંથી દડી ફેંકવાની હતી બાનડીએ દડી
જે ઘડી મોડી નાખી, એટલે ખોટી ઘડી લેવાણી. જન્મોત્તરીમાં ગણ

* અશ્વવિદ્યાનુ પ્રાચીન સાસ્ર.

તરી કરીને જોશીએ નિસાસો નાખ્યો. માતાએ પુછાવ્યું કે, 'કહો જોશીરાજ ! જ-માફર શું કહે છે ?'

‘કહે છે કે દીકરાનું મોહું જોયે બાપનું મોત યારો.’

સોનેરી પાંતરીમા બાળકને વીંટાળવામા આવ્યું. આમુઝરી આખે માતાએ આઝા કરી કે, ‘એને વગડામા નાખી આવો.’

બાનડી નાખવા આથે આથે ગર્ધ. એક બખોલ દેખી, બાળકને ત્યાં નાખીને પાછી વળી.

તરતની જ વીંઆયેની એક વાઘણ પોતાનાં જે બચ્ચાને એ બખોલમાં મૂકીને ભરખ ગોતવા ગયેલી પાછી આવીને બચ્ચાને ધવરાવવા બેઠી. પાસે પડેલા માનવીના બાળકને માથે ઓર હતી તેથી તેને પણ પોતાનું બચ્ચું માની પોતાની ગોદમા લીધું. ઓર ચાટી લીધી. હેત ઊપજી ગયું ત્રણે જણાં વાઘણના આચળ ચસ ! ચસ ! ચૂસવા મડયા. બચ્ચાને ધરવીને વાઘણ વગડામા ચાલી ગર્ધ.

મોસઝણું થયું. જે ભરવાડો નીકળ્યા. એણે આ કૌતૂક જોયું. જે વાઘનાં બચ્ચા ને એક માનવીનું બચ્ચું ! એકબીજાને ચાટે છે. માનવીનું બાળક હાથપગ ઉત્તાળતું ધૂવવાટા દે છે. ત્રણેને ઉપાડીને ગોવાળીઆ દરબારમા લાવ્યા. આ કૌતૂક કોણ સમજાવે ? પૂછો ખીજ સોલકીને !

માનવી બાળકને જાતીએ ચાપતા જ તુરત આધજો ખીજ બોલ્યો. ‘અહાહાહા ! મારું કાળજી દરીને હિમ યાય છે. બાપ ! આ ખીજે કોઈ ન હોય. આ તો મારું જ પેટ’

‘શુ બોલો છો, ઠાકોર ?’

‘પુછાવો રાણીવાસમાં સેનાબાને શું અવતર્યું ?’

રાણીવાસમાંથી ખજર આવ્યા કે મરેણુ કાચું બાળક અવતર્યું હતું.’

‘એને ક્યાં નાખ્યું ?’

‘કાલે તે પાંડવ પાંડવ પાંડવ !’

‘તો અત્યંત ગજપાટ અને માગી મહેન આપું.’

આડમે દિગે ભરીએ રાજ્ય ત્યાં માળી કચેરી જોતા મળી
અગરે આતમ ટાળીને જોડી દલી. ત્યાં તો મમતા મળ્યાં મળ્યાં કે
જોગીનાં જેવું સાચાં પડ્યાં ! માનતા પડ્યાં !

ગજએ પૂછ્યું, ‘મદ્દમ છો ? નિકાળવાની છો ?’

‘ના બાપ,’ અત્યંત બોલે, ‘મદ્દમ નથી ને નિકાળવાની
નથી કશાળોડોન ત્રય ભણ્યો છું’ આળો નથી એટલે અત્યંત
ઉકેલું છું. ફડકો જોડ્યો હતો તેનો અત્યંત પાછળીને ઘોડીના
પેટની વાત વાચી.’

રાણીવાસમાંથી કચેરીમાં કહ્યું આવ્યાં કે સેનાપ્તાએ એવા
આધળા ને બુદ્ધા જોગીની સાથે પરણવાની ના પાડી છે. તે વખતે
જોગી પ્રગટ થયા, હુકમોડા રાજના ધણી જે સોળાંડીભાઈઓ
નામે બીજા અને રાજ : ગોત્રહત્યા લાગેલી તેવું પ્રાયશ્ચિત લેવા
ગંગાજળની કાવડ ઉપાડી દારકા રણછોડરાયજીને નવરાવવા મળતા
હતા, સોલંકી જેવું જિંદગી કુંગ મળવાથી સેનાપ્તાએ કબૂત કયું* પય
મોટાભાઈ બીજકુમાર જોડ્યા : ‘હું તો અધ છું. મારે માથે હવે
પળિયાં આવ્યાં, હું નથી પરણ્યો, પરણવુંયે નથી. મરજી હોય તો
મારા નાનેરા ભાઈને જમાઈ કરો.’

રાજની સાથે સેનાપ્તાનો હથેલાજો થયો, સેનાપ્તાને આધાન રહ્યું,
નવ મહિને દીકરો આવ્યો. પ્રસવ થાય તે વખતે જન્મભક્ષર લેવા
જોશીને જોસાડેલા પ્રસવ થયો તેની બરાબર ઘડી લેવા માટે બહાર
જોડેલા જોશી પાસે ઝોરડામાંથી દડી ફેંકવાની હતી બાનડીએ દડી
જે ઘડી મોડી નાખી, એટલે ખોટી ઘડી લેવાણી. જન્મોત્તરીમાં ગજ

* અશ્વવિદ્યાનુ પ્રાચીન શાસ્ત્ર.

નર વર્ષ પૂરે

રોટાણીએ, બાનડીએ તે કુમડીએ વારાફરતી સૂધ્યું. ‘ઝામ રે
 ાણી મા ! પેટમા કોણુ જાણે શુયે થઈ ગયું !’ એમ ત્રણે જણી
 મોલી ડાઈકે જતી જોગટાતું મત્રેશુ માનીને બાનડીએ ફૂલ બારીએથી
 ફેંકી દીધું ફૂલ ઘોડાહારમાં પડ્યું. સો સો ધમસાણોમા મૂંઝેલી
 પરનાળ નામની ઘોડી ત્યા બાધી હતી, એણે એ સૂધ્ય પાંચને
 ઝોધાન રહ્યા

જણીએ માવલ જનમીઓ, લાખણસી સોનલ,
 નેત્રમ માગેણુ હુલો, હાઈ જાય કમલ.

[જણી બારોટાણીને માલવ સાબાણી નામે પ્રખ્યાત બારોટ જનમીઓ.
 ;મડીને કમલ.]
 રાજમાતાની કુંબે કુંવર લાખો જનમી એના જનમને દિવસે

જગતમા શુ બન્યું.

જે દી’ લાખો જનમીઓ, ધરપત કાછ ધરા,
 તે દી’ પીરાણુ પાટણુ, કોડા લોટ કરા.
 કચ્છનો ધરપતિ લાખો જે દિવસ જનમ્યો, તે દિવસે જ
 બરાબર એના પિતા ફૂલે અણહિલપુર પાટણુના કિલ્લાને ભો ભેળ
 કરી નાખ્યો સૂરજનો કુંમાર આવા વીર-શુકન લઈ ને ધરતી
 જિત્યો એના જનમની ખુશાલીના કાકા ચોરાની ઝાલર હ
 પણુ શુજરાતના પાટનગરના ગઢની દીવાલ ઉપર વગડ---
 છટ્ટીના લેખ લખનારી વિધાતા મોજો અક્ષર કાઢતા કાપી
 હશે.

*

બાપની સાથે કુંવર લાખાને અણુબનાવ થયો. મોહું જોવાનુયે
 જાપણ ન રહ્યું. સૂરજનો પુત્ર જીવાનીના રંગ રમવા સોરઠને કાઢે
 જોતર્યો, કઈ ધમસાણુ જોલાવ્યા. આઠ આઠ કોટતી રચનાવાળું એક
 નગર બાંધ્યું.

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

આંધળા બીજે માડની આખી ઝાડ ઉપર દાવ ફેલી જોયો,
જેણે કયું 'ઝાઝ'નો ડંઢ દેવગતા. નોયના મટકાના મનુનીગાનો
ઝોર મચાવો આખા વસંતને સમજ કરી અદાર કાઢો હોઝા
પડકાર કરીને દિવાઓ ગમતી મૂકો.

રડી બાંધ ! રડી બાંધ ! ઝાઝના ડંઢ વાગ્યા તેજ ચડ્યા.
નોમતે ધાવ દેવાળા. પુરી ભેરી વગડી આકરા ધુ વગો યયો. તરકર
નીકળ્યું. ઘોડાની હણહણાટી ને આંખીઓના હાકલા પડકાર :
એ શોરઅકોર સામળતાં તો તણ પગે ઝીમેતા ઘોડાએ ઝાંક
દઈને ચોથો પગ નીચે મૂક્યો હણહણાટી દીધી. ખીલો કઢાવી
નાખવા ઝોટ મારી

ખીજે ચોથો પગ ઝાલી લીધો. તેત દવાનાં મર્દન કર્યાં. ધોડાની
11૮ ટળી. માણસો મોંમાં આંગળી ધાલી ગયાં.

‘રાવ લાખા !’ અંધ ખીજ બોલ્યા, ‘આમા ખીજે ઇલમ
હોતો. ધોડાને સ્વપ્ન-ધા થયો હતો. લડાઈનું એને સ્વપ્નું આવેલું
લડતા લડતા જાણે પોતાનો પગ ધવાણો છે ! એટલી ભ્રાંતિ થવાથી
એ નીચે પગ નહોતો મારીતો.

લાખો કહે, ‘દેવનાઈ પુરુષ !’ મારી બહેન રાંયાજીનું પાણિ-
ગ્રહણ કરો.’

ખીજ બોલ્યા, ‘આપ લાખા રાવ ! મારી વિદ્યાને કોઈનું
શોકચપણું ન પાલવે. મરજી વધતી હોય તો રાજને જમાઈ કરો.’

બિઘડતા ગુલાબ જેવો રાજ શોભતો હતો. એની વિદ્યા એક જ
હતી ને તે મરતકમાં નહોતી; ભુજ્જમાં હતી. એ જ્યારે માથું
હલાવતો ત્યારે સાવઝ જાણે પોતાની કેસવાળી ખખેરતો હોય એવો
પ્રતાપી દેખાતો. લાખાની બહેન ખીજ કેને પરણી શકે
વેલડી આંખાને વીંટાય, તેમ રાંયાજી રાજને પરણી.

૩

આંધળો ખીજ ખને કાવડ ધરીને ગસાલા સાથે દારકા ચાલ્યો
ગયો છે, રાજ આટંકાટમાં જ ગલ્યો છે. ગંયાજીને આધાન રહ્યું છે
ગતદનિસ ગર્જ ખીલતો જાય છે મુજ્જાના પેટમાં જાણે અભિમન્યુ !

કાળ આવવો છે ને ! એક દિવસ સાજો બનેવી મોગડાની રમત
માટે છે. સામસામા પધડા પાકે છે, કાંઠીઓ દીખાય છે, અને ગોદણ-
બર થઈ થઈ ને ખેચ જણા પાસા ફેંકે છે. લાખાની એક જ સોગડી
રહી. એ સોગડીને પાકીને ઘરમાં જવાની વાર નહોતી ત્યાં ગજો દાણીઆ
નાખ્યા. લાખાની સોગડી બીડી ‘મારા સાળાની ! કચારની સતાપ-
તી’તી !’ કહીને રાજે મોગડી પર સોગડી મારી એક વાએ ભાંગીને
ભૂકા કર્યાં. આગળીમાથી લોહીના ત્રસકા ટપક્યા.

લીની અને સુઢી એવી બન્નેને બાદર નદીઓનાં નીચે જ્યાંથી પહેલવહેલાં વહેતા માટે છે, તે દેવતાઈ જગ્યા ઉપર હવે આટકોટ નગર બન્યું છે. પણ આડ કોટ તો માટી ભેગા મળ્યા છે અખતર કાઢી નાખીને કોઈ ક્ષત્રી કેમ જાણે નદીને નિર્જન કાંઈ ઓળા ઓળા પોતાની આગલી જાણેલાલી યાદ કરતો હોય !

કાંધે ગગાજીની કાવડ ઉપાડીને ગજા ખીજા જે બાઈએ બગવે લૂગડે દારકા જાય છે આટકોટના પાદરમાં ઉતારો પડ્યો છે આંહી એક ટકોરો વાગે ને એનો રણકાર જેમ આથે આથે પવનઈ જાય, તેવી રીતે ખીજકુમારની કીર્તિ એટલા વખતમાં તો ચારણોએ અનેક રજવાડામાં પહોંચાડી દીધી હતી. જેને જેને ખોટીકાં ઘોડા હતા તે તમામ એ અશ્વ-પરીક્ષકની તપાસ કરાવતાં

લાખા કુલાણીને જાણ થઈ પાંખુપસર નામના પોતાના ઘોડાને બતાવવા લાગ્યા પાંખોવાળા પખીને વેગ ચાલનાર એ માનીતો ઘોડો કોણ જાણે શા કારણે એક પગ ઊંચો રાખતો હતો. આસડ બહુ કર્યાં હતાં તોય ઘોડો પગ માંડતો નહિ.

આધળા ખીજે ઘોડાની આખી કાયા ઉપર હાથ ફેંચી જોયો, એણે કહ્યું : ‘લડાઈનો ડકો દેવરાવો. નોખતો ગડેડાવો. રણશીંગાનો શોર મચાવો. આખા લશ્કરને સજ્જ કરી બહાર કાઢો. હોકારા પડકાર કરીને દિશાઓ ગમવવી મૂકો.’

રડી બામ ! રડી બામ ! લડાઈના ડકા વાગ્યા. નેજા ચડ્યા. નોખતે ધાવ દેવાળા. પુરી ભેરી વગડી આકારા ધુધળો થયો. લશ્કર નીકળ્યું ઘોડાની હણહણાટી ને આદમીઓના હાકલા પડકારા : એ સોરજકોર સામળતાં તો ત્રણ પગે ઊભેલા ઘોડાએ ઝડાઈ દઈને ચોથો પગ નીચે મૂક્યો. હણહણાટી દીધી. ખીલો કઢાવી નાખવા એટ મારી

અંબો ન મળી, ફક્ત અવાજે અતજ બેઠવા. 'એમો રે! ખાઈ,' એવો સાદ કંતો મળગજ અટારીમાં થતી રહ્યો.

'નાદ ન ગ ફરજદ! પાદ મોલંડી! રગ તારા છામધરમને! ને રમ તાગ પુનધરમને!'

પ્રામગ્ના દોરા ફૂટે તે પહેલાં તો રાખાઈય આટકોટના ગદમાં દાખલ થઈ ગયો. ખાસદારે એનું પાણી તૈયાર ગળેનું. ઘોડોને નવસારી માલેય કરી. મળે એક માઉનીયે મજત ન કરી શકે, તેવી તાણ ફૂલમાળ ખતી રહી.

લાખાને રિવાજ હતો કે રોજ સવારે આવીને પોતાનાં ઘોડાનાં ચરીરે દાય ફેરવો એ અંગે ફૂલમાળ ઉપર દાય ફેરવવા લાગ્યો. કાઈ ફેર ન લાગ્યો ત્યાં લાખાની નજર ઘોડોના કાનમાં ગઈ એણે કાનમાં અંગણી ફેરવી. આનગી ઉપર માટી બેસી. ડોળા કાઢીને એણે પૂછ્યું. 'ખાસદાર! ફૂલમાળ કાલે ગતે ક્યાં ગઈ હતી?'

'કયાય નાંદ ખાપુ! તમારી આજ્ઞા મળ્યું યુ.'

'બોટુ! આ ધૂગ જોઈ! આ ધૂગ મોરડની તો'ય. બોડ કોણ અડેનું?'

ખાસદાર થળી ગયો.

'કોણ બાપુમાઈ?'

આકર કાંક ધુમાન્યુ.

'હં! સમ-નાયું!' લાખાની એય જન્મર ખેંચાઈને બેળી થઈ.

૫

આજ મોમવાર છે મામા રિવાલે મળ્યું છે. સાચે સૈન્ય તૈયાર થાય છે. કાઈ દિવસ નાંદ, ને આજે રાખાઈય હથિયાર બાંધે છે. મામાએ બાણેજની તૈયારી જોઈ. બાણેજના અંગ ઉપર કેસરિયાં છાટનાં દેખ્યાં બાણેજની આંખોમાં છેલ્લી વિદાયના

રંગ જોયા આજ જોયો યાત્રી. મામાએ લસકરને હથિયાર બાંધવાને હુકમ દીધો.

આગળ બાણેજ ને પાછળ મામા : બાહરમાં સ્નાન કરી ધોતિયું પહેરી, ત્રિપુંડ તાણી, મામા શિવાલયમાં ગેડા. ઝંઝારના ધ્વનિ એના પહાડી ગળામાંથી ગાજવા લાગ્યા ધીના દીવા ચંત્રીને લાખાનાં સ્તવનો સંગીતી રહ્યા છે. શિવાલયને પગથિયે, મામાનાં હથિયાર અને બખ્તર લઈને રાખાઈશ ગેડા છે તલવારની નક ઉપર પોતાનું દ્વંધમલિયું માયુ ટેકવું છે. મામાના મોના ઝંઝારની સાથે જ એક તાલ બનીને બાણેજના મોમાંથી નિસાસા છૂટે છે. બાહરને ખેચ કાઢે લસકરનો વ્યૂહ રચાવા માંડ્યો છે.

આજમાં આંધી ચડે છે. મૂળ ધૂંધળો વાય છે. ધરતીનાં પડ ધણુધણી હાલ્યાં છે. સોલંકીના સહસ્ર સહસ્ર બાત્રાં, કોઈ મહા દાવાનળની શિખા સળગતી હોય તેવાં ચળકી ગઈયાં ! કાળી નાગણીઓ ઝબના લગાડાગ લેતી હોય તેવી તલવારો ઝળહળવા લાગી. બાહરને કાંઈ ભેટંભેટાં ચયા. લાહીનાં પગનાળાં બધાઈ ગયાં.

એ બચકર યુદ્ધમાં આટકોટના ચોદાઓ કપાઈ ગયા. સોલંકીનું સૈન્ય સામે કઠિથી આ કઠિ આવી પહોંચ્યું એ વખતે લાખાનું પૂગન ચાલુ હતી. પૂગન પૂરી થયા. સુધી આસપાસ યુદ્ધનાં ધમસાણ બોલતાં હતાં, તોય લાખો ડગ્યો નહોતો. હવે એ ગડચો સામે બાણેજને ભેડલો બાળ્યો. 'હાય હાય !' હમણાં મને કાંઈ નાખશે. મારાં હથિયાર એની પામે છે. બહાર નીકળીશ એટલી જ વાર છે ' એવી એને કાળ પડી.

બાણેજે જીતે મામાને લગડાં દીધાં, બખ્તર પહેરાવ્યું, હથિયાર સોપ્યાં, ને કહ્યું 'ચાલો.'

'ઓ .હો ! આપુ લસકર ખાતું ચઈ ગયું !' લાખો ભેઈગ્યો.

મૂળારાજ લગોલગ આવી પહોંચ્યો. મામા-બાણેજ કંઈકને કાપતા

પતા, મુડાંના ગળે ઉપર પગ મેલી મેલીને આગળ વધે છે. બાણેજ મામાની માખરે ચાલીને મામાના ઉપર આવતા ધા પોતાના કપડા પર ઝીલતો આવે છે.

૬

ઓ ઉડે ગરજાણુ, (જેને) ગોપીરે ગમમ થયો,
હૈડા ! હાલ્ય મેરાણુ, રણુ જોવા રાખાશનું.

[ઓ, સામે રણુક્ષેત્રમા ગીનો ઊડે છે, અને એની કારમા ચાસે. પરથી લાગે છે કે મહાયુદ્ધ મચ્યું છે. એવું યુદ્ધ તો રાખાશનું જ હોય. હૈડા ! ચાલ, ચાલ, આપણે રાખાશનું ધી ગાણુ જોવા જઈએ]

‘મૂળરાજ, માટી થાજે !’ રાખાઈશે હાકલ દીધી.

‘ભાઈ ! ભાઈ !’ એ મધરાતનો સૂર પારખીને મૂળરાજે ભાઈને સાદ કયો.

‘આજ ભાઈ નહિ, દુસ્મન !’ કહીને રાખાઈશે બાલો ઝીક્યો. સામા વેતરાઈ મયેલ હાથનું બાલું નિશાન ચૂક્યું. મૂળરાજે આખો નીચીને ભાઈને માથે સાગ નાખી રાખાઈશે પડ્યો. પછી આખો પડ્યો.

નડેનઓને ખલાસ કરીને મૂળરાજે ગુજરાતનો રસ્તો લીધો.

આકાશની આંખોમાંથી લોહીની ધારો થાતી હોય, તેવા સાંજના રંગ ઝિવડ્યા હતા બાદરને કાંડે હઝરો ચરવીરો ડંકતા હતા. થોડે અંતરે મામો-બાણેજ પડ્યા હતા. હજી પ્રાણ નહોતા છૂટ્યા.

એક સમજા આવી. રાખાઈશે આવે પડ્યા પડ્યાં જોયું કે સમજા મામાની આખો ઠેલવા જાય છે મામાનો જીવ હવે ઘડી બે ઘડી હતો. એને થયું, જીવતા મામાની આંખોનાં રતન જો સમજા કાઢી જશે તો મામાને અપ્સરા નહિ વરે. મારા મામાની અસદ્ગતિ થશે.

ઉઠાય તેરલું તો જોર નહોતું. શરીરના ટુકડા થઈ ગયા.

પોતાની આનુયાયી મોં ઉપર હાથ પ્રસારી ગયું. હજુમા પૃથક નથી આવતો. અને ત્યાં તો મમળા મામળા ગાથા ઉપર એ ગખાઈને જાન મૂકી ગયો. કનકમાળી કટારી કાઢતા હાથ પમાયો. પણ ત્યાં કટારી કાઢી માસના જોડા પગડતા હતા.

‘જો’ કટારી, ‘જર જો’ કમોળા સર્ગી
ચગે કોઈ ના વાગુરી, રણ ચડતે રાખારાની.

કટારી જગા ઉપર હાથ ગયો. કટાર હાથમા ન આવી કાચોળા (આનગ્રા) જવાર કામડાં દતા તે ઉપર હાથ નયો. આનગ્રાનો લોચો તાજો. પેટમા આજેના હોવાથી તે તૂટ્યો નહિ. ઝાંટ મારીને નાખ્યો, તોડ્યો, મમળી સામે વા કયો અદ્વયી લોચો ઝડપીને સમળી કોડી ગઈ. લાખે સ્વાસ કોડયા ગખાઈને ‘મન’ કહીને આખો મીચી. એ ગજુમા કડતા કડતા રાખ ઈને મનને કું (વગ)-મોસાળતુ કું ને પિતૃકું — ઉગ્ગવળ બનાવ્યા

કાપડ, માદુ, લોહ, ઘણુ, નીવડીએ વાખાણુ,
રાખાંશ ઘાએ છંડીઓ, તોય ન મેલ્યો માણુ.

[લગડ, મદદ, તલવાર ને સ્ત્રી, એ ચાગેના તો નીવડયે જ વખાણુ વા આખર અવસ્થામાં કેવો ભાગ ભજવે છે, કંઈ જાજ સાચવે છે તે જો. પડી જ એનાં વખાણુ થાય લેવી ગીને જુઓ. આ ગખાઈને જખોમા છે કપાઈ ગયો હતો, તોય પોતાનીટે અણે ન જોડી, સાચો સ્વામીમત્ત નીવડ્યો

ગણુ રિયાં મ રાય, રોને રણુ છાંડે ગિયા,
મુવે જ મગળ હોય, રણુ મચિયાં રાખારાનાં.

[હે મનાગના સ્નેહીજન. તારા જે વહાલા ગજુમા જ્યાં (નયી), તે માટે કલ્પાંત મા જ, કલ્પાંત તો ગણુ છોડી નાસનાગને માટે હોય, જ્યાં મનાગનાં તો અપ્સગની સાથે મગળ લગ્ન થાય છે, એમા રોવાતુ હાથ, ગખાઈને પણ એવા જ ગણુસગ્રામ મચાવ્યા.]

કોઈ સ્વજન રાખાઈશની કોઈ પ્રિયતમા સ્મશાનમાં આવે છે રાખાઈશને દહન દીધું છે. ત્યાં આવીને રાખ તપાસે છે :

૮. ભાઈની પરિણા

દ્યુકે ડીને ને નવી રૂપ પડેલી માતા ને જ્યારે તાડમમાં સાપાસ નામે ગાય ને નવા મન જગાસરી માતા એવો દલો. માનમાં આપીને રોજ રોજ બની પાત્ર તાડ ક્યારે કે 'આપાજી, આપા લૂણી લૂણી તો તો પાત્ર કરી !' આપીને બનાવીને બાવલાને દાગજી ભઈ નાખ્યા ને હા તો લૂણી આપા કાઢિયાવાડાં ને કાઢીને જગાડ.'

આડીયા આપા કાઢી મામના લૂણા ખાનસની લૂણી નામની ઘોડીનાં આપા વખાણ હા તો સાંખી ચકતો નકોતો. એવો એ બનતવત વજેરી લીની મડના એવી ચાકરી કરતા. કુદમાર મર્ખ પછી કોવત આપનારા બાતમાતના ખોરાડ ખનરાડ્યા એ વડ અડકિ કરી બીજાં ચાગ વસ્ત્ર મુઠી કરી છ વરસની વઈ એવે એને માથે હેમના મોનડ અને કિનખાખના ચારગના સજીને ખોરાડ કોડી ગામે ગયા, જઈને કવું કે, 'આપા લૂણા ! આજ આપણે બેય લેવિયુ બેડવની છે'

આપો લૂણો હસીને બોલ્યા. 'અરે બાવાજી, માણા બાપ ! બધે તાણી પ બહીને માણી ગલદી લખી કી પોગે ? હું તો ગરીમ કાઈ કેવાઉ ! માણી ઠેકડી રેવા દે બાવા'

'ના આપા, નહિ ચાલે. રોજ રોજ બધા આવીને મારુ માથુ પકવે છે કે આપા લૂણાની લખી ! આપાની લખી ! એને કાઢ

વિણાઈને બાકી રહેલ પચાસ ધોડા હવે મને છોડશે નહિ ગામમાં ગરીશ કે તરત આવીને મને ચોર ઠેરવશે. મારી લાજ જશે. હવે કરવું શું ? હે સૂરજ ધણી : સમી મલ દેજે !'

આપાને કાંઈક વિચાર આવ્યો. એણે ચોકડું ડાંચ્યું. લખીને તારવી ગામ એક પડખે રહી ગયું. બાવળની કાટચમાં ધોડી વડતી થઈ આવોછ પણ આપાને પગલે પગલે હાડતા ગયા પચાસ અસવારો પણ પાછળ ને પાછળ ચાપતા આવ્યા. એ ઝાડની અંદર ધોડા જાણે સંતાકૂકડીની રમત રમવા લાગ્યાં. દિવસ ઝડ વઝડ જ રહ્યો હતો. જંગલમાં ઘોડાની ધમસાણ બોલતી હતી. ડામવાના પડખા ગાજતા હતા.

એકાએક વીજળીનો આંચકો વાગ્યો હોય તેમ આપાની ઘેડી યભી ગઈ આપાએ જોયું તો સામે એક વોકળો ચાલ્યો જાય છે. અને પાછળ ચાલ્યા આવે છે પચાસ શત્રુઓ. હવે આપો લૂંટો કંયાંયી છટકે ધોડી ટપી જાય તેટલો સાંકડો એનો પટ નહોતો.

આપા લૂંટાએ વોકળાની ઊંચી બેખડ ઉપરથી ધોડીને વેડામાં ઝીંકી. વામોવાંસ બાવાછએ પણ પોતાની ધોડીને ઝીંકી. સામે કંઈ નીકળવા માટે આપાએ પોતાની લખીના પડખામાં એડીનો ત્રા કપો. પણ બેખડની ટોચે ભટકાઈને લખી પાછી પડી; આપાએ લખીને જંગ પાડી ફરીવાર લખી બચ્યાં મોની વાંદગી જેમ છાંય માગીને જાય તેમ લખી બે જગ્યાને ઉપાડીને સામે કાંડે નીકળી ગઈ પા. સાચાંછની ધોડીનું એ ગજુ નહોતું બીજી વાગ, ને ત્રીજી સાં એની ધોડી ભટકાઈને પાડી પડી, એટલે પછી ગજગઈને બાસમે જંગલ સડી 'એ આપા, મને ગત ગળ્યો !'

તે પાછળના પચાસ ધોડા બેખડ ઉપરથી વેડામાં નાખે ત્યારે નાચે કે, 'એ આપા !'

દસ કાઠી છે. ધીંગાણો કરવો હોય તોય ભલે ! બાકી ગામમાં ને કોઈ તમારો વરરાજો લાવ્યો હશે, તો યાને માળા ખોળામાં બેઠો માનજો ભલે, કાલ્ય સવારે ધીંગાણો કરશું. અટાણે તો બાણ કરો, હોડો ખીચો, નીંદર કરો, ઘોડાને ધરવો, સવારે પછી ધીંગાણો કરશું એમા શુ બા ! લીંબડીની ફાજ હારે આફળીએ ઈ તો ઝાઝી વાત કે'વાય ને !'

ઘોડેસવારોની નાડીમાં જીવ આવ્યો નીચે ઊતર્યા પચાસે ઘોડાને આપાએ પાલી પાલી બાજરાનું નેગાણુ મુકાવ્યું પણ ચાકીસ ગાઉનો પથ કાપીને લોથપોથ થઈ જનાર ઘોડાએ બાજરો સૂધ્યો નહિ સામે જ આપા લૂણાની લખી ઊભી ઊભી બાજરો બટકાવતી હતી ઘોડેસવારો પણ દિગ થઈ ગયા કે લીંબડી જઈને આવનારી આ ઘોડી શી રીતે બાજરો કંકડાવતી હશે ?

ઘોડેસવારોની સરબરા કરવામાં આપાએ મણા ન રાખી સવાર પડ્યું એટલે જે વાણિયાને ઘેર આપાએ વરરાજાને સતાડ્યો હતો તેને ત્યાંથી બોલાવી લીધો; કહ્યું 'હો બાપ સંજાણુ હ્યો આ તમારો વરરાજો અને હ્યો આ વરરાજાની પે'રામની.' એમ કહીને રૂપિયા બમોની ઢગલી કરી વરરાજાના અગ ઉપરની સોનાની એક રતી પણ ઓછી નહોતી થઈ વરરાજો પણ ખુશ હાલતમાં હતો. ઘોડેસવારાએ આપાને પૂછ્યું 'આપા, ત્યારે આ છોકરાને શાવું કોળું ? અને શા માટે લાવેલ ?'

'ભણે' બા ! આ બાવોજી વેન લઉને બેઠો હતો કે હાલ્ય ઘોડા બેઠવા ! હાલ્ય ઘોડા બેઠવા ! પણ માળી લખી એકની એકની રીતે એનો પળી દેખાડે ? લખીતો પાણી જોનાર માણસ તો જોતો ને ! હરે જે તમુડી બાળીયે કે હાજો બા, માળી લખીની ગમત જોતો, તો તને પાંચમે જગ્યા ની આ' નીકળત ! માળે તો તમને બા' જગ્યા હતા બાકી માળે આ છોકરાના અગ ની મોનાની કંકડો

૭. કાઠિયાણીની કટારી

કૌરવક મહિનાને એક દિવસે અપોર નમતા હતા પાંચાળના કુંગરા વીંધીને એક વેલકું ચાલ્યુ આવતું હતું. એય પડખે જે ભાલાળા વોળાવિયા પોતાની ઘોડીઓને ખેલવતા આવતા હતા. આરસપહાણના પોદિયા જેવા ઘોળા ને ધીંગા જે વાગડિયા બળે એવા વેગમાં પથ કાપતા હતા, કે જાણે ઘર બાણી જતા હોય એવું કળાઈ આવે

બળદની ધીંગી ધીંગી ટોકમાં ધૂધરમાળ રણુઝણુતી હતી વચ્ચે વચ્ચે ગળે જૂલની ટોકરીના રણુકારા સાદ પુરાવતા હતા અને વેલકાના પેડામાં પરોવેલી પાંદડીઓ પણ રૂમરૂમ યાત્રી હતી કુંગરાના ગાળામાંથી સામા પદ્મદા ઊડીને આ ત્રણે સગી જમાવટમાં લાગી જતા હતા બળદના વેગમાં વધવટ થાય તેમ તેમ એ ગળુઝગાટનાં ધીંગાં અંધીરા મોઝા વગડાના સૂસવતા પવનથી લહેરો ઉપર દિલોળે ચડતા હતાં બળદને અગે જૂવની હીનમરી જૂંચોમાંથી અને બળદનાં શીંગ ઉપર સજેની ખોમખોમાંથી નાનકડાં આમત્રાં જાગે કે સૂજનાં ડિગ્ગોની સામે સનકાગ ડરી જતા હતા. એવું ભગવડામ તો મોગડિયાણીના ગળિયામળા હાથ વિના 'મીઝું' કાપાં ડરી જાગે.

એનાં ગડિયાળાં હાથગળી એક ગડિયાળી આ વેલકીમાં ખેડાને ખેડાનાં મહિયનમાંથી નામરે આપું નળીને જાતી હતી. બળદ મગડ દીન પ ના કે ત ન ના નાની બદાગ ટોક કટીને ગડિયાળું

૭. કાઠિયાણીની કટારી

કુલરતક મહિનાને એક દિવસે જાપોર નમતા હતા. પાંચાળનાં કુંગરા વીંધીને એક વેલકું ચાલ્યુ આવતું હતું એય પડખે એ બાલાળા વોળાવિયા પોતાની ઘોડીઓને ખેલવતા આવતા હતા. આરસપહાણના પોડિયા જેવા મોળા ને ધીંગા એ વાગડિયા બળે એવા વેગમાં પથ કાપતા હતા, કે જાણે ઘર બાણી જતા હોય એવું કળાઈ આવે

બળદની ધીંગી ધીંગી ડોકમાં ઘૂઘરમાળ રણઝણતી હતી વચ્ચે વચ્ચે ગળે જૂલતી ટોકરીના રણકાગ સાદ પુરાવતા હતા અને વેલકાના પૈડામાં પરોવેલી પાંદડીઓ પણ રૂમરૂમ થાતી હતી. કુંગરાના ગાળામાંથી સામા પદછદા ઊડીને આ ત્રણે સૂરની જમાવટમાં લાળી જતા હતા બળદના વેગમાં વધઘટ યાય તેમ તેમ એ રણઝણાટનાં ધીરાં અધીરાં મોઝા વગડાના સૂસવતા પવનની લહેરો ઉપર હિલોળે ચડતા હતાં બળદને અગે જૂલતી હીરબરી જૂલ્યોમાંથી અને બળદનાં શીંગ ઉપર સજેલી ખોબજોમાંથી નાનકડાં આબલાં જાણે કે સૂરજના કિરણોની સામે સનકારા કરી રહ્યા હતા. એવું ભરતકામ તો સોરઠિયાણીના રણિયામણા હાથ વિના ખીણું કોણ કરી જાણે ?

એવા રઠિયાળા હાથગાળી એક કાઠિયાણી આ વેલકીમાં જોડીને પોતાના મહિયરમાંથી સાસરે આણું વળીને જતી હતી. બળદ નરાક હોવા પાના કે તગત માદામાંથી બહાર ડોક કાઢીને કાઠિયાણી

‘અમને કયા જઈ જાતા છે ?’ આઈએ મીડે સાટે પૂછ્યું.

‘અમારા શેખ સાહેબના મહેમાન થવા’ અસવારોએ હિમત રાખીને નોતરું દીધું.

‘એ.. એ .મ ? શેખ સાહેબને તો અમેય જાણીએ છીએ, બા ! એમના મેમાન થવાની તો સાડુને હોવા હોય પણ આમ સપાર્ક-સપરાંની સાથે હાથ્યા આવે ઈતો ડો’ક ગોડા હોય. અમે એમ તો આવીએ. જઈને દરબારને કહો કે મે’માનગની કચી હોય તો પડે આવીને તેડી જાય. બાકી તમથી તો વેલ્ય નહિ પાછી વળે.’

અસવારોએ એકબીજાની સામે નજર નોંધી આવી ડોઈરસીથી હુરમે આજ સુધી આવો ગજુપો નથી બતાવ્યો એમ લાગ્યું એક અસવાર નોખો તરીને બાપુને બોલાવવા ચાલ્યો. બાકીના નવ જણ વેલગને વીંટીને ઊભા રહ્યા.

બોખરા શેખને ઘોડેસવારે જઈને ખખર દીધા. એમણે ધરિત્રો લેખાસ સળ્યો. હીનાતું અત્તર એના કિનખાખના કબજામાં ફાંચા લાગ્યું સોનાની મૂડવાળી તરવાર એણે બગલમાં દાખી, અને હીરે જડેલો જમેયો ભેટમાં ધબ્યો. પખી જેમ એની માદાને માથે જાય તેમ બોખરા શેખ ઘોડે ચઢીને વેલ્ય બહુ વહેતો થયો.

કાકિયાણીએ ફરી વાર ડોકું કાઢ્યું. છાતી પણ બહાર બતાવી એના કાંડાની ઘૂંચરીજડિત ચૂડીઓ રણઝણી ઊડી માથેથી આંધુ મલીર અખોડા ઉપર ઢળી પડ્યું. હેમની દીવીમા પાંચ વાટ્યો પ્રગટાવી હોય તેવી પાંચ આગળીઓવાળા હાથમા લાલ હીંગળા જેવો પડદો ઝાલી રાખ્યો. કાકિયાણી જાણે આફરીન યઈને શેખ સાહેબ ઉપર કામણગારુ રૂપ ટોળવા લાગી.

‘આવોને અંદર !’ એટલા જ વેળા એના પરવાળા જેવા હોઠ માથી ટહુક્યા, નેણુ ઊઞળ્યા. વોળાવિયા કાકીઓના માથાં જાણે ફાટી પડ્યાં બોખરા ઘોડેયા ઊતરીને વેલ્યમા ચડવા ગયો કેડ

૮. આલેક કરપડો

ભાડલામાં લાખા ખાયગ્ની કે ૧૧એ એક દિવસ સવારે ડાયરો
ગમ્યો હતો. કમૂખાના ગગ દેવાતા હતા એ વખતે આપા લાખાના
એ કાઠીઓ એક ખૂગામા એકા એકા ધીરે સાદે વાતે વળગ્યા હતા.

‘જસા ગીડા !’ વીકા ગીડાએ ક્યું ‘આ ઉડ્ડુ હમણા ભારે
ફાટયું છે હો !’

‘આવડી બધી ફાટય રોની આની છે ઈ ખબર’ છે ને ? આપા
લાખાએ મોટે ચડવ્યો છે, બા ! આપો તો એને દેખે એટલે
આધળો બીત !’

‘તે હવે ઉડ્ડાના લાડ ઉતારી નાખીએ.’

ખેચ કુટિલ કાઠીઓએ ઉકા નામના લાખા ખાયરના માનીતા
કાઠીનું કાસળ કાટવાનો મનસૂબો કર્યો, ડાયરા સામે જોઈને જસા
ગીડાએ જાણે સાદે કહ્યું :

‘એ આપાઓ ! હમણે સામલ્યું છે કે સરલાની પાડિયું
મૂછયુ આવી છે.’

‘તે બા, સરલામાં વળી કોનીયુ પાડિયું ?’

‘ખીજ કોનીયુ ? રાણા કરપડાની. જેને ઘરે આલેક કરપડા
જોધારમલ દીકરો હોય એનાં જ દોર ફાટ ફાટ આઉ લઈને ફરેને

‘ઓહો ! રાણાની બેંસુને માથે તો કાંઈ લોહીના થર
છે ! ચીટીઓ લઈએ તો ધાર થાય.’

હોંકાની ઘૂંટ લેતાં લેતાં આપો લાખો બોલ્યા - ‘તઈ તો
આલેકના વારણા લેવા જવું પડશે.’

જગ્યા પર ટાંચી ઉપર બેસી પડે. જાણી ઉપર નહીં. મોડો પંથ કપાળો એટલે વળી જાણ, આગળ વધે.

‘ભાઈ આપા સાખા ! આંતે દયિયાર દા તો આપડા ઉકો જૂડો લાગે હો ! ચાકરને ગેળાલીએ તો પૂરપૂરો ગોમાલીએ કાળુડીના ગડનાગને તો મોનાની ખામળ ભાતો હોય, મોનાને દૂધે ઢાલ હોય, અને મોનાની મુઠો તાસર ગોમે આપ ! આજ તારે તો બહિસ કચવાની વેળા છે.’

લાખા ખાચરને હોંન આપી. પોતાના દયિયાર છોડતા છોડતા એ મોડ્યા : ‘ભણે ઉકા ! આ લે. બાંધુ લે આ તણે વાના, ને લાખ્ય તાળા કાટલ દયિયાર માળી આગળ.’

ઉકો શરમાળો. વળી ગીડો મોડ્યો. ‘ઉકા, ઘણીની કમુ વૂટી હોય, ઈ તો મોટો ભાચ્ય કે’વાયને મૂખ્યા ! બાંધી લે.’

ઉકાએ દયિયાર બાંધ્યા. ‘ઓહો ! શુ ઉકાને અરથે છે ને !’ એમ મોક્તી મોલતી સવારી આગળ વધી.

વળી ગીડો મોડ્યો : ‘આપા લાખા ! તુ તો લાખણ મહાગળ કે’વાઈ. અને હવે શુ ઉકાને માથે આવો વૂટલ ફાટલ તરફળ હોય ! અરે જૂંડા. તાળે તો હવે કાંઈ ગલદે ગઢપણે નગરનો ફાળિયો અરથે, બા ?’

પોતાને માથે નગરનું ફાળિયું, સોનેરી તાર ભરેલા કાળા છોડવાળું હતુ, તે ઉતારીને લાખા ખાચરે ઉકાને માથે બાંધ્યું. પોતે ઉકાનો લીરો વીટી લીધો. આજ પોતાના માનીતા ચાકરને આવી નવાજેશ કરીને લાખા ખાચરનું હૈયુ ખૂબ હરખાણું, ઘાટ પણ પૂરેપૂરો ઘડાઈ ગયો !

સરલાની સીમમાથી લાખા ખાચરના અસવારોએ બેંસો વાળી. ગોવાતીઓની ડગો આંચકી લીધી ગોવાતીઓં ચીસો દેતા દેતા રાખું

સામે મૂર ઢાલી ગયા છે, અને નદીનાં મોતી સમાં નિર્મળ
 વડનમાળી અરીસા જેવી હૃદય ભરીને મલપતી ચાહે ચાલી
 આવતી તુલાન આઈઝોના મો ઉપર પેતાં આબરોના ઝગઝગ
 પ્રતિબિમ્બો પાડી એ પનિયારીઓની ઢાળી ઢાળી મોટી આબોને
 અગ્નિની ઝંઝરે ફૂડી ફૂડી મૂંઝવણ ઉપગ્નિની ગાંઠે પનિયારીને
 પેડા પાલી, ડાલીને, પેર પાણીના જરૂર ન હોય તોયે ધમાકડી
 ની પા મી આને છે, ગાળી ઝેંઝેને જેડી જેડી જેડા માંજ્યા જ રી
 ને એના કચુચા, કીડીયા બાતનાં ઢેરિયા બાતનાં કે મોજા
 અને પાણી ગળી પૂનળી બાતનાં આંધળીદાર આંધળા, નાંને કડે
 પાનમા, કામડાંની ધમ્મજો મવા ફરકે ફરકે થાય છે. કાનના
 પાંડીયા અને આકાશ પીચ ને નેચની કમાનો મળે દમ ॥ કાન
 નદી મલ અલી લગાયેલી છે નદીને કડે રાજ પ્રભાત ૧૧
 મન ॥ ન સાજ ય મન્યા છે

૨

ફાટીને 'પુમાડે ગયેલા ખાટોળી કાગળને એ મંત્ર ગિનાતી
છાંયડીએ ગમતસજની જગ્યામાં જઈને ગઈતા પાગલા ત્યાં એક દિવસ
એક ૧૬ કાડિયાળી, બેળા મો મો અસતારા ઈને ખાતાડી દ્યતે
આવ્યા ખાવાએ ધૂળીમાંથી ભગતની ગપગી બરીને કાડિયાળી સાને
હાથ લાંબાઓ 'લે મળા, ગમજી તેરેકા ખીનખા જા ધની દેતાઈ'

સાડ વરસની કાડિયાળીનું કચ્ચાળિયાળું મોટું ધરતી પર ટપ્યું.
ખાવો તો એના ખાપ જેવો હતો પણ કાડિયાળીને ભોડામણ એ
આવ્યું કે, 'અરે, આનાં તે વચન કાઈ રૂબે' હવે સાડ વરસની
અવસ્થાએ કાઈ દીડરો ચાય ?'

પણ આવોજી જાણતો હતો કે એ કાડિયાળીને માથે કયા કાંઈક
ઓટણું પડ્યું હતું.

કે' હેરા કે' હોઢિયુ, કે અવાસ કે'વાય,
(પણ) વીંઝે વાકમંડ સારખો, (જેની) સા'માં જગત મમાય.

[કોઈ કોઈ વીર પુરુષો એવા હોય કે જેને હેરા તથાની વપમા આપી
રાકાય એથીયે મહાન નરવીરો હશે કે જેને વરની હેલીઓ સાથે સુગ્રા
વાય એથી પણ અડિયાતા હોય તેને આખા આનાસ જેવા મહાન હોનાર
માન અપાય પણ વીરનાળો તે કેવો ? આકાશ જેવડો. એની ધયાનો
તો આજુ' જગત સમાય]

જેતપુરના પોણા બમો ગામડાં બહુઓના હાથમાંવી ડી
લેનાર, મીનીઆળાના વીજ્ઞ ખસીઆને તોડવામાં સામત ખુમાણને
સહાય કરનાર અને ચિતળના જગમા આતાબાઈ સામે આફળના
એ બદા ડાડી વીગવાળાની વરદાન પામેલી કાડિયાળીને આ
વરમે ઓધાન ગ્યું. નવ મહિને પૂતમના ચાદા જેવો દીડરો
અવતર્યો પાવાળનો બક્ષેલો, એટલે એનું નામ 'ઓધડ' પડ્યું.
જર જનમનમાં વહેતી એ ઊંડો ને ગાંડો ભાદર નદીના ઊંચા ઊંચા
કાંડા ઉપર વીગવાળાના વાસ હતા

‘આતા બાયા,’ ડાયગમા વાતો ચાલી. ‘જૂનાગઢે તો જુગ કરી. હવે એક મ્યાનમાં જે તગ્વાયુ’ કેમ સામશે ?’

‘એનો નીવેડો આણી નાખશું બા !’ બાયા મેરે મૂઝાને વ દેતા દેતા કહ્યું, ‘કા કાડી નહિ ને કા ખાટ નહિ.’

૩

ખાટ લોકો વીરાવાળાની વસતીને સંતાપવા મંડ્યા. એના ઊંઘા મોલ ભેળવી દે છે કાડીઓના સાતી જૂલવા દેતા નથી વાત વાતમાં કાડીઓની સાથે કનિયા ઊંઘા કરે છે પણ હવે તો એક વાળાનેય મોઢે મૂઝના દોરા ફૂટતા હતા. એની સુવાસ આખા મલકમાં ફેરવા માંડી એને ચારણોએ મિરદાર્થ દીધી કે,

તોળે ઘર તાંબડિયું તણે, દૂધ દડેડા થાય,
(એમાં) ધરપતિયુ નાં ઢકાય, વાગ્ન ઓઘડ વીરાઉત.

[વીરાવાળાના ઉવર ઓઘડવાળા ! તોળે જે એટલી બધી ભેસો ખાતે છે કે એને દોહતી વખતે તાળડીમાં દૂધની ધારોનો જે અવાજ થાય છે, તે અવાજ બીજા ગમ્મણોના વાગ્નિઓનો—સરખાઈ અને ઢોનના તાંબે પ ! સમજાવા ઘ નહિ તેટલો પ્રચંડ બને છે]

ધંમે ધીમે વીરાવાળો પોતાના માણસો જમાવવા મડ્યો ખાટની જમીન દમાવવાનો આદર કર્યો એક દિવસ વીરાવાળો જે નશી જુવાન કાડીઓને લઈને કચાઈક ચડી ગયેલો વાંમેયી એની લીલીછમ વાડીમાં ખાટોએ જે બળદ ચડવા મુકવા. બળદને પડીને વીરાવાળાનો કાડી દરગારી વાસમાં દોરી આવ્યો. ઓઘડવાળાનાં વડુ જે ઓઘડે રહેતા હતા તેના ફળીમાં જ બળદ બાંધી દીધા પાંચ ઉમ્મગના કાડીઓ આઈની ચોક્કી કરતા કરતા ફળીની બહાર આવેના બેડા હતા કોઈનું ધ્યાન નહોતું

ત્યા બાયા મેરની નવી વડુનો બાઈ બેટમાં તાલાર, એક દાયમાં બાટ અને બીજા દાયમાં દ્યોતો ચઈ ને આપ્યો. પગમાં

૮

જેરી ક્યાં? પવાણેની જેરી ફુમ્બોની પાછળ ગઈ. આખરે ફુમ્બોને જેના કપાળમાં એક કાઠકા મૂક્યો. ગાંડીનું બનીને એ પાછી આવી. ચાહે પણ પહેળા દરીને જેના ધણીના રાગ ઉપર જેની રૂંદી, પોટીના દોરીની ધાર આપાના ગળ ઉપર પડી રહી હતી. જાગરવાને માથે જ મરતી વખતે પોતાનું કોઈ પડે એની માન્યતા છે.

નાનક જુઓ આંખે ઝોઝો ઝોઝો આ બધું જોતો હતો

ત્યાં તો સનાળી, પીપણી, મખપગ અને વીંત્રીવડનાં લોકોની મેલી કમરી, ધણી પોટી કાઢીને પામે આવવા દેતી નથી. દોરી દોરીને લોકોને જાણડે અને પાછી આંખે રાગને દારી કળી રહે છે પોટીની આંખમાંથી અંગારા વગેરે છે.

ખાસકાં આમદ જોરી આંખો. એને સાદ ક્યો? 'આંખો જેરી! જેરી જેરી!'

દુનુદખારી દેતી જેરી ખમી ગઈ ગરીમરી બની ગઈ આમદ જોરીની પામે આંખે કમી રતી પોટીને સનાળી કાઢી પડે નાખી

ગોહાલ ધાધનના દેદને અગિસમ્મા ક્યાં ક્યો? એની રાખ તો પધાને વડાવી હતી પણ મખપગની ગીમમાં જ એનો દેહ પડ્યો, અને વળી મખપગ જેના સગા જાણેજ ગવતવાળાનું ગામ, એટલે લોકોએ સખપદમા જ આપાને દેન દીધું.

ત્રીજે દિવસે જેરી ત્યાં પડે પડી હતી ત્યાંથી એણે તોડાવ્યું. પાટીએ ચડી ગઈ. એને કોઈ ન જાણી ગઈ. બરાબર ત્યાં ગોહાલ ધાધનના દેહે પડ્યો હતો ત્યાં આંખે પોટીએ પોતાનો દેહ પટક્યો. પટકનાં જ એના પ્રાણ નીકળી ગયા.

પગે લગાડવા લાવી. આખા ભાગના મોટા મોટા અંગીરે પણ આવીને એને ‘આઈ!’ કહીને પૂછગાજ કરવા લાગ્યા કોઈ એને હસીને તો બોલાવે જ નહિ ને ! સહુનાં મોઝાં ‘આઈ’ બોલતાં જ ભારેખમ બની ગય, એને લાડ કાળુ લગાવે ? એને કાળુ વહેણ વહેણ ગત્રિએ ઓગડે મોકલે ? એને માથે મીંડના બર્ષ, મેથે હીંગળો પૂરી, પાટીએ સુગંધી સોષો ચોપડી, કપાળે ટીલડી ચોડી, ગાંઠે સોંધાની નાનકડી ટપટ્ટી કરી અને નેણુને સોથે ભરી કમાન જેવાં કરી દઈને બથમાં લેનાર નણુંદ, સાચુ કે તેવતેવડી સહિય ત્યાં કોણુ હોય : હોય તો ખગ, પણ ‘આઈ’ને એવું થાય ? આંકે પહોર અને સાંકે ઘડી એ બાપડાં તો આઈ, આઈ ને બસ આઈ !

કમરીઆઈ પોતાની જોમનઅવચ્ચા ભૂલવા મડયા કસૂંબદ, ભાતીગળ અને સુગંધી લૂગડાં ઉતારીને એણે ગૂટાં વસ્ત્રો ધારણ કરી લીધાં. કપાળની તાંત, કાનની પાંદડી અને ડોકના હાર મને કોઈ હવે અરધે ? હું તો આઈ કહેવાઉં ! એમ બોલીને એણે બધાય શણગાર અળગા કર્યા. ફક્ત સૌભાગ્યના જ એ ધાણુ રાખ્યાં

કાઠિયાણીને હબ્બુય એક વાત હંયામાં ખટકની હતી બોખાં બોખાં સ્ત્રીપુરુષો ન્યારે ‘આઈ !’ કહીને એની સાથે વાત કરતાં, ત્યારે કાળા મલીર વડે પોતાનું મોઢું ઢાંકીને આઈ જવાબ દેતા દાડમકળી જેવા બનીસ દાતની એને બોહપ આવતી. સમજણા થયાં ત્યારથી જ દાંતને એણે ગ્રેમથી સાચવેલા હતા, એમય પગણું હવું એટલે તો દાંતને પોથી અને મજકને રંગે રંગ્યા હતા. મહેનત લઈને મોઢું રૂકું બનાવ્યું હતું.

‘બીજા શણગાર તો ઉતાર્યા, પણ આ રોચા દાંતનું શું કર લાજ મરું છું’ એ એમની રાતદિવસની ચિંતા હતી.

એક દિવસ સવારે આપો ભાણુ અને બીજા ત્રણ ચાર મહેમા ટાઢી છાશ પીવા બેઠા. તાંસળીમા પળા પળા ઘી નાખીને ખા

એમ રોટના નેત્રે ક્રમિં જો ભાગ છે । દરો, જેની મગજની મગજી
ખીજી ચૂ શાય ?

મર્મનાં વેળ કહેનાં તો કારીને એની જનેતાએ ગળપૂરીમાં જ
પાઈ દીધું ને. આપો ભાગ્ય સમજ્યા કે વનવનની આઈને આજ
બગ્ગી જેવાં મર્મ-પાણ મારીને વીધ્યાં છે, એટલે દરે તો પૂરી
કાળજીથી ભાગ્ય સાચવશે

રાત પડી. હેલીએ ડાયમે તીંખાજો. દગ્ગાર ઊડીને મૂવાને ઝારકે
ગયા આઈ બેઠાં હતાં. પગ ગઈ કાવના લાર્યા ગાલમાં આજ એને
ખાડા દેખાયા. આપાએ પૂછ્યું.

‘કાં, કેમ વહેતું વહેતું એક દિવસમાં ગદપણ વરતાય છે?’

આઈએ મો મલકાવ્યું. હોઠ પહોળા થયા. ત્યાં તો આપા
બોલી ઊઠ્યા ‘અગર ! કાઠિયાણી ! આ શું ? મોઢામાથી બત્રીસે
દાડમકળિયું ક્યાં ગઈ ?’

‘પાડી નાખી !’ આઈએ દરસીને જવાબ દીધો રાતા રાતા
હોઠની વચ્ચે કાળું ઘેર અંધારું દેખાણું

‘પાડી નાખી ! કાજો કોપ કર્યો ! પણ શા સારુ ?’

‘બોખાંની પીડા સમજવા સારુ !’

આપા ભાણતી આખો ભીની થઈ ગઈ. એણે કપાળ ફટકું.
સવારે બોલેલા વેળ બદલ બહુ પરતાયા. પણ કાઠિયાણીએ મોઢા
ઉપરથી હસતું કિતાયું જ નહિ, જાણે મનમાં કંઈ નથી.

કમરીઆઈ જીવ્યાં ત્યાં સુધી આપા ભાણતું ખોગડું દીપાણું.
મર્યા પછી બેગમાયા કહેવાયાં.

૧૨. મહેમાની

ભુવણેની રાજી ભાગ્યે ધોળાને પોતેભાગ્યે મારાને વધુ છે.
 મેં, ભુવણેની રાજીને રાજી ભાગ્યે મારાને મારાને મારાને મારાને
 રાજી ભાગ્યે મારાને મારાને મારાને મારાને મારાને મારાને મારાને

३. १९३३ ई. ११-१२ वर्षों का वैदिक विद्यालय. अंग्रेजी में
 अर्द्ध अग्रणी रूप में. अर्द्ध अग्रणी विद्यालय में अर्द्ध अग्रणी
 अर्द्ध अग्रणी विद्यालय में अर्द्ध अग्रणी विद्यालय में अर्द्ध अग्रणी

'ସାମାଜିକ ସମ୍ବଳ'ର ଉପସ୍ଥାପନା ଏବଂ ସେହି ସମ୍ବଳର ଉପଯୋଗ

અમદાદે ઉન્ન દીર્ઘ, 'મેં જા. ત તો આપા ગાજુનો
મેંકાલગી : જગત્ની સરખા પારે વચાજમા છે ને જા. એટલે
વલે ખરજમા નેત્રો કોઈ તમને હેવાય્યા મહિ ભલે 'ફ.'

કચ્છીનું નાક પાટનો પાટનો કે નીનમ કચ્છે આમટેઆમપાલી
 પેલી જાનને પીંચીને ક, મ, ય મ યા મયેલ મુ મજે પાલી વદા
 ર્મ કે ર્મ દિવમ નદિ ને આજ જ કચ્છીના દ-આજ જાળ
 આપના મદદા નીનમ કચ્છમાં જાણ ન સ્વપાણું. જાન આમર
 પે નદિ, અને ર્મ કે કચ્છપાને ર-આજ મેટો પીંચા.

૧૧. ખાચર ત્યારે ઘેરે આપ્યા ત્યારે બાઈએ પાન કરી દે
 નીને કુંજના ને મેટયાં જાતે મગાંને આપ્યા ખાચરને કહેત
 કરને 'ભા. જા.' ખાચર બિચ્છા. 'ખાપડો એક મામડીનો ધણી
 મારી આપડ ઉપર દાગ નાખી ગયો।' એટલું બોલીને એણે ઘેર

‘કેટલા નાદિ બાપ ! આપણાં ને હાં ઉતેળિયાના ઝાંપામા રાખ્ય કરી છો. એ રજપૂત દને તો નહીં આપણાં રજપૂતના કરો’

કાળો કળેગાટ ખોલી ગયો. ને હાં ઉતેળિયાના ગદમાં જઈ ગયા. દગ્ગાને બંધી દડીકતની જાણ મળી એણે કહેવાગયું કે ‘આઈજો ! દેમે જરાય કડકો રાખ્યો મા. ભાગ્યનો ભાગ નથી કે મારે શરણે આવેલને આગળી લગાડે !’

ભારેજી બાપુ’ દિલોળતા આવી પહોંચ્યા. ઉતેળિયાના ધણીએ ગદને દગ્ગાને આવીને કહ્યું : ‘ભા. રજપૂતનો ધર્મ’ તને શીખવવાનો હોય ? આવી ગદમાં પગ મૂકીય તો સામસામા લોહી છટાશે. બાકી હા, ઉતેળિયાના રીમાડા વળોટે એટલે તારે ગમે તે કરશે.’

રજપૂતે રજપૂતની આખ ઝોળળી લીધી. ભારેજી પાછો ફરી ગયો.

ઉતેળિયાના ઠાકોરે ભડલી સમાચાર પહોંચાડ્યા. ભોજ ખાચર મોટી કોજ લઈને આવ્યા કાઠિયાણીઓ તો ભડલી ભેળી થઈ ગઈ, પણ ભોજ ખાચરના મનનો ડખ કેમ જાય ! ખોરુ ગામને માથે ભોજ ખાચરના લેગવ જેવા પ્રચંડ કાડીઓ ત્રાટક્યા અને એ ધીગાણામાં ભારેજી કામ આવ્યા. ભોજ ખાચર ભારેજીનું માથું વાઢીને પોતાની સાથે લેતા ગયા.

સ્વામીનો ઘાત થયો સાંભળીને ભારેજીની રજપૂતાણીને સત ચડ્યું. કાયા થર થર કપી બિડી. પણ ચિતામાં ચડાય શી રીતે ? ધણીનું માથું તો ખોળામાં બેઠુંએ ને ! રાણીએ સાદ નાખ્યો કે, ‘લાવો, કેઈ મારા ધણીનું માથુ લાવો. મારે ને એને છેદું પડે છે’

ચાગણુ ખોલ્યો : ‘માથું તો ભોજ ખાચર ભેળું ગયું. અમે બધાય જઈને ત્યાં મરીએ તોય એ માથુ નહિ કાઢે. એ ભોજ છે. કાળમીંડ છે.’

‘એ બાપ ! મારા નામથી વિનવણી કરજો’

માલને વાળીને ફત્તેસગ પોતાના માણસો સાથે વળી નીકળ્યા. હનુભાઈ એકલા જ કસૂઆ લેવા રોકાયા હજુ જાણે કાળ એને ગોતતો હોય એવું કુંવરને લાગે છે. એને માથે માથું ડાલે છે.

જેઠા ગોવાળિયાએ પોતાના હાથની અંજલિ ભરી છે. હનુભાઈ એ પણ પોતાના હાથમાં કંસૂઓ લીધો છે. જેય જણા સામસામા 'અરે વધુ પડતું ! મરી જઈ' બા ! ' એમ ખોલી રહ્યા છે. એમાં હનુભાઈએ વેણ કાઢી લીધું કે, ' હે ખૂટલ કાઠી ! '

' હરો બા ! ગઈ ગુજરી. ' જેઠા ખોલ્યો વળી થોડી વારે હનુભાઈએ વેણ કાઢ્યું કે ' કાઠીનો તે વિશ્વાસ હોય બા ? કસૂઓ હવે કઈ હોશે પીવો ? ખૂટલ કાઠી ? '

' પત્યુ બા ! હવે એ વાત ન સભારો ! '

પણ ન્યા ત્રીજી વાર કુંવરના મોંમાંથી ' કાઠી ખૂટલ ' એવો ઉચ્ચાર નીકળ્યો, ત્યારે મેરામ ગોવાળિયાએ જેઠાના હાથને ચપાટ મારી અંજલિ ઉડાડી નાખી અને કહ્યું ' બાપુ, સાંભળતા નથી ? ' કઈ વારનો જે ' ખૂટલ ! ખૂટલ ! ' કહે જ નવ્ય છે એને વળી કસૂઆ કેવા ? જોકે, બાળો એવું મોઢું ! '

હનુભાઈ ખોલ્યા • ' મેરામભાઈ ! તુ સાચું કહે છે. મને મારો કાળ આ બધું ખોલાવે છે આજ તો મારેય રમત રમી નાખતી છે. જડ ! જડ ! સાત વાર કહું છું કે કાઠી ખૂટલ ! હરે ઉડત કે નહિ ? '

જેય જુવાનો થોડે ચડ્યા. જેય જણાએ થોડા ટૂંકાણે નાખ્યા આગળ મેરામ ને વાંમે કુંવર, બીજા બધાય જેડા જેડા જુએ છે. કુંવર હમણાં મેરામને ઝપટમાં લેશે કે લીધો, લેશે કે લીધો, એની વેળા આવી પહોંચી છે. બાલા ખગ ખપોગના સૂજને સામો જવાબ દઈ રહ્યા છે આસપાસની ધારો સામા હોજરા કરી ગઈ છે. થોડાની

કારમી હણહણાટી અને શત્રુઓના ક્રોધકારી પડકારોએ જે ઘડી પહેલાંના દોસ્તીના સ્થળને રણક્ષેત્ર બનાવી મેલ્યું છે.

મેરામને માથે બાલો ઝીકવાની જરાક વાર હતી, ત્યારે ચેતીને જોકો બોલ્યો : ‘એ કુંવર ! છેકરાની સાથે ? લાજતો નથી ?’

‘આ લે ત્યારે બાયડાની સાથે.’ એમ કહીને કુંવરે ઘોડે ચડેલા જોડાનો પીછો લીધો. આગળ જોકો, વચમાં કુંવર, પાછળ મેરામ : દુશ્મનાવટ જાગી ગઈ, મિત્રતા ભુલાઈ ગઈ ખીજા કાઠીઓ પણ ત્રાટક્યા હનુભાઈનો બાલો જ્યાં જ્યાં પડ્યો ત્યાં લા એણે ધરતીની સાથે જડતર કરી દીધું. પણ એક અભિમન્યુને સાત જણાએ ગુડ્યો, તેમ આખરે કાઠીઓએ એક હતુને ઢાળી દીધો મરતાં મરતાં કુંવરે આખોની પાપણોને પલકારે દોસ્તોને છેલ્લા રામ રામ કીધા. કાઠીઓએ કુંવરના મોમાં અજલિ ભરીને પાણી રેડ્યું. હનુભાઈના મગસિયા જોડાણા —

ઠાલીરે સર કુંભ કતા દિ’,
ખનવટ ન છોડતો ખનુ,
રાજે વરસ ત્રીસ લગ રાખ્યો,
હોળીરો નાળિયેર હતુ.

(કાવીવિધી નારીને માથે પાણીનો વડો કેટલા દિવસ સાંગે રહે ? એમ હનુભાઈના ધડ ઉપર માથું પણ ઢંટલો વખત ટકી શકે ? ત્રીસ વરસ મુઘી હનુભાઈને લગવાને જીવતો રાખ્યો તે તો હોળીનું નાળિયેર બનવાને માટે જ)

ચાવપતીઆં હૂતો મન આળો,
સૂસા વરસ ન જીવે સાક;
લોઢે લીટ મરે લાખાણી,
ગાયલ તણી પટોળે ગાંઠ.

(ચરવીરો કાંઈ સાક સાક વરસ મુઘી જીવે ? એને તો લુનાનીમાં જ મોત રોલો. લાખાણનો દીકરો હનુભાઈ તો હમેશા લોડાનાં લીટી જેવો નિશ્ચય કરીને જ મરે એ લીટો જેમ ન જીવે, તેમ હનુભાઈની પ્રતિજ્ઞા

ઘેલાં તે લોકો ઘેલડીઆં શાં જોલો જો ને
 વેરી વળાવી હમણાં આવશું હો રાજ !

સોમાડે જતાં ઊતર્યા આડા સાપ જો ને
 ફેળુંમાં આયરડા એમ ખોલીઆ હો રાજ !

અપશુકનનો ન મળે રાજ પાર જો ને
 વાર્યા કરો તો વળો પાછલા હો રાજ !

હું હનુ ભેં રણજયો રજપૂત જો ને
 હનુ ચડ્યો તે પાછો નો ફરે હો રાજ !

વારનાં ઘોડાં મારગે ચાલ્યાં જાય જો ને
 આડખીડ હાલે હનુભાની રોઝડી હો રાજ !

આકડિયામાં ચારણને થાય જાણ જો ને
 વીકોલે ચારણ આડા આવીઆ હો રાજ !

કુંવર તમે ચારણનો કરજો તોલ જો ને
 કસૂંબા પીને તે રાજ સંચરો હો રાજ !

નથી ગઢવા કસૂંબાનાં ટાણાં જો ને
 જાવા દિયો વીકાલે તમે આ સમે હો રાજ !

પરાણે કાંઈ ઉતાર્યા પડાણ જો ને
 રેડિયા કસૂંબા તેણે કાઢીઆ હો રાજ !

આવ્યાં આવ્યાં વીકાલની માડી જો ને
 આવી પૂછે છે એક વાતડી હો રાજ !

કરો તમે રાજ નેને
વીકોલે ધણુ લે આવશે હો રાજ !

૨ ઘડીક ધીરા થાવ ને ને
રે વાળી વિકોલે આવશે હો રાજ !

મા તમને લળી લાગું પાય ને ને
ઘડીએ ખોટી કરો મા આ સમે હો રાજ !

મારાં સિહણુ કેરા દૂધ ને ને
લાજે ગોહિલ ગંગાજળ બિજા હો રાજ !

હનુલે રણુનયો રજપૂત ને ને
બુધે ચડ્યો તે પાછો નો ફરે હો રાજ !

પાંથી હનુભાઈએ રાઝી ઘોડી છોડી ને ને
નેઠો ગોવાળિયો પડકારીઆ હો રાજ !

નેઠીઆ કાંઈ લળીને લાગે પાય ને ને
માફ કરો હનુલે આ સમે હો રાજ !

ત્રણ ગાઉને તરલેટે ધણુ લાવ્યો ને ને
હવે વાતુંએ નહિ બિગરો હો રાજ !

તરવારું ના ખંધાણું તોરણુ ને ને
લાલાં ભળકે હનુલાના હાથમાં હો રાજ !

લડે લડે કાઠીડા રજપૂત ને ને
લડે હનુલા કુંવર વાંકડા હો રાજ !

‘ભાબી, હસીને ને મોમલ દીધું હોત તોય પી મત’ એટલું કહીને બહેન તો મૂંગી મૂંગી ચાલી નીકળી. પાગ એની આંખમાં આવળું ને બાહ્યો વગસવા માડ્યો ગોર ગોર જેવાં પાગીડાં પાડતી ચાલી જાય છે. ઝાપા બહાર દેઢવાડો છે માથે લીબડાની ઘટા ઝળૂમી રહી છે અને છીંક આવે એવાં ચોખ્ખા કૂત્ર ઓરડાની લીપેની ઓસરીએ જખ્ખર ડિઝવાળો નેગડો દેઢ બેંડો બેંડો હોડો પીએ છે. નેગડો બાઈ ને નાની હતી ત્યારથી ઓળખતો હતો. બહેનને જોતાં જ હરખમા આવી જઈને રમતા ઉપર આડો ફેરો, પૂછ્યું :

‘કાં બાપ, આમ રોતી કાં જન ?’

‘નેગડા બાઈ, મારે માથે દુઃખના હુગરા થયા છે પણ દુખ મને રોવરાવતું નથી. મારો માનો જણ્યો બાઈ મને દેખીને મોઢું સતાડે, ઈ વાતનું મને રોવું આવે છે.’

‘અરે ગાડી, એમાં શું રોવા બેઠી ? હું ય તારો બાઈ છું ના ! કોઈ હાલ્ય મારી સાથે’

નેગડો એ બાઈને જીભની બહેન કહી અંદર લઈ ગયો. એક કળશી જીવાર લઈ ને ગાકું બધું. રોકડી ખરચી આપી પોતાના છોકરાને કહ્યું : ‘બેટા, પુત્ર ને લઈ ને ખાતે મૂકી આવ્ય અને આ દાણા કુઈ ને ઘેર ઉતારી મેલજે’

ગાકું બેઠીને છોકરો કુઈની સાથે ચાલ્યો વિધવા આયરાણી પોતાના મનમાં આ સસારનાં સાચજૂક ઉપર વિચાર કરતી ચાલી ગઈ તે દિવસથી જાણે એને પોતાનો ખોવાઈ ગયેલો માગ્યો મળ્યો. અંતરમાંથી સસારના ઝેર ઊતરી ગયા.

બહેન ગયા પછી નેગડાની બાયડી આવીને બોલી : ‘ભગત, મને લાગે છે કે તમારે ને મારે છેડું પડી જશે.’

‘કેમ ?’

‘જુઓ ભગત, છોકરો નો ખરેખર તમારા જ લોહીનો હશે તો તો ગાડું ને બળદ એની પ્રુષ્ઠ ને આપીને આવશે અને નો મારી જતમા કંઈ ફેરફાર હશે તો ગાડું બળદ પાછા લાવશે’

‘અરે મૂરખી ! એવા તો વદાડ હોય ? એ છોકરું બાપડો એવી વાતમાં શું સમજે ? એ તો મોટેરાએ કહ્યું હોય એટલું જ કરે ને ! એને આપણે કોઈ દી કયા એવું શીખવ્યું છે કે ક્યું છે ?’

‘ભગત, નો શીખવવું કે કહેવું પડે, તો પછી નવ માંદના બાર વેંડાર્યો તેનું માતમ શું ?’

ખીજે દિવસે છોકરો હાથમાં એકલી રાશ ઉલાળતો ઉલાળતો ઘેર આવ્યો. સાંબળીને પૂછ્યું. ‘ખેટા, ગાડું બળદ કયા ?’

‘કુઈને દીધાં.’

‘કાં ?’

‘બાપા, તમે એના બાઈ થઈ ને એને કાપડું દીધું, અને હું કંઈ કુઈને પ્રુષ્ઠઆરું ન આપી આવું ?’

મા બોલી : ‘રગ છે ખેટા, હવે તું ભગતનો દીકરો સાચો’

૨

જે ભુખાએ જોગડે દાન દીધાં, તે જ ભુખામાં એક વાર એણે તરવારને રમાડી. તે દિવસ મિતિયાળામાં એમલવાળાની ગાદી હતી. હુશ્મનોની ફાજે એક દિવસ મિતિયાળું થયું. અને જોગડો રણ ખેલવા ચડ્યો. મરવાની આગલી રાતે એની બાયડીએ કેવા કાલાવાલા કર્યો ?

સારસ સાચ રાત, વક્ષે વાતમ જયું,

રહેને આણું રાત, (અમારી) જોડ વહોડો મા જોગડા !

[હે જોગડા ! સારસી (ચક્રવાકી) પખીલી જેમ આખી રાત પોતાના નરને નહીને સામે કાંડેથી સાદ કરવી કરવી જૂરી જૂરીને રાત કાઢે, તેમ મારી અંતિ ન કરે ? આજની રાત તો રહો ! આપણી જોડી કાં તોડો !]

પણ જોગડાને તો મદુની મોખરે મરતુ હતુ જો કેન મેઝાય!
ધીગાણું કરીને મદુમાં પડ્યું, એને પોતાનું પોતી પોતાની જનમ-
ભોમને આપે ઝાંટું.

ખાંખામા જોગડાની જીભની કીડોની આપર બંદન જોગડાના કમ
ઉપર નિસરગ્ગી માંડીને ગાગ કરતી હતી ત્યાં કોઈએ ખમર આપ્યા
કે 'તારો ધરમનો માને. વીર જોગડો ધીગાણામા કામ આગ્યો.'

સાબળીને બાઈએ નિસરગ્ગીની ટોચેની પોતાના શરીરનો વા
ક્યો. ધમ દેતી નીચે પડી માથુ ટાકીને મરગયા માડયા માનવીની
ને પશુની છાતી બેઠાય તેવા મરસિયા એના મીડા મીડા ગળામાથી
ગળી ગળીને નીકળના લાગ્યા.

વણુકર અને વણુર, નાતે પણુ નેડો નહિ,
(પણુ) ગણુને રાઉ ગજમાર, તારી જન ન પૂછું જોગડા!

(હે બાઈ જોગડા! તુ લૂગડા વણુવાનુ કામ કરનારે ઢેઢ હતો, અને હું
તો વણુર શાખની આયરાણી છું નાત-નતને હિસાબે તો આપણી વચ્ચે
કાંઈયે સબધ નથી પણ હું તારી લલકી જાત સામે ગુ જોઉં 'હું તો
તારી ખાનદાનીને રડુ છું, હે હાથીગાના હણુનારા બેઢા!')

આયરાણી ગાતી ગાતી રાતે પાણીએ રોવા લાગી એના
વિલાપના સૂર સાબળી સાંબળીને માણસો ખાતા ખાતા ખેડાં થઈ
ગયા, જોગડો બધાયને પોતાના બાઈ જેવો લાગ્યો. આયરાણીએ
જોગડાના ધીગાણાની કલ્પના કરી

✕રાંખીનો રાખણુહાર, કબજાં હે વેગણુ કિયાં
વીજળ તણો વિચાર, તેં કિં બાણુયો જોગડા!

✕ આ વાત વિષે જે મત છે કોઈ કહે છે કે જે ઢેઢ આપરાજવાળાની
સાથે રહી જેતલપુર બાદશાહની ફોજ સામે મર્યા તેનું નામ જોગડો (જુઓ
રસધાર ભા. ૧ 'આપરાજ વાળા' ખીજો મત એમ છે કે આપરાજ વાળા નો
સાથી ઢેઢ નહોતો, જાપડો હતો જોગડો ઢેઢ તો મિતિયાણે સાત એકલ
માહેલા એક એકલની સાથે થયો અને રાત્રીની ફોજ સામે મરાયો.

ભાઈ!

(હે વીરો જોગડા ! હું તો રાંધી લઈને મરેલા ટોરનાં ચામડાં ચોગવામાં મુગળ હોવાય. એને બદલે તે તલવાગ લઈને રાત્રીએ ચારી નાખ્યા. તને તલવાગ વાપરનાની યુક્તિ આપોઆપ ક્યાથી સૂઝી ગઈ.)

વિજ્ઞાપ વધે છે. નવી નવી કંપનાઓ જો છે. હૈયામાં જાણે દરિ જાગે છે.

આગે છેલ્લી ઊઠતો, જેલી ઊઠ્યો પાંત,
ભૂખાંમાં પડી ભ્રાંત, જમણુ અભણુ જોગડા !

(હે જોગડા ભાઈ ! હું તો ઢેઢ જમણુમાં તારે તો હમેશા સહુથી છેલ્લે બેસવાનો વારો આવે. પરંતુ આ બુદ્ધિથી જમણુમાં તો હું પહેલી પંગતમાં બેસી ગયો. સહુથી પહેલવહેલો કાટકીને મર્યો. તે તો ન ભૂપતિઓનું જોનન અભણી માર્યું, એટલે કે તે તેઓની કીર્તિને ખી પાડી.)

આગળ કટકે ચોરતો, જોલુ ખાગ કરે,
જોભલ કાંઉ ચોરે. (હવે) જંગી ભાગ્યો જોગડા.

(હે જોભલવાળા દરબાર ! તારા સૈન્યરૂપી સી ચોરામાં હું અત્યાર મુઘી તો રાત્રીરૂપી શેરડીના સાકાને ચોરતો હતો, પણ હવે હું શી રીતે એ સી ચોરામાં શેરડી ચોરીશ ? કેમકે એ સી ચોરાની જંગીરૂપી ને જોગડો, તે તો ભાગી ગયેલ છે સી ચોરો ફરશે જ શી રીતે ?)

શકરને જડિયું નહિ, માથું ખળાં માંચ
તલ તલ અપસર તાય, જે જંધ માંચે જોગડા

(શકરની તો ધણીયે ઈચ્છા હતી કે તાગ જેવા વીરુ માથું લઈને પોતાની ખળામાં પરોવી લેવું. પણ એને એ માથું યુદ્ધક્ષેત્રમાં હાથ જ ન આવ્યું કે એને વરવા તો એટલી બધી અપસગંધા જાનરી હતી કે એ ગિયારીઓને તો શરીરનો તલ તલ નેટલો દુકડો વહેતો લેવો પડ્યો.)

મુઘા માલ મળ્યે, મુઘા સાટવીએ નહિ,
ખૂંધાં કોણ ખમ્મે, જાત વન્યાનાં જોગડાં !

કાલ અગત્ય ચોખ્ખી રૂપાળી હતી. એને રેખતા જ દુવાને આડે
મેમાં ગમ સાંજે વાસીને નીચ પાડી

‘અય પીટ્યા, અર્થ યુ ડિલ ના દ, ય, ન માવડીના
કપાળની પોટીમાં નોનીન કર બાકાત ને ત્રય પડી નાખ્ય
એની જોપરીનાં. દ ગડ, ગાગ જાગ તારાં નામ રંગ’

પણ વાસીના હાથ કપતા મડા, અડક ફાડવાનીએની છાતી
ન ગાતી. માથે નીચળી પડી હોય એના એ ત્યા ને ત્યાં મનગડ
થઈ ગયો તે વખતે એક ગુતાર હાથમાં હાથડો વધીને ગમેો હતો.
કાનીઆએ તર સાથા દોડ ઉપર ઝડી નાખી ત્યાં ગુતારનું સત મગી
ગયું એના મનમાં અજવાળું વધી ગયું કે ‘હાય હાય! હુય
ગુદામડાનો સરખો ધણી અને આવો લાગ જાય!’

એણે દોડ દીધી વાસીના હાથમાંથી ઝૂટવીને એણે અડક
ખભે ચડાવી. લખા પાડેરના કપાળ સામી નોની, દાગી, અને
હકુકુકુ દેતી ગોળી છૂટતાં વાર જ લાખાની જોપરીમાં ‘ફાક’
અવાજ થયો. હરહારના મેળામા કોઈ જોરહાર હાથની ચપાટ વાગતાં
દૂબળા સાધુડાના હાથમાંથી સવા રોર ખીચડી મોતું રામપાતર
ઊડી પડે, તેમ લાખાની જોપરી ઊડી પડી જીવતરમાં પહેલી જ
વાર હાથમા અડક ઝાલનારા એ સુતારે રંગ રાખી દીધો.

અને પછી તો ‘હો! હો!’ એમ દેકારો બોલ્યો પાડેર
પડ્યો અને અધારામા મિયાણા આકુળબાકુળ થયા મનમા લાગ્યું
કે આપામાં કોણ બાણે કેટલા જોદ્ધા બેડા હશે. ગોકીરો પણ કાળા
ગઝમનો થઈ પડ્યો. પથરા છૂટ્યા. મિયાણાઓની જામનગરીઓ
અડકોના કાનમાં ચંપાવા લાગી. બાકાક થયા પણ ગોળીઓ
ઠણઠણણ દેતી ગાડા સાથે ભટકાઈને ભોંયે પડવા મડી તોય એ
તો મિયાણાની અડકો! કેકને ઘાયલ કરીને લખા પાડેરની લાશ
લેતા કે મિયાણા રવાના થયા.

જણા વારે આવી પહોંચ્યા હતા ? બીજું કોઈ નહિ, એકલો કાનીઓ જ હતો. કાનીઓ બાપુને ગોતતો હતો. બરાબર ટાણે એ આવી પહોંચ્યો. બાપુનો ખેહોશ દેહ પટકાઈને પડ્યો હતો. તેની જ કમરમાવી કાનીએ તરવાર ખેંચી લીધી, અને અધારામાં એની એકલી બુઝાએ, પંદર પંદર ઝાટકા સામટા પડતા હોય એટલી ઝડપથી તરવાર આછટી એણે એકલાએ દેકારો બોલાવ્યો. સુદામજાને સહુથી વધુ બચાવનાર એ કાનીઓ હતો.

આપા શાફુળની કળ ઊતરી, એણે આંખો ઉઘાડી. પડખે બુઝા ત્યાં પચીસ પચીસ ધામા કટકા થઈ ગયેલો કાનીઓ પડ્યો છે.

‘બાપુ ! સુદામજા —’ એટલું જ એ બોલી શક્યો. પછી એના માણુનો દીવો ઓલવાઈ ગયો.

સવારે ચોરામાં ડાયરો ભરાણો. મરેલાઓને દેન દેવાની તૈયારી થતી હતી. બધી લાશો સામે પડી હતી તે ટાણે માણુમોનો અકસોસ ઉગરવા માટે ગઢવીએ પોગસનાં વેણ કાઢ્યાં.

‘ખમા ! ખમા તને, આપા શાફુળ ! આજ તે’ કાડિયાણીની દૂખ ઉગળી ! જોગમાયાએ સુદામજાનું નાક રાખ્યું. વાક રંગના ખેલાગદાર !

ઠોકડાં રંગુનડાં કે’ એમ માલો,
લોહ ઝડા જા એ મલકાં,
બડ ઊભે જાપો ભેળાયે,
(તો) બડ હે ડવન આપક ભડાં.

• ૧ શાફુળ ખસડ રહે છે કે, ‘દે બચાવનાર બેલાવ્યા, હે તરવારોના સાવના નીર નરો, તમે દુઝર દો જા એ નાનના દસાવના દુઝનો દાખડ થઈ જવ, તો તો બસ યસીરિનુ હાજર મૂળ મળ્યુ’

૨

ઐમ મરદ છુણાઓત આખે,
સણુજો ગલ્લાં નરાં સરાં;
નર ઊભે ભોળાય નીંગરું,
તો નાનત છે ઐહ નરાં.

૩

વળગ્યા ગઢે માળીઆવાળા,
માટીપણારા ભરેલા મિંયા:
પોતે ચકચુર થિયો પવાડે,
ઐમ કેકે ભડ ચકચુર કિયા.

૪

સાહે ગઢ રાખ્યો સુદસપર,
દોખી તણો ન લાખે દાવ,
ઐમ કરી કસળે ઊગરિયો,
રંગ છે થાને ખવડારાવ.

પોતાના પગકંમતુ ગીત સંભળીને શાફુળ ખવડે ઉદાસ મુખે
કેકે ધુણુધુ.

ચારણ પૂછે છે. 'કાં બાપ ! કાંઈ મોળુ ક્યું ?'

'ગઢવા ! કવિની કવિતાયે આભડછેટથી બીતી હશે કે ?'

'કાંઈ સમજાણુ નહિ, આપા શાફુળ.'

* ૨. લણા ખવડાને પુત્ર શાફુળ કહે છે કે 'હે પુત્રો ! સંભળજો કે
ને મરદ ભોતો દોષ છતાં ગામ લૂટાય, તો તો એવા મરદને લાઇન દેજો.'

૩. માળિયાવાળા મિયાણા લૂટાગ, ક જે મરદાનગી ભરેલા હતા, તે
સુદામદાના ગઢ ઉપર તૂટી પડ્યા એ વખતે બટાફુર શાફુલ ખવડ મરણિયો
અન્ય અને બીજા કેકને એણે ગણતન ચલાવ્યાં.

૪. સુદામદાનો ગઢ શાફુળ ખવડેએવી રીતે બચાવી દીધો દુરમનોનો
ફાંચો નહિ. એ રીતે શાફુળ ખવડ ! ઉચે સ્નેહપ્રણીત તરી ગયા.
ના જાન, રંગ છે તને !

ભરનીંદમાં પોટેલા કોઈ નિર્દોષ માણસને અધરાતે સરકારી સિપાઈ આવીને હાથકડી પહેરાવે, તેમ આપા કાળાને આ કાળા વાંચીને થઈ ગયું. માનવીને માથે આજ તૂટી પડે એ વાત એને ખરી લાગી. ધગતી ગળે એની નજર આગળ ચકર ચકર ફરવા લાગી. પણ કાડીનો દીકરો, ઘૂટડો ગગતા આવડે. ખેપિયાને જવામ લખી આપ્યો — લખ્યું કે, ‘હા જૂમણું લાગ્યો છું. ઘરેણે મુકાઈ ગયું છે. છોડાવીને થોડા દિવસમા આવુ છું.’

બાકીની જે ચાર સાતીની જમીન રહી હતી તે માંડીને કાડીએ ખીમ્મ એક હમ્મર રૂપિયા ઉપાડ્યા નવું મોળવણા હેમણું જૂમણું ઘડાવ્યું. જૂમણું લઈને થોડે ચડી એણે વંડનો રસ્તો લીધો. રસ્તે ચાલતાં એને વિચાર આવે છે કે ‘આ જૂમણું અમારું નહિ, એમ કહેરો તો ? જૂમણા ઉપરવટ કાંઈ રકમ માગરો તો ? તો આ થોડી આપીરા અને એટલેથી પણ નહિ માને તો ? એટલીએ એના જૂમણાની વંચારે કિમત માગરો તો ? તો મરીશ !’ પડખામા તલવાર તયાર હતી

ડેનીની ચોપાટમા જુવો આવર ખેડા હતા. તેણે કોડીને હાથ લગાવ્યા ‘હોળોરો ! આવો, આવો, કાળા જુમાણ પારો’ એમ આવડાર દીધો, ખેસાડ્યા

ઉતાવળા વઈને કાળા જુમાણે તો ફાગિયાની ગડ ઝાડતા માડી. જોડ્યા કે ‘માઈ, આ તમારું જૂમાણ સજાળી યો’

‘કાળા રડો, કાળા રડો કાળાને કમૂખો હેરા જો પાડીને. જુમ પાની ક્યા ઉતાવળ કે આપા કાળા’

કાળા જુમાણના ગમ રવા નસા. એને પૂરપૂરા કાલકો પડી ને. કે માઈનિય આજ જરૂર કાળામા માક નાવ જનુ કાળા

દેખિય નમા સનુકે વાંચી સનુકે નહિ.

ડાયરો ધીમે ધીમે બરાવા લાગ્યો, તેમ તેમ કાળા ખુમાણના ટીંગા તૂટવા મંડ્યા. હવે વાર નહોતી. ત્યાં ભુવો આપર ઊઝા થઈને પડખાની એક પછીને નાડાછોડ કરવા બેઠો. અચાનક એના કાન ચમક્યા, પછીતની અંદર આ પ્રમાણે વાતો થતી હતી.

‘કા રાડ. કે’તી’તી ને કે નહિ જરે ?’

‘શું છે ?’

‘ઝૂમણું ધડાવીને લાવ્યો.’

‘ઠાણ ?’

‘તારો બાપ — કાળો ખુમાણ.’

‘અરરર ! પીટ્યા, કાઠીનું મોત ઊંચું કયું !’

પેશાબ કરતો કરતો ભુવો આપર ઠરી ગયો. ‘હાય હાય ! હાય

હાય !’ એવા ઊના હાહાકાર ધમણે ધમાતી આગના ભડકાની માફક એના હૈયામા ભડકાડી ઊડ્યા. માયાની ઝાળ ત્રેહમડે લાગી ગઈ. એ ઊભો થયો. એ પગપાસે વાણુદના ઘરમાં ગયો. વાણુદ ઊભો ઊભો વાતો કરતો હતો, ત્યાં આપરે એના ગાલ ઉપર એક અડમ્બોત લગાવી દીધી, પોતે પાંચે આગળાએ સોનાના વેદ પહેરેલ હતા તેની વાણુદના ગાલ ઉપર છાપ ઊડી આવી. વાણુદે ચીસ પાડી : ‘એ અનનદાતા ! તમારી ગૌ’

‘કાઠય ઝૂમણું, કાઠય નીકર કટકા કરી નાખું છું.’

આગેણીમાંથી ખોદીને વાણુદે કઢીનો પાટિયો કાઢ્યો. અંદરથી પ્રમથ ગઢયુ, એજ ઝૂમણું ! ખૂમ કાળું પડી ગયેલું હતું. ફાળિયામાં ઈંડી, ખગલમાં દાળી ભુવો ડાયરામાં આવીને બેઠો. દસુબો તૈયાર ભો એટલે નોકરને કહ્યું ‘જા ઝોરડે, ઓઢયું બોડયવળું ઝૂમણું મ્હિ આવ્યું.’

ભરતીંદરમાં પોઢેલા કોઈ નિર્દોષ માણસને અધરાતે સરકારી સિપાઈ આવીને હાથકડી પહેગવે, તેમ આપા કાળાને આ કાળા વાંચીને થઈ ગયું. માનવીને માથે આભ તૂટી પડે એ વાત એને ખરી લાગી. ધગતી જાણે એની નજર આગળ ચકર ચકર ફરવા લાગી. પણ કાઠીનો દીકરો, ઘૂટડો ગળતા આવડે. ખેપિયાને જવાબ લખી આપ્યો — લખ્યુ કે, ‘હા જૂમણુ લાવ્યો છું. ઘરેણે મુકાઈ ગયું’ છે. છોડાવીને થોડા દિવસમા આવુ છું.’

બાકીની જે ચાર સાતીની જમીન રહી હતી તે માંડીને કાઠીએ ખીજ એક હમ્તર રૂપિયા ઉપાડ્યા નવુ સોળવલા હેમતું જૂમણું ધડાવ્યું. જૂમણું લઈને ઘોડે ચડી એણે વંડાનો રસ્તો લીધો. રસ્તે ચાલતાં એને વિચાર આવે છે કે ‘આ જૂમણુ અમારુ નહિ, એમ કહેશે તો ? જૂમણા ઉપરવટ કાંઈ રકમ માગરો તો ? તો આ ઘોડી આપીશ અને એટલેથી પણ નહિ માને તો ? એથીગે એના જૂમણાની વધારે કિંમત માગરો તો ? તો મરીશ !’ પડખામાં તલવાર તયાર હતી

ડેવીની ચોપાટમાં જુવો આવર બેડા હતા. તેણે બેડીને હાથ લાંબાવ્યા. ‘હોહોહો ! આવો, આવો, કાળા ખુમાણ પાંતરો’ એમ આનંદાર દીધો; બેસાડ્યા

ઉતાવળા થઈને કાળા ખુમાણે તો ફાળિયાની ગડ ઊડવા માડી, બોલ્યા કે ‘ભાઈ, આ તમારુ જૂમણુ સજાળી ર્યો’

‘જમા રડો, જમા રડો. ડાયરાને કમ્મો લેવા બોલાયો. જૂમણાની ક્યા ઉતાવળ છે આપા કાળા !’

કાળા ખુમાણના ગમ રમી ગયા. એને પૂરેપૂરા ત્રાસકો પડી ગયો કે કાનિય આજ્ઞા જરૂર ડાયરામાં મારું મોત જાનુ કર્યા

દર્મિયનના વાનુદ ત્યાંની સરંદી નયો.

જૂમણાની ચોરી

ડાયરો ધીમે ધીમે ભરાવા લાગ્યો, તેમ તેમ કાળા ખુમાણના ટીંગા તૂટવા મંડ્યા. હવે વાર નહોતી. ત્યાં ભુવો આપર ઊભા થઈને પડખાની એક પછીને નાડાછોડ કરવા બેઠા અચાનક એના કાન ચમક્યા, પછીતની અદર આ પ્રમાણે વાતો થતી હતી-

‘કા રાંડ. કે’તી’તી ને કે નહિ જરે?’

‘શું છે?’

‘જૂમણું ધડાવીને લાવ્યો.’

‘કોણ?’

‘તારો બાપ — કાળો ખુમાણ.’

‘અરરર! પીટ્યા, કાઠીનું મોત ઊભુ કયું!’

પેશાબ કરતો કરતો ભુવો આપર ઠરી ગયો. ‘હાય હાય! હાય

હાય!’ એવા ઊના હાહાકાર ધમણે ધમાતી આગના લાડકાની માફક એના હૈયામાં લાડમડી ઊડ્યા. માયાની ઝાળ વેદમડે લાગી ગઈ. એ ઊભો થયો. એ પરબારો વાણુદના ધરમાં ગયો વાણુદ ઊભો ઊભો વાતો કરતો હતો, ત્યાં આપરે એના ગાલ ઉપર એક અડખોત લગાવી દીધી, પોતે પાંચે આગળીએ સોનાના વેદ પહેરેલ હતા તેની વાણુદના ગાલ ઉપર છાપ ઊડી આવી વાણુદે ચીસ પાડી ‘એ અનનદાતા! તમારી ગૌ’

‘કાઠય જૂમણું, કાઠય નીકર કટકા કરી નાખું છું.’

સર્ગેલુમાથી ખોદીને વાણુદે કઢીનો પાટિયો કાઠયો અંદરથી ગંઢયુ, એજ જૂમણું! ખૂન કાણુ પડી ગયેકું હતું. ફાળિવામાં જગલમાં દાખી ભુવો ડાયરામાં આવીને બેઠો. કમુઓ તૈયાર ટપ્પે નોકરને કહ્યું ‘જા ઝોરડે, ઓઢયું’ જોડયવળું જૂમણું

કાળા ખુમાણનો શ્વાસ ઘુંટાવા લાગ્યો. ઝૂમણું ગઢમાંથી આવ્યું. સામે મુકાણું. પછી મોં મલકાવીને ભુવો આયર બોલ્યો: ‘આપા કાળા, હ્યો કાઢો ઓલ્યું, તમે લઈ ગયા’તા ઈ ઝૂમણું.’

કાળા ખુમાણે ઝૂમણું કાઢ્યું. એના હાથ કંપતા હતા. ડાયરાના એક બે બાઈઓ બોલી બેઠ્યા ‘કાં આપા, અરીણનો બહુ ઉતાર આવી ગયો છે તે ધૂન્ને છો?’

ભુવો આયર બોલ્યો: ‘હા, હા, આપાને મોટો ઉતાર આવી ગયો છે! હમણાં કસૂઆ પાઈએ.’

કાળા ખુમાણની આંખે અધારા આવ્યાં. ભુવો ઝૂમણું ઊંચું કરીને બોલ્યો: ‘ડાયરાના બાઈઓ, અમારા ઘરમા આવા બે ઝૂમણાં હતાં. તેમાંથી એક આપો કાળો ઉપાડી ગયેલા.’

અમકીને ડાયરાએ પૂછ્યું: ‘હેં કયાથી?’

‘ગાડલાના બેવડમાંથી. કેમ ખરું ને આપા?’

‘અને બાઈઓ, આપો અમારા બાળપણના બાઈબંધ થાય છે હો!’

‘અરર!’ ડાયરામાં ચીસ બેઠી.

‘આપાને ઉવરાણી લખી, એટલે આ હલકી કિંમતનું ઝૂમણું ઘડાવીને લઈ આવ્યા, ને ઓલ્યું, હજાર રૂપિયાનું ઝૂમણું ગળત કરી ગયા.’

‘ભુવા બાઈ, આ મારી ઘોડી ...’ કાળા ખુમાણનો સ્વર તૂટી ગયો.

ધીરે રહીને ભુવા આયરે પોતાની બગલમાંથી ફાળિયું લીધું, ઉબેળીને અંદરથી ઝૂમણું કાઢ્યું. ત્રણે ઝૂમણા ડાયરાની વચ્ચે ફગાવ્યાં, બોલ્યો કે, ‘હ્યો બા, હવે જોડય મેળવો તો!’

મારે હો

ઝૂમણાની ચોરી

ડાયરો સબજડ થઈ ગયો. અખંડ જોડનાં જે ઝૂમણાં ને ત્રીજીં નવીન ! થું થયું ?

આયરની આંખમાંથી આંસુની ધાર હાલી. હિમાલય રુએ ત્યારે એના નેત્રમાંથી ગંગા ને જમના વહુટે કાળા ખુમાણના પગની રજ લઈને એ બોલ્યો કે ‘કાકી, ધન્ય હોલો તારી માને. અને મારી માને માથે—ના, મારી માનો શો વાક ! મારે પોતાને માથે એક હજાર ખાસડા હોલો ! ડાયરાના બાઈઓ, આજ આ લાખ માના ગલદેરાનું મોત બગાડવા હું બિભો થયો’તો. મારી બાયડીએ વાણુંદનું કહ્યું માન્યું ! પણ બાયડીને શું કહું ? મેં પોતે જ કાકીને અશીર્વાદોળવું પડત ને !’

પછી પોતે કાળા ખુમાણને જે હાથ જોડી કહ્યું :
‘બાઈ ! નહું ઝૂમણું તો તમારું જ છે. અને આ જેમાંથી એક ઝૂમણું મારી જેનને કાપડામા. આ રૂપિયા એક હજાર બાઈને વધાવાના. ના પાડે એને જોગમાયાના સોગંદ છે.’

આજ એ બેય જણાની ત્રીજી પેઢી ચાલે છે.

૧૯. અભો સોરઠિયો.

સોરઠ દેશને દખણદે કિનારે, માલણ નદીના કાંઠા ઉપર મહુવા નામનું બંદર આવેલું છે. આરબી સમુદ્રના આસમાની મોઝાં રાત-દિવસ મહુવાની ધરતીના વારણા લીધા કરે છે. દરિયાના ગુંગરવ આઠે પહોર એ નગરીના લોકોને કાને સભળાતા રહે છે. તે દિવસ તો માલણ નદી સેજળ વહેતી હતી. એના પાણી મહુવાને થપાટો મારતા હતા. પણ આજ માલણમા એકલો વેકરો ધખધખે છે *

આજથી દોઢસો વરસ પૂર્વે આ રઢિયાળા બંદરને માથે ત્રણસો પાદરનો વાવટો ફરકતો હતો. એ ત્રણસો ગામડાની ઉપર જસા ખસીઆ નામના રજપૂત-કોળી રાજાની આણુ ફરતી હતી મહુવાની ખે દિશાઓમાં પંદર પદર ગાઉના પહલા પકડીને ગીચ ઝાડી ઊભી હતી. નેવું નેવું હાથને માથે ડોકા કાઢીને સાગરના દોરિયાનાં જૂથ આકાશની સામે માથા ઝુલાવતાં હતા નાળિયેરીઓ સાગસામાં ઝૂક બાંધીને સૂરજના અજવાળાને રોકી રહી હતી, અને એકખીજના આંકડા બીડીને ઊમેલાં કૈક કાટાવાળાં ઝાડખરની ને ડાળડાળીઓની એની તો ઠઠ લાગેલી કે માછીયી સસલુ દોડવા જાય તો એની ખાલ ઉતરખઈ જાય નવ નવ હાથ લાગા, ડાલામથ્યા સિંહ જ્યારે એ ધટામા કારમી ડણકો દેતા, ત્યારે એ નેસના હુગરા હલમલો હાલતા.

* બાવનગર રાજ્યે પોતાની નાળિયેરીઓના વાવેતર માટે નદીનું વહેલું વાળી લીધું છે.

કુદરતે મહુવાને એવા કુદરતી ગઢ કિલ્લા આપ્યા હતા.

ભાવનગરના લોહિકા ભોપાળ આતાભાઈએ આ ફૂલવાડી જેવા પરગણા ઉપર ત્રણ ત્રણ વાર નજર નાખી હતી ત્રણ ત્રણ વાર એની ફેજ જસા ખસીઆ ઉપર ચડી હતી, પણ કાંઈ કંઈ ફાયદો નહિ. સરજનું કિરણ પણ ન પેસી શકે એવી કાંટાળાં ઝાડની ઝાડીમાં તો ધીડીઓનું કટકે કર્યા વિના પેસાય તેવું નહોતું.

*

ભરતીના પાણી પાછા વળી જતા ત્યારે આરળી સમુદ્રથી એ ઉઘાડી પડેલી ભૂમિમાં, મહુવાને કિનારે, પાંચ રૂપાળા વીરડા દેખાતા હતા. એક વાર એ વીરડાને ઉભેચી નાખવાથી પાંચેની અંદર મીડા અમૃત જેવા નીર છત્તકાતાં ખાગ સાગરની આ મીડી વીગડીઓની જગ્યા કરવા દેશપરદેશનાં વર્ણા જગતોઓ આવતા, અને જસા ખસી-અને દાણ ભરીને પછી એ પાણીથી સ્નાન કરતા.

મહુવાના પડોશમાં દાદા નામનું એક પગ્ગણું છે. તે સમયમાં દાદાની ગાદીએ ગોપાળજી સરવૈયા નામના દાકોર હતા. ગોપાળજી સરવૈયા મહુવાના ખારા સાગરની મીડી વીગડીઓની જગ્યા કરવા આવ્યા ખસીઆ ગઝએ ગોપાળજી પાસે દાણ માગ્યું.

મૂંઝે મરડીને ગોપાળજી કહે, 'મારું દાણ? હું દાકોરો ધણી.'

'દાણ તો દેવુ પડશે ગઝ હો કે રાક'

'મારું દાણ હોય નહિ, હું બાવેણાના ધણી આતાભાઈનો મામો.'

'એમ હોય તો ફેજ લઈને આવજો. અને વિના દાણે સ્નાન કરી જાતો.'

ધમેલ ત્રાંખા જેવી આંખો કરીને ગોપાળજી સરવૈયો પાડો વળી ગયો. ભાવનગરમાં બાણેજ પાસે જઈને મામા કહે, 'ખાપ, મહુવા અપારી દઉં. સાબદો થા.'

આજુ આંહી દીધું. મોરલાના મધારે અને કાયલોના ટકુકારે એના કાનમાં સ્વાર્થનું હળાહળ રેડી દીધું હાય હાય! નંદનવન જેવી આ સમૃદ્ધિને શું કાજો ભોગવશે? આવી કામણુગારી ધરતીને શું કાજો ધણી ગમતો હશે! અહાહાહા! મહુવા વગરનું મારુ ભાવેણુ ધૂખું લૂખું!

‘અને બાપુ!’ હીરણ કામદાર બોલી ઝેડ્યા ‘ભાવેણુના નાથની ધળ ચડી તે શું હવે ઊતરશે? અપશુકન કહેવાય.’

‘સારે શું કરશું, કામદાર?’

‘મહુવા નથી છોડવા. ખીજુ શું?’

‘પણ દગો કહેવાશે.’

‘દગો ગેનો? આપણી જીત થઈ છે ને!’

‘પણ ચાર પંચાતિયાંતુ શું કરશું?’

‘એ હું કરીશ એ ચારે જણા પણ માનવી જ છે ને!’

આઠ દિવસને સાટે તો એ મહિના વીતી ગયા, પણ મહાગજ માથી સળવળતા નથી. જસાએ પચને કહેવરાવ્યું. પચ મહેલા પરજીએ જઈને મહારાજને કહ્યું. ‘દરબાર, ગામ ખાતી કરો. હું અતીત છું મારો ભગવાં ભેખ જોયો? મારા તમામ ને લઈને હું તમાગ ઉંબગમાં લોહી છાંટીશ. બાવાની હત્યા છે! નીંદર બહાર નીકળો.’

મહાગજએ બાવાજીને ગોપનાથના પાય ગામ લખી આપ્યા. તું મો ભરાર્થ ગયું. એનો ભગવાં ભેખ વેચાર્થ ગયો. એણે તો ને જસા ખસીઆને કહ્યું, ‘મહારાજ નથી નીકળતા. અમે શું એ ભાઈ? અમારી પાસે કાઈ ફાજ નથી તે લડીએ તમે મો લોહી છાંટીએ’

મી, નાનો એક છોકરો અને અમો કામદાર. પોતાના અવધતાની
ગતને અને દીકરાને એક ડેકાણેથી બીજે ડેકાણે સતાડતો સંતા-
। અમો વાણિયો રઝાયા કરે છે પોતાની પાસે જે મૂડી હતી તે
સ્ત્રી ખરચીને પોતાના બાળારાગને નમારી ગયો છે અને મહારાજા
તાબાઈની સાથે વિદિ યત્રાવે છે કે ‘હવે જમો ખમીઓ તો મરી
।। હવે આ બાળકને ફરીને ખેસવાનું ડેકાણે કાઢી આપો બીજું
ઈ નહિ તો લીલિયા પરગણુ આપો શુભીગઈના હક્ક દગાથી
માવો મા. બાવનગરના ધણીને લીલિયુ બાગે નહિ પડે.’

પણ મહારાજા ન માન્યા બરાબર પાચ વરસ વીતી ગયાં.
।માને ગઢપણે ઘેરી લીધો, એની ડોકી કગમગવા લાગી, માયુ,
હો અને આખના નેણુ-પાંપણુ પણ રૂની પૂખીઓ જેવા ધોળાં બની
માં એક વાર સાંજરે એ વૃદ્ધ કામદાર પોતાના સાત વરસના
ણીને બોળામા લઈને ખેડો હતો ધણીનાં લૂગડાં ઉપરથી ધૂળ
પથેરતો હતો ધણીના મોં ઉપર તે માથા ઉપર સુવાળો સુવાળો
પથ ફેરવતો હતો, અને માયાબર્યા સ્વરથી પૂછતો હતો કે ‘કાં
પાપા, રમી આવ્યા ? વાહ મારો બાપો ! બારે બહાર ! લોકકાઈ
તો બાપુના જેવી જ હો !’

નાનો કુંવર ગર્વ પામીને એની કાલી કાલી વાણીમા પડકારા
તો કે, ‘કામદાર, આજ મેં ઓડ્યા છોકરાને દગારી દીધો ઓડ્યો
મારાથી મોટો, એનેય મેં પાડી દીધો’

‘અરે રગ રે રગ, બાપલીઓ !’

બરાબર સાજ નમેલી, સૂરજ મહારાજા મેર ખેસતા હતા. ગાળ
અને કામદાર સસારથી આવેરા નઈને મળણે માત્રો આનંદ લૂટતા
હતા, મળણે આખા જગતનું એકચક્રો રાજ મળ્યું હોય તેમ તોરથી
રાંગ-કારબારીની રમત રમાતી હતી. તે વખતે બાળકની વિધવા
માતાએ ઓગડામાંથી વજ્રબાણુ છોડ્યા:

૨. હીરજી મહેતાના વરાળે એમ કહે છે કે ‘ સાતમાં બાવળીઆળી ગામ ઉપર આતાભાઈને ચડાઈ કરવી હતી દારૂગોળા અને સૈન્ય માટે નાણાની જરૂર પડી. તેથી મહુવાના રોક અભા સોરડિયાએ મહુવામાંથી બીજા કેટલાએક શાહુકારોના રૂપિયા લઈને ભાવનગરને ધીર્યા પણ પછી બાવળીઆળીની ચડાઈ માંડી વાળવી પડી, અને નાણા ચલાઈ ગયા, બીજે વરસે દુકાળ પડ્યો અભાએ પોતાના લેણદારોના દબાણથી ભાવનગર પાસે ઉવરાણી કરી પણ ભાવનગરની પાસે પૈસા નહોતા. એમ વારંવાર ઉવરાણી કરવા છતાં નાણા પત્યા નહિ, એટલે અભા ડોપે ભરાઈને આતાભાઈ પાસે આવ્યો. આતાભાઈએ હીરજી મહેતા પાસે એને મોકલ્યો. હીરજી મહેતા સૂતા હતા. અભાએ પ્રથમ એને દોરી વડે પક્ષગ સાથે બાધી લીધા, ને પછી હીરજી મહેતાની જ તલવાર લઈને એનો ઘાત કર્યો. પછી અભાને હીરજી મહેતાના આરંભે માર્યો, મેડી પરથી એની લારને નીચે ફગાવી, અને વસડીને સ્મરારને લઈ ગયા. ત્યાર પછી મહારાજે પોતાની હદમાંથી સોરડિયાઓને કાઢી મૂક્યા હતા ’

પણ અમે આપેલી હકીકતની સાક્ષીતો ઉપર ટાકેલા ગીતમાંથી જ જડે છે. ખાસ કરીને—

‘ કરશું સમજણુ જસા કને. ’

એ ચરણ બતાવે છે કે આમાં કંઈક જસા ખસીઆનો સવાલ હતો.

આ બતાવ બની ગયા પછી આતાભાઈએ જસા ખસીઆના પુત્ર ખીમાને મોણપર અને સેદરડાના બાર ગામ પાછા આપ્યા હતા. અત્યારે ખસીઆઓ એ બાર ગામ ખાય છે

૨૦. મેર જોતમાલ

આજે આસો સુદ નોમનો દિવસ છે

પાણકોગના ચોરણા, પાસાબધી આગડીઓ ને માથે બાધેલાં
બોજપરાંથી શોભાતા હજારો રબારીઓ આજે બજેજમા મમાઈને મટે
મેળે આવેલા છે. તેલમાં બીંજવેલા ગુલાલનો ઘણુગાર તેમના હેતાળ
હાં ઉપર તથા પહેણી પરાકમી પીકો ઉપર માતાની પ્રસાદીરૂપે ગોળી
ગોળો છે. રબારીનો બચ્ચો શોણિતવરણા આ શણુગારને મદાન^૧ યવાન
માતી મહિનાના મહિના સાચવે છે. જોનારને આ શણુગાર ધાયલ
રખુંનિકાની ભ્રાતિ કરાવે છે. બજેજમા એની આયમણી દિશામાં
આવેલા બૂરાકડામાં આજે મેદિની માતી નથી.

એટલામાં પોતાનું પવિત્ર અને વહાલું 'સરનૂનું' સંગીત ગાતી
સેકડો રબારીની એક મડળી મઠની બહાર નીકળી. સાબળનારને
તો એ ગાનમાં માત્ર 'હા-હે-હ-હે' નો લાંબો ગગડો જ લાગે છે,
ને એ બોલનારા જંગલી છે એટલો જ ભાસ થાય છે; પણ તેમ
નથી. 'હા-હે-હ-હે' એ સુરોમાં પોતાના ઇચ્છદેવની 'સરનૂઓ'
રબારી લોકોએ સાચવેલી છે. સરનૂઓ એ સ્તવન ગાઓ છે, ને
વેદમંત્રોની પેઠે અનધિકારીઓથી ગુપ્ત રાખવા માટે તેમાં 'હા-હે-
હ-હે' એા સ્વરોની પૂરણી કરેલી છે. એ સરનૂ ગાનારી ટાળીમાં

^૧ લખનાર : શ્રી જગજીવનદાસ ડા. પાકડ.

એક માણસે હાથમાં 'માતાની પીંછ' [મોરનાં પીંછાની ખૂંડી] ઝાલેલી હતી. શ્રીકૃષ્ણે શિરે ધરાવેલ એ મધૂરપિચ્છ તે માતાની પણ વહાલામાં વહાલી વસ્તુ છે એમ રખારીઓ માને છે.

હાથમાં કડિયાળી ડંગોવાળા, કદાવર રખારીઓ સરજૂઓ ગાતા ગાતા મઠની બહાર ડાખી બાળુએ જોડેલા એક પાળિયા પાસે આવ્યા. સિદ્ધરે ચર્ચેલા એ પાળિયાને શિરે તેમણે માતાની પીંછ અડાડી ત્યાં બિલા રહી કેટલીકવાર લાંબે રાગે સરજૂઓ લલકારી — કેમ જાણે તેઓ પાળિયાના યશોગાન ગાતા હોય ! આમ કરવાનું મેં કારણ પૂછતાં તેમણે કહ્યું —

આજથી આશરે ૧૫૦ વર્ષ ઉપર આ બજેજમા આલા મેરનો દીકરો જેતમાલ થઈ ગયો, તેનો આ પાળિયો છે. એ જેતમાલ કદે પાત્ર હાથ પૂરો એના ખમા જાણે પાડના કાંધ શી એની જીવાની ને શી એની બલાઈ ! શરવીરતા તો જાણે એના જ બાપની ! ઘરનો પણ સુખીઓ મોટો માલધારી. એણે દેવળિયામાં નેસ નાખેલો, અને ત્યાં તે પોતાના માલ તથા સગાસબધી સાથે રહે. એક વાર બાળીની ગિસ્તે આવીને બજેજનાં દોર વાળ્યા જેતમાલ બેઠા બેઠો રોટલો ખાતો હતો, ત્યાં સુદાખડાં મીરે આવી કહ્યું :

સીમાડે સાવજ તણે બાજરથી કેમ બેસાય ?

જેતાં જોણ કે'વાય, અચરત આલણરાઉત ?

[તારા જેવા સિંહને સીમાડે બકરા જેવા બાળીથી નમ બેસી શકાય ? હે આજણના સુત જેતા ! તુ જેવો ભડ બેઠો છતાં જો ગિસ્ત દોર હાકી જશે, તો તુમા જોણ કહેવારો]

ખાવું પડ્યું મૂઠી, જોગમાયાની જીમ જેવી વિકરાળ તડવાર તાણી, ઘોડીએ ચડી, જેતમાલ પોતાના સાથીઓ સાથે ગિસ્ત પાછળ દોડ્યો શત્રુઓને પકડી પાડ્યા અને કાકાની કદાવર ઝળખળ દાતરડે કણસત્તાં કાપે તેમ ગિસ્તને ઝપવા લાગ્યો.

તમાસ

થો ૧ ખડગ નેટા તણા દેવળીએ મામલો,
કાંઈરાં ક પીઆં દેખ ઉકેતાં;
માલાતણા ૪ ઉત અમર તન બિપડો,
૫ ઝાંપથી ઠારીઆ હાથ નેતા. ૧.

ત્રેકડે નગારાં ત્રંગાળા ધૂધવે,
લોહાં બળ વંઢતે દાવ લાંધ્યો,
ઝીંક ફૂંતા તણી ૭ શહોતાં ૮ ઝુકરે,
બળેજો અભગ ભડ દલીસ બાધ્યો. ૨

અભગ દળ બાળીઆં આવીઆં ૧૦ ક ઠાકે,
વાગીઆ તબલ્લાં બલાં વાળાં;
તેણી તોગને વીંઝતો નેતડો,
ઝોળીએ ટપકતાં ગયાં ઝાઝાં ૩
કવિ કે' ૧૧ વેડો ક્યો વીર તે વકડા
ભમખાના લગણુ વાત નતણી.
કિરત અવિચળ કરી કુશળ ઘર આવીઓ,
૧૨ પરીએ ચડાંચું અમર પાણી ૪.

નિસ્તના ભાડૂતી સિપાઈઓ મરદ મેરોની ઝીડ ડ્યા લગી ઝીંડે!
સિપાઈઓ ધવાણા ને ઝોળીમા પડી ટપકતે લોહીએ વર મેગા યરા
એમ પરિયાને અમરતાનું પાણી પાઈ જતો ક્ષેમકુલળ ઘેર આવ્યો

એક બીજો પ્રસંગ બાલોચ દોટડા તરફ જો મવી વસતા,
કાંઈક કારણે રબારીઓ સાથે વેર બધાયેલું. એ વેર વાળવાને
મે મહેન્મત પંદર સધીઓ માતાનો મડ લૂટવા મૂકાડે

૧ વલવાર. ૨. કાયર. ૩. કેટલા. ૪. ગુત. ૫. હટપણી. ૬. નાલાં.
૭. નવુ, ૮. નદી. ૯. બળથી. ૧૦. કાળ પ્રદેશમાં. ૧૧. લાર. ૧૨. પૂર્વ. ૧૩.

આગા નામાં પેણા જાતે તે તા મેજ પડા રવાણીએ તેમને
ટપાણી, પાણી તો તેમને પેણાનું પાણી પત્રસુ. પેણા પદ
રવારીને તરણ મારી જુમ નાટો કો

નો પદાગામ ગોણ અને પુજાઈ ગીમમાં ગયેલો, પેર
દલા માત્ર ગેરંત્રિકા. તેમને રોકકળ અને જુમાજુમ ક્યા માંડી.
પામેને રસ્તે આ પા જતા જેતમાન એ જુમે સાંભળી દોડીને તે
મુઠાકેડમાં આવ્યો જુમે છે તે માતાના પવિત્ર મઢમાં સંધીઓ
ધૂમેલા ને એક રવારી બહાર સાયન પડેનો.

મામતો જેતાં જ જેતાની આંખ કાટી કાળી નાગજના જેલ
તડવાર તાણી તે સંધીઓ ઉપર તૂટી પડ્યો 'લેજે મમાઈ'!
કહેતો જય ને એક ઘા ને બે કટકા કરતો જય જેને જેતાનો એક
ઝાટકો લાગે તે સંધી ફરી ગિજામળ ન માગે. એ ધીગાળામાં એણે
બાર જણને લાંબા તાર કર્યા, પણ છેડલા ત્રણ સંધીઓ મરણિયા થઈ
જેતા ઉપર ધસ્યા. ને આ કેડાણે એ મરદ મેરનુ માનું નોખું કરી એ
લોકો નાકા. બાઈ! એ જોરાવર જેતાની આ અમારે ખાલી છે.
માતાનો મઢ સાચવવા એ બડે પ્રાણ આપેલા છે એથી જ અમે એને
માથે માતાજીની પવિત્ર પીછી અડાડી એને આશીર્વાદ આપીએ છીએ.

મઢ મેલી માતા તણો, જે પું જેતા જેત,
તો વસ્ત્રખંડર ચેશર થાત, સુરજ ઊગત ને.

૨૧ ભાઈબહેન

ચોટીસાથી તથા ગાઉ પાયાળમા રેશમિયુ ગામ છે. ગામને
 પીમાડે બેઠાધાર નામની એક ગોળાકાર ધાર છે ધાર ઉપર પાણિયા
 ૧. એક પાણિયો સ્ત્રીનો છે. સ્ત્રીની સાથે બે બાળક છે : એક
 માંગળીએ વળગેલું અને બીજું કેડમા તેડેલું. બીજો પાણિયો એક
 પોડેસવારનો છે

કેટલાં વરસ પહેલાની આ વાત હતે તે તો કોણ જાણે કંઈ
 તરફથી એક ચારણી ચાલી આવતી હતી. સાથે એનાં બે છોકરાં
 હતાં. ચાણી એની બેસો દાકીને પોતાને દેશથી નીકળી હતી.
 વાટમાં ખાવાનું નહોતું મળ્યું. કેડે જોડેલા બાળકે માની છાતી ચૂસી
 ચૂસીને ગાલા જેની કરી નાખી હતી ચાગળીએ ટીંગાનું બાળક,
 બેસનું પળી બે પળી દૂધ મળતું તે ઉપર નબ્બે આવતું હતું ચાગ
 વગરની બેસો માર્ગે મરતી આવતી હતી ચાણીને માથે ધાનળી
 પડી હતી. અંગે કાળી લાયનું કાપડું અને ગૂદા રંગમાં રંગેલ
 ચોળિયાની છબી પહેર્યા હતા ડોકમા મુગપૂગનું પતરું, લાયમા
 રૂપાનાં સરસ અને પગમાં દોગ જેવી પાતળી રૂપાના વાળાની
 કાંગીઓ, એ એનો દાગીનો હતો એક તો ચારણ વર્ણની આર્ધજો
 કેરની જ ઉત્તસ રહે છે તેમાથે આ બાઇને તો સસારનાં વસ્ત્રમાં
 પીતકોએ વધુ ઉદાસ કરી મૂકી હતી.

છાંદયા. ચારણી પોતાના ભરથારના મુખમાંથી ગાજતા કુંકારને સાંભળતી સાંભળતી શિવને સરણે ચાલી ગઈ.

જેઠાએ કહ્યું : ‘હું આવું છું હો કે ! આ આવ્યો.’

જેઠાએ ફરી વાગ ગમાયણ વાંચી. પાંચડી ઉતારીને પડખે મૂકી. મહાદેવજીની જોડમાં વીરાસન વાળ્યું જમણા હાથમા તરવારની મઠ ઝાલી. ડાબે હાથે લૂગડા વળી પીંછી પકડી

‘લેજો દાદા ! આ મારી પૂન એમ કહીને એણે ગળા સાથે તરવારની બીસ દીધી. તરવારને એક જ ધસરકે માથું મહાદેવને માથે જઈ પડ્યું. ધડ બેહોશ થઈને શિવલિંગ પર ઢળી ગયું. પણ વીરાસન ન છૂટ્યું, તરવાર પણ એમની એમ હાથમાં ઝાલેલી રહી. પંખીડાની જોડલી ધગીને પિંજરેથી ઝડીને એ રીતે ચાલી ગઈ.

રાણગામના જ એક રલીરાની સાક્ષી વાચીએ :—

‘અપાઠ વદ ખારસ, રવિવારે સવારે મને ખબર મળ્યા કે રાણેસરમાં સ્ત્રીપુરુષ મરેલાં પડ્યા છે. હું ત્યાં ગયો. શિવલિંગની પાસે જ બે સ્ત્રી-પુરુષ મરેલાં દીઠા. શિવલિંગની બાજુમાં બીની પછેડી પડી હતી તેથી લાગ્યું કે બન્ને જણા નદીમાં એક પોતિયે નાહ્યા હશે, બે જુદે જુદે કળશિયેથી મહાદેવને નવરાત્રી હશે, પોતાને કપાળે તથા મહાદેવને ગોળીચ દન લગાડેલ હશે. લિંગની પાસે ફૂલો પડ્યા હતા. બે માણસોએ બે કાડિયામાં ધીના દીવા પ્રગટાવ્યા હશે એમ લાગ્યું. મંદિરના બારણા પાસે પાંચ સોપારી પડી હતી ચોખાની ઢગલી પડી હતી તેમાંથી પેન્સિલ લખેલો કાગળ નીકળ્યો; એમાં લખ્યું હતું કે ‘આ કામ અમે રાજપુત્રીથી કર્યું છે. અમને માફ કરજો મારી પચાસ બે સોમાંથી એક બેસ મારી બહેનને દેજો અને ફળીમા ખાણું છે તેમાંથી બરના ગાદા દેજો.’

કરમાળાઈ ઊઘી લાગી પડી હતી. તેના પગ બારણા પાસે ને માથું પાર્વતીજી પાસે દોવાથી લાગ્યું કે એ મહાદેવની સામા ઊભી રલીને જળામં નિવાર નાખી પોતાને હાથે મરી હશે. એના હાથ સાફ હતા, પણ જેઠાના હાથ લોટીથી તરબોળ હતા મહાદેવજી ઉપર ને પાર્વતીજી ઉપર ચોક્કસના હાથ!!

નાં. તેથી લાગે છે કે કર્મખાણના લોહીમાવી ખોળા ભરીને લોકોએ ગિન-
ભરતી ઉપર અભિયેક કર્યો હતો. કર્મખાણનો નળગોટો (ડોડ) અત્યે
૮ કપાયેલ દોવાથી પોતે પોતાના હાથે જ ઝમળપૂલ ખાધી હતો.

‘જેડાએ પોતાની પાવડી ઉતારીને ખુદને માથે નહાદેવની ત્રેલમા વીરાસન
ખાળી, તલવારથી પોતાનું માથું કાપ્યું હતો જેડેલો દોવાથી બેઠું ૨૨ થયા પછી
ભાઈભર ઠાંધો પડી ગયો છે. આખર મુઠ્ઠી તલવારની મૂક જમણા હાથમાં
કી અને ઠાળા હાથમાં લગડા વતી પીછી પકડેલ હતી તલવારની મૂક તેમજ
સીંછી તરફનો લાગ લોહી વગરનો હતો વચ્ચે બાન લોહીના તરંગોળ હતો.
તથી લાચુ કે તલવારને બહુ વખત ચાંપીને જ કાન પતાવ્યું હતો

‘મદિરની બાનુમા એ બેયની એક ચિતા ખરડી નાળિયેર, તલ તથા મીની
ખાદુતિએ આખી દહનક્રિયા કરનામાં આવી. તે સ્થળે આ યુગલની દેરી
ચાળી છે આજ ત્યાં માનતા ચાલે છે.’

*

આ વીરખેડડીના ગીત ગાનાર એક ચારણ નીકળ્યો. એ ચારણનું
નામ દેવાણુદ ભગત. તખ્તેરા લઈને એણે આ દપતીનાં ભજન ગાયા
છે ખારાડીમા એ ભજન ગળતે સાદે ધરેવરમાં ગવાય છે કાવ્ય-
દષ્ટિએ તો ભજનો નહિવાં છે.

[૧]

એ હાલો હાલો સતી આપણે દેવળે જાયે,
વેલા વેલા વૈકુઠમાં જઈ વાસ કરીએ એ હાલો હાલો
હે સતી, જેઠો મોવડ કે’ મને સપનું લાલ્યું,
જાણે કૃષ્ણજી આવીને જિભા પાસે.
શ કરને શરણે જઈને શિષ્ય ધરીએ,
આવાગમન મટી જાયે રે એ હાલો હાલો
કર્મખાણનતી કે’, સ્વામી તમે સત બોલ્યા,
એ તો ગારે મન લાવ્યાં રે;

જલદી કરે તમે સ્વામી ગોરા રે,
 તમ થકી અમે ઓધરીએ રે. એ હાલો હાલો
 ધન્ય ધન્ય સતી તારાં માતપત્યાને,
 અમને ઉપમા આવી દીધી રે;
 કાઠી સાસતીઓ, સધીર વાણિયો,
 ત્રીને જેસલ દીધો તારી રે. એ હાલો હાલો
 શ્રી ભાગવતમાં રાણી આવું બોલ્યાં રે,
 કોઈ પોતાના પિયુથી દુર્મતિ રાખે,
 કોટિકલપ કુભીપાકમાં રાખશે,
 પછે જાંચ ઘેર અવતાર દેશે રે. એ હાલો હાલો
 જેઠા મોવડ કે' એ મેં સાંભળ્યું,
 નવ નવ વરસે લગન લેશે રે,
 વરસ અગિયારમે ચૂડાકર્મ કરશે,
 એ નારી કેમ ઓધરશે. એ હાલો હાલો
 એક અસ્ત્રીને તરવાનો રસ્તો,
 હરિગુણ હંયામાં રાખે રે,
 પોતાના પિયુજીને શિવ કરી માનશે,
 તેને ત્રીકમજી લેશે તારી રે. એ હાલો હાલો
 રામનું નામ રૂઢામાં રાખજો,
 તો શામળો કરશે સારું રે,
 ગુરુ ગગારામને વચને દેવાણુંદ બોલ્યા,
 પ્રમુ અમને પાર ઉતારો રે એ હાલો હાલો

* પોતાના પતિથી કોઈ રમનાર સ્ત્રીને પ્રભુ મોટા માણસના ધર
 અવતાર દેશે, એટલે કે સ્ત્રી ત્યા બાળકને અને ફરજિયાત વૈધ્યથી દુઃખી થઈ

[સાખી]

સરસ્વતી સમરું શારદા, ગણપતિ લાગું પાય;
એક સ્તુતિ મારી એટલી કે'જો, મારા બાંધવને કે'જો રામરામ,
રાણેશ્વર ન્તયે' ન્તયે'.

જેઠા મોવડે કાગળ લખ્યા, સતીએ દીધાં માન;
ભાવ રાખીને સતી તમે ભાખજો, સતીએ લખાવ્યાં ઠામોઠામ,
રાણેશ્વર ન્તયે' ન્તયે'.

મોવડે મનમાં ધાર્યું, કમળપૂજા લેવાને કાજ;
સતી થાવને સાબદાં, ખડગ ખાંડુ લીધું સાથ,
રાણેશ્વર ન્તયે' ન્તયે'.

જેઠા મોવડ કહે સતી તમે જાણજો, હું તો પૂછું પરણામ;
તમે અળખા કહેવાવ, આપણે ખેલવું ખાડાની ધાર,
રાણેશ્વર ન્તયે' ન્તયે'.

અરે સ્વામી તમે શું જોડ્યા, પગ ચોઘડિયાં ન્તય;
સ્વામીની મોર્ચ શીશ વધેરશું, ધન્ય ધન્ય મારાં ભાગ્ય,
રાણેશ્વર ન્તયે' ન્તયે'.

શકર કહે હું કેસાસમા હતો, જેઠા મોવડની પડી જાણ,
જલદી રથ જોડાવીઓ, તરત મેડ્યા વેમાન રે,
રાણેશ્વર ન્તયે' ન્તયે'.

એકાદશીનું ત્રણ પાળનાં, નર ને નારી એકંધ્યાન,
તેત્રીશ કોટિ દેવ જોવા મળ્યા, ડાલવા લાગ્યા મિ કાનન,
રાણેશ્વર ન્તયે' ન્તયે'.

પર્યોતમ મારા પુરણ નાદ્યાં, અરણ્ય કીધાં શીશ મેવામાં;
 અમર નથી રહેવાની કાયા, દુનિયાની ખોટી છે માયા.
 આવી દેવળમાં દીવડા કીધા, તુલશીપાનથી પારણાં કીધાં,
 રૂપા મોર મુખમાં લોખા, ગોળીચંદનના નિલક કીધા.
 એના વિવેત્રી નિગતે કીધા, પ્રેમના ગ્યાદા પ્રીતે ગીધા :
 હરિરસ હામથી પોધા, કમલપુત્ર જુગતીથી લોધાં
 ગુરુ ગગારામ વગને બારોટ દેવાણુંદ એમ બોધ્યા,
 જુગેજુગ અમર રહ્યાં, શંકરને શરણે થયાં.

[૫]

જેઠા મોવડ જગમાં ગીધો, કમીળાઈ કુળનો દીધો,
 સપ્તમાસ ગળિનો દીધો, લેમા અગરજ ગુંડેનો,
 પીતનાં મોડયા અમને, બાવ પરાણીઆ પૂજે એને,
 અતો તમે તોળે કીધો, આતો કાંઈને ન લીડો
 અતી પગણીઆ પૂજ્યા માયા, કલો છે બાળક,
 અતી પગણી કોને અમને, ત્રિદમજી સમરે લમને
 તોળુડ રૂપા અમને, બાવે કરીને વાડએ માંલો,
 ન મળ્યા છે વાવો, અમને વાલો દુકા કીધો
 ન મળ્યા નમસ્કાર તોલ, પૂજો કીધો પ્રતિકાલ તોલ,
 ન મળ્યા મુદરને તોલ, કમલ પવાન તોલ તોલ,
 ન મળ્યા દેવે દુકા અમને, અમને એને મળે તોલ,
 ન મળ્યા નમસ્કાર તોલ, અમને દેવના તોલ તોલ.

સોરાષ્ટ્રની રસધાર . ભાગ ત્રીજો
 પાન ૨૧૪
 સોરાષ્ટ્રની રસધાર . ભાગ ત્રીજો

આગમણ : મૂલોસ્તની દિશામા,
પાંખો

આગેવ . ગમે તે

આધેડ પ્રોઃ ઉમ્મગનુ

આફગનુ : અફઝાનુ. કડનુ

આમતાં (૧) અરીસા (૨) અરી
સાના કાચના નાનાં ચગાં.
અસલ સ્ત્રીઓનાં ભરત
કામમાં હતાં

આભો : દિગ્મૂલ

આરો બચાવ, મૂળ અર્થ 'કિનારો'

આમે આંહી

આળવીતરાઈ . અવળચડાઈ

આખવુ . પહોચવુ

ઉ

ઉગટો તગ (ધોડાનો) ખેચવાની
વાધરી

ઉગમણુ સૂચી ઉગવાની દિશા

ઉચાળા ધરનખરી

ઉડવડ ઊડો રસ્તો

ઉડામણી કરવી ઉડાવજવાળ
આપી છેતરવુ

ઉતાર (અશીણનો) : અશીણ વખ-
તસર ન ખાવાથી અંગમા
આવેલુ નિઐતન્ય

ઉનત્ય ઊલટી, વમન

ઊ

જોમા મો . તૈયાર પાક

જોમે ગળે સારી ગેડે

એ

એકે હાથ જીભ કડવારી ત્રાસ
આપવો,

એડના ખે ચતુ દહ છોડી, નિશ્ચય
ફેરવવો

એ

એવો કડમનો ઢગલો

એઢણુ : કડમનો ઢગલો

એઢણુ (માથે) પડવુ . ..ની સ્ત્રી
હોવુ (આ સ્ત્રીને માથે અમુક
પુરુષનું એઢણુ પડેલુ છે,
એટલે એ પુરુષ એનો પતિ છે.)

એતરાદુ : ઉત્તર દિશામા

એચ : આશરો

એધાન રહેવુ ગર્ભ રહેવો

એર . જન્મેલા બચ્ચાને શરીરે
બાએલુ માસતું પડ

એરમાયો . સાવડો

એરવુ નાખવુ

એદ્યા પેન્ના

એળધોળ : કુરબાન

એળીપો . ગારગોરમટી, લીપણુ

એજણુ . પિયરથી સાસરે આવતી
ગરાસણીનું વેલકુ

કૂચા : નાના માટીના ઘર
કેટલી તીમે ગોચાળ . કેટલી મુશ્કેલી
કેડવ્યાં . કાનની નચ્ચે પુરના
પદ્ધતિનાં ધગણાં
કોચવાનું : દુઆવું
કોણીનો ગોળ : મુશ્કેલ કાર્ય (કોણી
પર લાગેલો ગોળ જીભ વળી
લઈ સજાનો નથી તે પગના)
કોણુ : સીચોડો
કાળી . કાચના પગના પકડી
સકાય તેટલું માપ
ક્યાડી . જે ઘોડીની કેનવાળી તથા
પૂજાનો ગંગ કાળો ને સરીર
સાતુ હોય, તેને ક્યાડી કહેવાય.
ખ

ખમેયા : ક્ષમા
ખરચી : ધંસો
ખવીસ શ્રુતગ્રેત
ખપાળી . ખેડૂતોનું લાકડાનું દાંતા-
વાળુ, પાવડાના આકારનું ઓળવર
ખાકુ : બેસેતું ટોળું
ખાનકવું : અંપલાવવું
ખાલ : ચામડી
ખાસદાર : ઘોડાનો રખેવાળ
ખૂટલ . વિશ્વાસઘાતી
ખૂતી જવું . ખૂચી જવું
ખેપટ : ધૂળ

ખેલીઓ ગમન
ખાઈ : ખોળો
ખાખનામ . જગતદ્રવ્ય સરીગવાળો
ખેડીકુ ખામીવાળું
ખોવાળ : કુડી, જુગળી
ખોગડાં મકાન
ખોળાધરી : જગતધારી
ખોળાયુ દેહ
ખોળો ભગ્નો, સ્ત્રીનું સીમતજીવનવું
ગ
ગમનસંપત : વચસાક્તિ
ગળુ : સક્તિ
ગડેડું : ગર્જના કરી
ગટના : ચાગળ (અસત્ય ચાગળોને
ગડની ચાલીઓ મોંપાતી)
ગદગડું : ગુમ્તરો કરવો
ગચારો : આકાશ સુધી ઉઠાળો
ગમરડાં : ગરીમ નાનાં બચ્ચાં
ગરન : ગીધ
ગલદેરા : કાઠી દરચારો
ગળ : ગોળ
ગળાયુથી : જન્મેલા બાળકને ગોળનું
પાણી પાવાની વિધિ
ગળા સુધી : હાંસી હાંસીને
ગળાત : ગળે દાય, સોગંદ (જે
માણસના સોગંદ ખાવાના હોય
તેની ગરદને દાય મુકાય છે)

ધૂંટડો ઉતરાવવો : ખાતરી
કગવવી, સમજ પાડવી

કું : મીકું

ખા : ગાયત્રી માસ ખા. (એક
નતના હિન્દુ શપથ)

ખાખેડુ : ગાડું હાકનાર

ખરી : ઓઢણ અગ પર કસીને
ખાંધવાની રીત

ખના ગાળા છૂટવા દે : પ્રભાત
થવા દે (પ્રભાતે ગાયનાં
ખધન છૂટે છે.)

ખા જેની : દીની

ખો . લૂગડાનો કુચો

ખડી : ગામડું

ખતરું : પ્રવાસ

ખતરુ થવું : મૃત્યુ થવું

ખતરે જવું . પ્રવાસે જવું

ખોટ . ગામનો પાલણ, જે
સદેશા લઈ જવા વગેરેનું
કામ કરે છે.

ખરો : કાલ્પ

ખિંચું : પીંડો

ખી : દીકરી

ખાં : ધેંગ, કાળાં, ગૂખગ રંગનાં

ખી નાખવું : દાની નાખવું

ખિંકાટ : ટોકાર

ગોઝીરો ખૂસાખૂસ

ગોટા વાળવા : ગોળ ગોળ બોલવું

ગોઠ કિમ્પી

ગોત્રહત્યા સગોત્રીને મારવાનું પાપ

ગૌમેટ . ગાયના માસ બરોબર,

હરામ

ગોલકીનો ગુલામકીનો (કાકી-
ઓમાં પ્રચલિત ગાળ)

ગોલા : ગુલામ, રાજમહેલના ચાકરો

ગોવાતી . ગોવાળ

ઘ

ઘમસાણુ : યુદ્ધ

ઘગ કરવું : લમ કરવું

ઘરવાળી . ગૃહિણી, પત્ની

ઘરવાળો પતિ

ઘારણુ : ગાદ નિદ્રા

ઘીસરું કરવું : ભુઓ રસવાર

ભા ૩ પૃષ્ઠ ૧૦૨

ઘૂંવાટ : ગર્જના

ઘોડા ખૂદવા ઉતાવળ કરવી

ઘોડા ફેરવવા : મેના ચલાવવી

ઘોડા મેડવા . ઘોડાની સરત
કરવી

ઘોડાગવું : મોંચવું

ચ

ચરણીઓ : ધાપરો

ચાડ . હડ

ચાડીલો . હડીલો

ચાપડા ભરેલી . તારથી મઢેલી

ચારગ્નમો ઘોડા પરનું પલાણુ

ચાંપનું : દયાવનું

ચૂડા-કર્મ : વિધવા થતા સ્ત્રીની

ચૂડી ભાગવાની ક્રિયા

ચોકડું લગામ

ચોળિયું : પાણકોરું

છ

છતા થવું : ઉઘાડા પડવું

છાપવું : અંજલિ

છાલકા : ગધેડાં પર ખોળે ભર-

વાનું સાધન

છાશ પીવો : શિરામણ કગડું

છટકો : નિકાલ

જ

જડધર : શંકર

જણ્યો પરમાણુ જન્મ આપ્યો

તે સાર્થક

જળમંબાકાર : જળથી ભરપૂર,

જળમય

જાગી જવું : ઉત્તેજિત થવું

જાતવંત : ખાનદાન કુલિન

જાતા આમને ટેકા દેવો ; મોટી

આફતમાંથી બચાવ કરવો

જાંગી : રીચોડાનું મુખ્ય લાકડું

જામ કચરવી : વચન આપવું

નિર્ણય કરવો

જામી . કાઠિયાણીને ધાધરાને બદલે

પહેરવાનું છૂટું વસ્ત્ર

જીવ બગાડવો લલચાવું

જીવાનડી : યુવતી

જીવાની આટા લઈ જાય : ફાટતી

જીવાની

જેતાણુ . જેતપુર

જેગટો : દંભી જેગી

જેગમાયા . દેવી

જેગણુ. ઘોડાને ખવરાવવાની ચંદી

જેતર છોડવાં : બળદ છોડી નાખવા

જેધારમલ : અલમરત

ઝ

ઝડ . લૂંટ

ઝડવઝડ (દિવસ) : સૂર્યાસ્તનો

સમય

ઝડાફા : ભડાકા

ઝપટ કરવી : હુમલો કરવો

ઝરવુ : પચવુ

ઝંઝાળ . જૂના વખતની મોટી

બંદૂક

ઝંટીઆ . વાળનાં જીલ્ફાં

ઝાઝી વાત : મોટી વાત

આપટલું : ખંખેરલું
ઝીંકલું : ઝંપલાવલું
ઝૂમણું : ડોકનો દાગીનો
ઝોટ : આંચકો

૯

ટપાગલું : પ્રશ્ન કરવો
ટપડિયાં : નાનાં
ટસિયો : ટીપુ (લોહીનું)
ટંક : જમવાનું ટાણું
ટાઢી હાશ : શિરામણ
ટાઢો : ઠંઠો
ટાનરિયાં : છોકરાં
ટારડી : હલકી ઘોડી
ટીલડી : કપાળનું મધ્યગિન્દુ
ટીળી : ટેકરી
ડુંપાવો (હવ) : મૃત્યુ વખતે
પ્રાણ દુ.ખી થાય, હવ
જલદી ન નીકળે તે
ડેરલું : અતુમાન કરલું
ટોંકો : અવાજ

૭

ઠાણું ટેલું : વીઆલું, પ્રસવ ચત્રો
(ધોડાને માટે વપરાય છે)
ઠામ : વાસણ
ઠાલાં : નાહક
ઠૂંગો : નાસ્તો

ઠેકડી : મસકરી
ઠેક : છેડ
ઠેરવલું : નિશાન તાકલું

૩

ડણક (સિહની) : ગર્જના
ડમ્મર : વટોળિયાની ડમરી
ડંકલું : વેદનાના સ્વરો કાઢવા
ડાગળી ખસી જતી ભેલુ ચસકા
જલું
ડાટલું : કટાક્ષ વચન બોલવું
ડાખા : ડાખલા, ધોડાના પગની ખરી
ડાબોળિયું : ધાસનો કાટો
ડારો : ધમકી
ડંડુ યાકી જલુ
ડૂધો : હોકો
ડૂવાની ઘૂંટ લેતી . હોકાની ફૂંક
લેતી

ડોર : માળનો મેઝ
ડેરા : તખ્ત
ડોટી : મકાનને દરવાજો ખનને ગાળ
રાખેલી બેઠક
ડોગલું : બોરિયું, ખટન
ડોચનું બેચલું

૬

દીનલું : મારલું

રૂપ : સુદરતા

રૂપાકું ધગવું • ઉશ્કેગવું, ચાનક
ચડવી

રૂવે રૂવે : રામે રામે

રેગાડા • ધારાઓ

રેઠી : એકલી

રેણાક • વસવાટ

રેખાએમ : તરખોળ

રેંછપેંછ : હુદ્ર

રોકકળ • રુદન

રોળાઈ-ટોળાઈ જવું : વાતની

ગભીરતા ઉઘાડી નાખવી

રોઢાટાણુ : મધ્યાહ્ન પછીનો
સમય

લ

લટ : વાળની

લખાચા • સગસામાન

લંગર બેટી

લાખ વાતેય : ગમે તેટલે ભોગે

લાડ ઉતારવા • ખુશ કરવો

લીરા : કપડાનો ફાટેજા દુકડો

લીનો કંચન જેવો : અન્યત્ર
લીલો એટલે જીવી

મનનો (ખામુશ)

લેરે મનુ નેમન : ખીચની
ચુવાની

લોઢ : મોજાં

લોઢકા : જોરાવર

વ

વગલા • વિલમ કરવાના બહાનાં

વગાડવું • ઈજ્જત કરવી, મારવું

વગોવવું : નિન્દવું

વટક વળવું : બદલો લેવાઈ જવો,

હિસામ પતી જવો

વટાવવું • જોળાવવું

વડવી • વડ

વડયે વાદ સરખી શક્તિવાળા

માણસની સાથે જ વિવાદ સોમે

વડારણ • દારી

વઢાડ : કરાર

વધારવું • વધેગવું, કાપવું

વરતાવું • જણાવું

વહેતી મૂકી દોડાવવી

વળોટવું • જોળાવવું

વાઈ (તકવાર) • મારી

વાગડના ધણી : આદિત્ય મતિ

અમલ કરેલ-વાગડમાળી આવેલી

ધોવાળી આદિત્યને 'વાગડના
ધણી' કી ગિરનાવાય છે.

વાવ વોડાની તમામ

વાઘીઆ તમામની અન્ને વાગડના
જે પડા

વાગ : વેગથી
 વાગ્ન : (૧) ઘેડાં, (૨) વાજીત્રો
 વાગ્નેવાજ : વેગથી
 વાડે કગ્તુ (હાથગાર) મ્યાન કગ્તુ
 વાટે તોય લોહી ન નીકળે, જય કે
 શરમથી માણસના અગમાવી
 મલ્લે લોહી ઝડી જાય અને
 કાપવાથી લોહી ન નીકળે તેવું
 વારણા : મીકડાં
 વારલુ : અટકાવતું
 વાવડ : સમાચાર
 વાસળી : ઝંપિયા રાખવાની સાંકડી
 થેલી કે જે કમરની આસપાસ
 અધાય છે
 વાંટળો : કુખડાળ
 † ઝંખાવેલા જે હાથ જેટલું માપ
 ણી : તલવાર
 † : સંતાન
 રે : રેતી
 રાઈજતું (વામા) ટુકડે ટુકડા,
 ખૂબ જખમી થતું
 †-વચકા : રિસામણી, મનદુઃખ
 † : હડ
 જાનિયા : મુમાફરીમાં રખવાળ
 કોઝા : નહેરુ, નાની નડી
 †ણુ : વાણુ, રાત્રિનું જોગત
 કમડ : બોમ, આકાશ

૨૧

લામધર્મ : સ્વામી ધર્મ, નિમદ્ધ-
 ચાલી
 સા : જાયા
 સાનદી : તૈયાર
 સાંગ : બાઝાને મળતું સત્ર
 સાગણી બે મો : બુઝો રસધાર
 બા-૩ પૃષ્ઠ ૧૨૪
 સાંટય : સાટણી
 સિરખ : પરણતી વખતે કાઢિયાણી
 પહેરે છે તે પાનેતર (૨) યનાત
 સિયાણો : એક જાતનો બાજ પક્ષી
 સુખડુ : મીકાઈ
 સુવાણુ : આગમ
 મૂક કાટતું : જડમૂળથી ઝીખેડતું
 મૂડતું : જડમૂળથી ખોદી કાઢતું
 સુરજ-દેવજ : યાન પાસેનું સૂઈ-
 દેવતું મંદિર, કાઠીઝાના
 ઈષ્ટ દેવતું ધામ
 સુરાપરી : સ્વર્ગપુર
 સગપૂરાનું પતરું : કુળ દેવતા-
 ઝોની આકૃતિવાળું જે
 સ્ત્રીઓ કાંકે પહેરે છે.
 સેંજળ : જળથી ૭૨પૂર
 મોઝાવતું : સાથે તેડી જતું,
 નિમત્તું (લગ્નમાં)

સોણું : સ્વપ્ન

સોતો : સહિત

સોય વાળવો : નાશ કરી નાખવો

સોપો : સુગુપ્તિ. (તે પરથી રાત્રિએ

સર્વ ગામલોકો સ્પર્શ ગયા તે

સમયને સોપો પડી ગયો

કહેવાય છે)

સોમત્ર ધોળવું ઝગ વાટીને પીવું,

આત્મધાત કરવો

સોયરું : સૂરમો

સોસરી : આરપાર

હ

હથેવાળો : હસ્ત-મેળાપ, લગ્ન

હનો : ઘોડેસવારની ચીંતે રાખવા

માટેનું ખાનું (ઘોડાના પલાણુમા)

હરીમો કાડી લોકોનું એક જાતનું

પકવાન

હાયત્તા થોર : એક જાતનો થૂવર

જેને હાયના પંજા જેવડા

પાંદડા વાય છે.

હીલોળવું : ઝુલાવવું

હીંગતોળ : વાણિયો (તિરસ્કારમાં)

હુલાવવું થોચવું

હેકળ : નીચે

હેકવાસ : નદી જે દિશામાં વહેતી

હોય તે દિશા

હેડ્ય (ગાડાની) હાઈ, સમૂહ

હેંગતાવું : ચક્રિત બનીને અચકાવું

હેમખેમ ક્ષેમકુશળ

હેમવરણી : મુવર્ણરંગી

હેલ્ય જેકું

કાઠી અને ચારણી બાપાની ખાસયતો

૧. નામો

(અ) કાઠી લોકોની બાપામાં નાન્યતર જાતિ નથી, જુઓ :—

કુલેકું . કુલેકો
ધી ગાણુ : ધી ગાણો
પૂછકું : પૂછો

(વ) સર્વનામની માફક નામોના પાંચ બીજા વિવક્ષિતો પ્રત્યય
'ને' નહિ, પણ 'ણી' છે

નરીખને . નરખણી

૨. સર્વનામ

મૂળ શુદ્ધાતી શબ્દ :	કાઠી-પ્રયોગ	ચારણી પ્રયોગ
હું	હું	મુ
મને	મોહેં	મુહે
મારો	માળો	મોળો
અમારો	અમાણો	અમણો
તને	તોહેં	તુહે
તમને	તમુહેં	તમુહેં
તારો	તાળો	તોળો
તમારો	તમાણો	તમણો
તેને	ત્યાણી	ત્યાહેં
એને	યાને	યાહેં
એની	યાની	યાની
કોણ	કમણ	કમણ
કોણે	કમણે	કમણે
કોનો	કમણાનો	કમણો
કું	કાણ	કાં
કાણે	કાણાનો	કાણો

૩. ક્રિયાપદ

(અ) ખાસ પ્રયોગો :

ગુજરાતી	ઠાઠી	ચારણી
આવ્યો	આદો	ઇદો-ઇયો
આવી	આદી	ઇદી
ગયો	ગો	ગો
દીધા	દીના	દીના
હતો	હુતો	હુતો
નથી	નથ નસે	નસે

(ખ) વર્તમાનકાળનો. પ્રત્યય 'છું', નહિ પણ 'સાં' છે :

જાણું છું : જાણુતો સા

લઉં છું : લેતો સા

(ક) કૃદંતમાં આવો નિયમ છે :—

આવીને	આવુને	આવેને
ટાંપીને	ટાંપુને	ટાંપેને
લઈ આવ્ય	લઉ આવ્ય	લે આવ્ય

૪. અવ્યયો

ગુજરાતી	ઠાઠી	ચારણી
અહીં	આસેં-ઈ સેં	આસેં
ત્યા	તીસે	તીસે
ક્યા	કીસે	કીમેં

શા માટે કેવાને-કાણા સાહે કેવા સાહે
 જાણું • આ શબ્દ સામાન્ય વાતચીતમાં વારંવાર ખાસ કાંઈ
 અર્થ વિના યોગ્ય છે, એનો અર્થ 'જાણવો-કહેવો' એ
 ઉપરથી 'હું કહું છું કે' એમ થતો હશે.
 ટેક અને મેર લોકોની બાપા પણ આ બાપાને મળતી જ લાગે છે.

ઝવનની ઊંચી કમાઈ

૧૯૨૩માં શ્રી. કવેરચંદ મેઘાણીએ કાકિયાવાડના લોકસાહિત્યનું રીતસરનું સંયોજન કરવા માંડ્યું ત્યારથી ૧૯૪૭માં એમનું અવસાન થયું ત્યાં સુધીનાં ચોવીસ વર્ષો દરમિયાન એ વિવિધ ઉપર એમણે ઝનીમેક પુસ્તકો લખ્યા છે તેમાં 'ગ્રંથધાર', 'બહાવવડિયા' અને 'રડિયાળી ગત' જેવાં, આજે તો આખા મુજબાનમાં ચલાવી મની થઈ શકા, લોકોના ને લોકગીતોના સંગ્રહોથી માડીને યુનિવર્સિટીને દ્વારે આવકાર પામીને અભ્યાસી રસિકોને પ્રિય થઈ પડે. 'લોકસાહિત્યનું સમાલોચન' (૬૬૪ પસનનું માધ્યમ આપ્યાનો)નો સમાવેશ થઈ ગય છે.

લોકસાહિત્ય ઉપરાંત ગીતો-કાવ્યો, વાર્તાઓ, નાટકો, દત્તિદાસન્યાઓ અને ઝવન કથાઓના મળીને એમી પુસ્તકોના સંગ્રહ થી. મેઘાણી પોતાના લોકસાહિત્યના મગ્ગો વિશે કહે છે કે, 'આ મગ્ગોએ કેવળ લોકો દ્વારા જ નહિ, પરંતુ સિદ્ધ સાહિત્યની દૃગ્વિમામાં, વિદ્યાર્થીની નથી રચાતી ચોપડીઓનાં, નવનસા નેખકોના રીલી-પ્રસારમાં તેમ જ વિચાર-પ્રસારમાં ને જ્યાં લોકો છે તો, તેમાં જ અમિમાન કરાવિના, હા માન ઝવનની ઊંચી કમાઈ સમજાયું છે અને તેમાંથી નવું પ્રાત્માનન પામું છું.'

ગુજરાતી
પ્રસાર
મંચી.

ધણીની નિંદા

‘આપા ભોજ ! તારા ગામનું તો અન્નપાણી પણ મારે
 ૧૮ છે. અને તારી-મારા માલિકના મારતલની શીખ હોય ?
 ‘હીનું’ ગજ દે તોય ન લઉં. એકવચની હો તો લાવ્ય અંટ માયું.’

‘ત્યારે મારી કીર્તિ શીદ ગાઈ, ગઢવા ?’
 ‘રજપૂતાણીને ખાતર. બાકી, મારે તો રૂવાડે રૂવાડે કીડા
 પડને. મેં ઊડીને મારા ધણીને વગોવ્યો.’

અન્નજળ વિનાનો ચારણુ ભારાજનું માથું લઈને ચાલી
 નીકળ્યો. બોરને પાદર રજપૂતાણી ચિતા પર ચડી.

જે . પોતે . તો તેમ જે પુત્ર જે પુત્ર મેલે પુત્ર
 ને . હા . તમને . પુત્ર જે પુત્ર મેલે પુત્ર મેલે
 ને . પુત્ર મેલે પુત્ર મેલે મેલે પુત્ર મેલે , માત્ર પુત્ર
 મેલે .

તમને-તર દનમાંની પાપમાં પુત્ર મેલે પુત્ર
 તોને કંચન જે પુત્ર મેલે પુત્ર મેલે પુત્ર મેલે , જે
 પુત્ર મેલે આ સમાનર પાપમાં પુત્ર મેલે .

વજ્રસંગ મહારાજ સમજ્યા કે પુત્રને પાપમાં પુત્ર
 આવી છે પણ એમ પરમાગ એને માત્ર દાન પાપમાં નેમ નહીં
 આપી કાઢિયાવાડ દનમાંની એક દોષર દાનર માત્ર તોને તેમ
 દત્તી કુંવરને સિખામણ આપતા એમણે પાપમાં પુત્ર મેલે .

મહારાજ વજ્રસંગ ગમે તેવા તોય પોતાના પુત્રને દાન
 એની સામે ઉત્તર દેવા જેટલી બેચકળી કરવાની દિગ્ગત પુત્રમાં
 નહોતી એટલે આકાશવાણી વીકામાં મહાત્માને સાત વર્ષને પોત
 બાવનગર ગયા .

કચેરીમાં મહારાજની આગળ પોતાનું માથું ધરવી સાથે
 હાથોને કુંવર અઘ્યાપૂર્વક બેઠા છે . મહારાજની પણ પુત્રને ન

હતુભાઈ

દરમાવતા વીકાબાઈને પૂછ્યું : 'વીકાબાઈ, કહેવાય છે કે કુંવર જલાલપુર માંડવાના ખળા બળી ગયા ।'

'એ તો હોય બાપ ! એ પણ આપના જ કુંવર છે ને ? એટલા લાડ ન કરે ?' વીકાબાઈએ મીઠો જવાબ વાળ્યો.

'પણ વીકાબાઈ ! અવસ્થાના પ્રમાણમાં સહુ લાડ સારા લાગે ને । અને હવે કંઈ કુંવર નાના નથી. આજ એ લાડ ન કહેવાય, પણ આળવીતરાઈ કહેવાય.'

મહારાજના વેણુમા જ્યારે આટલી કરડાડી આવી ત્યારે ચારણુતો સૂર પણ બદલ્યો.

'પણ મહારાજ ! કુંવરે તો રાણીયુને ઘણું ય કહ્યું કે હાલો, આપણે બધા લાણી કરવા સીમમા જ્યાં, એટલે રાટલા જોડું કમાઈ લેશું, માણું માણું મૂલ મળજે પણ રાણીયુએ ગઢમાવી કહેવરાવ્યું કે જૂખ્યા મરી જાયી તો જાલે, પણ જ્યાં સુધી ભાવનગર રાજ્યનું ઝોટણ અમારે માથે પડ્યું છે ત્યાં સુધી તો દાડી કરવા નહિ જાયી. ભાવનગરને ભોદામણ આવે એવું કેમ કરાય ?'

'એટલે શું ?'

'બીજું શું ? કુંવરના ઘરનો બાજરો ખૂટ્યો.'

'કા :'

'મહારાજના ઘોડાને જોગાણની તાણ પડી, ને મહારાજના પાઈના છોકરાં પોક વિના રેતાંતાં, તે સો વીવાના ખેતરનો જાજરો ભેળી દીધા ।'

વજ્રસંગજી મહારાજને બધી હકીકતની જાણ થઈ આખી કચેરી હસી પડી મહારાજનો રોષ ઊતરી ગયો પણ મો મલકાવીને એણે કહ્યું : 'ભલા આદમી ! પચીસ કળલીને સાટે ત્રણસો ઝગરી બાજરો ભરી જવાય ?'

વીકાબાઈ કહે, 'બાપુ, ઝોટ્યા ખેડૂતને અકેકેક આમુડે સો સો

એક દિવસ મદાનન (૧૩૨) નીકળ્યા પ. મા. આ. નીચી
 ગયા પ. મા. ને દુનિયાનું કાલુષ્ય દુનિયાનું કા. કા. નીચી નીચી
 એક આજીવન કા. દુનિયાનું કા. નીચી આજીવન બીજા કા. નીચી
 મમવાળી કિ-સારી :

‘ જેડા ગોવાળિયા, મેગમ ગોવાળિયા, આખા બેલર વચ્ચે
 એક હૂડ મમ છે, તે બધું નહીં છે નો ! ’

‘ ફિકર નહિ, આપુ ! કાલી નાખરું. ’ એક માર્મિક જવાબ
 ગોવાળિયાઓએ વાળી દીધો. આ જેડા અને મેગમ આપદીકરા

હતા. કાઠી હતી. ગોવાળિયા એની સાખ હતી. જોરાવર હતા. ભાવનગરના અગીરો હતા હનુભાઈ ઉપર મહારાજની તો હાથ ન
 ૫ એટલે એમણે આ કામ ગોવાળિયા કાઠીજોને બાળાવી દીધું.

મહારાજ ઘેર આવ્યા. ફરીવાર બોલ્યા. ‘ગોવાળિયાઓ !
 તારા વાંસામા કાઠીજોનું ખૂંચે છે હો !’

તુરત ચાકરો દોડીને પૂછવા મડ્યા. ‘ક્યા છે બાપુ ! લાવો
 કાઠી નાખીએ.’

મહારાજ કહે, ‘ભા, તમે આધાર રહો તમારું એ કામ નથી,’

ગોવાળિયા બોલ્યા : ‘બાપુ, કાઠીજો કાઠી નાખીએ પણ
 કાઠી રે’તું ક્યા ?’

‘બાપ, હું જીવું છું ત્યાં લગી તો ભાવનગરના પેટમા.’

ગોવાળિયાને ખબર હતી કે હનુભાઈની ઉપર હાથ ઉપાડ્યે
 કાઠિયાવાડ હલમલી ઊડશે, અને ક્યાય જવવા નહિ આપે. પણ
 મહારાજે ભાવનગરનું અભયવચન આપ્યું, ઘાટ વડાણો.

જેઠા ગોવાળિયાએ કહ્યું : ‘પણ મેગમ, હનુભાઈની હારે
 ખેસીને તો સામસામી કસૂખાની અજળિયું પીધી છે, ભાઈબધીના
 સોગંદ લીધા છે અને હવે કેમ કરશું ? મહારાજની પાસે ય બોલે બધાણા !’

‘બાપુ ! એક રસ્તો સુજે છે. ખીજડિયાવાળા લાઠી-ભાયાતોની
 સાથે હનુભાઈને મોટું મનદુઃખ છે. આપણે લીંબડા ઉપર ન જવાય
 પણ ખીજડિયાનો માલ વાળીએ. હનુભાઈ કાંઈ ખીજડિયાવાળા સારું
 ચડવાના નથી. એટલે મહારાજને કહેવા યારો કે શું કરીએ, હનુ-
 ભાઈ બહાર જ ન નીકળ્યો ! આમ પેચ કરીએ તો સહના મોઢા
 જીજળાં રહે એવું છે.’

1. The first part of the paper discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions, both personal and business. It emphasizes the need for transparency and accountability in financial reporting.

1. 凡在中华人民共和国境内从事生产、经营活动的
 单位和个人，均应当依照本法的规定，向税务机关
 申报纳税。

મરેન મારું હિંમતનું મળી પડે છે, હિંમતના પરીક
પડે, એકદમ મળી જાય, માટે જોઈએ તેમ જોઈએ
જોઈ જાય, જોઈ જાય, જોઈ જાય, જોઈ જાય, જોઈ જાય, જોઈ જાય
જોઈ જાય, જોઈ જાય, જોઈ જાય, જોઈ જાય, જોઈ જાય, જોઈ જાય

[illegible]

જિનામેસના કાંતરે જાડી સમાવ્યા. ત્યાં સડા. મોજ ખાચર મોજી કાજર નેને માયા ત્રાટકાગીજા તા મડી મગો વર્ષ મર્ષ, પાડી જાજર ખાચરના મનનો કાજર મગો જાજર. જોકે મામને માથે જોજર ખાચરના જોજર જેસ પ્રયત્ન ત્રાટક્યા તાટક્યા અને એ ધીમામામા જારાજી કાજર આવ્યા. જાજર ખાચર જારાજી માયું વાદીને પોતાની સાથે લેતા ગયા.

આમીને વાત વરો સામીને જાગજીની જગપૂતાળીને સત
ચયુ. કાયા વર વર ડાળી જાડી. પાન ચિતામાં ચડાય શી રીતે!
ધણીનું માયું તો જોખામાં જોઈએ ને! રાણીએ સાદ નાખ્યો કે,
'લાવો, કોઈ મારા ધણીનું માયુ લાવો. મારે ને એને છેડુ પડે છે'

ચાગણ ખોલ્યો . ‘ માયું તો બોજ ખાચર બેળું ગયું. અગે મધાય
જઈ ને ત્યા મરીએ તોય એ માયું નહિ કાઢે એ બોજ છે ઝાળમીંદ છે.’

‘એ જાપ ! મારા નામથી વિનવણી કરજો’

વશીની નિંદા

‘ભોજનું હેયું એવી વિનવણીથી નહિ પીગળે. રજપૂતાણીના તરફાટ નોવામા એ પાપિયાને ભોજ પડશે.’

‘ચારણુ! મારા વીર! તારી ચતુરાઈ શું આવે દાણે જ ખૂટી ગઈ!’

‘મા, એક જ ઉપાય છે—ગદુ હીણો ઉપાય છે. મારું સૂઝ નીકળી જાય એવું પાતક મારે કરવું પડશે ખમતો હું લઈને જ આવું છું.’

એમ કહીને ચારણુ ચડ્યો. મોદુકામા આવીને આપા લાણુને એણે સમાચાર કહેવરાવ્યા કે એક ચારણુ તમને બિરદાવવા આવ્યો છે. ડાયરામાં જઈને ચારણુ ‘ખમ્મા ભોજલ! ખમ્મા કાડી! ખમ્મા પ્રજરાણુ!’ એવા કેક ખમકાર દઈને આપા ભોજના વારણું લીધાં, મધુર હલકથી એણે દુહા ઉપાડ્યા

ભોજ! બધ ભારા * તણા, કાપ્યા કરમાળે,
પુળા પવાડે, તેં વેરડિયા વેળાઉત.

[હે વેળા ખાચરના કુવડ ભોજ! તારી તગ્વાર વડે તે ભારાના નામના ભારાના બધ કાપી નાખ્યા. અને યુદ્ધરૂપી ખેતરમા એ ભારાના ચરાઈથી પૂળા તે વેરલુછેરલુ કરી નાખ્યા.]

‘વાહ ગટવા! રગ ગટવા! રૂડો દુહો કલો’ એમ સહુ કાઠીઓ દુહાને વધાવવા લાગ્યા ચારણુ બીન્ને દુહો કલો :

કરમાળની કોદાળી કરી, સગડે કાઢયું મૂડ,
જડે તણિ જડ મૂળ, ભારા જવાણું ભોજલા.

[હે ભોમરૂપી ખેડુ! તરનારને કોદાળીએ વાપરીને તે લાગછના પંચરૂપી સાકીઓને મૂળમાથી જ ખોદી કાઢી. હવે તો એનાં મૂળિયા પહુ હાય લાગવા મુશ્કેલ થઈ પડ્યા છે, એવું વીર્યસાગી કામ તે કહ્યું છે.]

● બન્ને દુહાઓમાં ‘ભારો’ એ શબ્દ પર મ્લેય છે